

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 5 (58)

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна – д-р юрид. наук, професор

Заступник головного редактора:

Сафончик Оксана Іванівна – д-р юрид. наук, доцент

Відповідальний секретар:

Ковальчук Сергій Олександрович – д-р юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Некіт Катерина Георгіївна – канд. юрид. наук, доцент

Гавриш Наталя Степанівна – д-р юрид. наук, доцент

Латковський Павло Павлович – канд. юрид. наук, доцент

Глиняна Катерина Михайлівна – канд. юрид. наук

Мазуренко Світлана Вікторівна – канд. юрид. наук

Dr. Michael Geistlinger – професор (Австрія)

Bernd Wieser – д-р юрид. наук, професор (Австрія)

Emre Sencer – д-р, професор (США)

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення

StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 25.11.2024 р. (протокол № 3)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази

Index Copernicus International (Республіка Польща)

Офіційний сайт видання: www.rjv.pioua.od.ua

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник»

zareєстровано суб'єктом у сфері друкованих медіа

Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення № 1414 від 25.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-03384),

внесено до переліку наукових фахових видань України (категорія "Б") з юридичних наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.52-047.48(44):351.145-048.66
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.1>

А. Ю. Бадида
orcid.org/0000-0002-5980-5132
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ЩОДО ТЛУМАЧЕННЯ: ДОСВІД КОНСТИТУЦІЙНОЇ РАДИ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Важливим у процесі здійснення конституційної юрисдикції у Французькій Республіці є застереження Конституційної ради щодо тлумачення, адже такий механізм дозволяє кваліфікувати рішення щодо відповідності чи невідповідності правових текстів Конституції, а, отже, забезпечувати баланс повноважень між органами влади та відповідність прийнятих законів Конституції. Актуальність теми дослідження є очевидною та полягає у тому, що застереження щодо тлумачення відіграють ключову роль у збереженні конституційності певного законодавчого положення та уникненні прямих конфліктів із законодавчою владою.

Метою цієї статті є аналіз механізму здійснення застереження щодо тлумачення, його наслідків та проявів, у тому числі через призму рішень Конституційної ради (органу конституційної юрисдикції) Французької Республіки.

Серед вчених, хто займається цією проблематикою, слід виділити таких як: М. Стефаніні, Т. Ді Манно, А. Робло-Трузьє та ряд інших науковців.

Перед тим, як досліджувати сутність механізму застережень щодо тлумачення, варто зазначити, що наслідки рішень Конституційної ради визначені у ст. 62 Конституції 1958 року. Йдеться про те, що положення, яке визнано неконституційним не може бути оприлюдненим та реалізованим. Таке положення втрачає чинність з моменту опублікування рішення Конституційної ради або з наступної дати, встановленої рішенням. Рада визначає умови та межі, за яких наслідки цього положення можуть бути поставлені під сумнів. Рішення органу конституційної юрисдикції оскарженню не підлягають. Вони є обов'язковими для виконання органами державної влади та усіма адміністративними та юрисдикційними органами [1]. Тож, вийшовши за межі початкової схеми контролю за конституційністю, яка обмежується декларацією відповідності чи невідповідності закону, Конституційна рада запропонувала оригінальну третю альтерна-

тиву – залишати положення діючим за певних вказаних цим органом умов.

Така форма рішення Конституційної ради – застереження щодо тлумачення не передбачена жодним нормативним актом у Французькій Республіці. Наприклад, у Постанові від 7 листопада 1958 року, що стосується Органічного закону про Конституційну раду, згадується лише два типи рішень: декларацію про відповідність Конституції або декларацію про невідповідність. На практиці Конституційна рада, здійснюючи судове тлумачення, розширює свої повноваження, таким чином, рішення щодо відповідності законодавчого положення Конституції бувають двох типів: або розглянуте положення оголошується відповідним без застережень, або воно оголошується таким, що відповідає вимогам тлумачення. Йдеться про застереження щодо тлумачення.

Французький вчений Тьєррі Ді Манно пропонує таким чином визначати сутність цього феномену: за допомогою цієї техніки, яка не передбачена текстами, Конституційна рада звільняється від зобов'язання бінарної схеми прийняття рішень, щоб діяти безпосередньо на нормативну суть закону з метою приведення її у відповідність із конституційними вимогами [2, Р. 3].

У 1959 році (у рішенні, що стосується регламенту Національних зборів) Конституційна рада Французької Республіки (орган конституційної юрисдикції) вперше використала такий механізм – застереження щодо тлумачення. Саме на прикладі цього рішення можна пояснити сутність цієї процедури. У висновках цього рішення, Рада у ст. 1 назвала певні положення, що суперечать Конституції. А уже у ст. 2 орган конституційної юрисдикції залишає інші положення конституційними, проте зазначає певні умови. У своїх позиціях Конституційна рада аргументує, що статті цього регламенту визнаються такими, що відповідають конституційному тексту, але з врахуванням таких зауважень: ці положення не визначають голосування лише Національних зборів за пропозиціями, що прийняті Конферен-

цією Президентів, крім питань, що включені до порядку денного, за рішенням Уряду згідно з положеннями ст. 48 Конституції [3].

Ще приклад. У своєму рішенні від 12 грудня 2002 року щодо Закону про фінансування соціального забезпечення на 2003 рік Конституційна рада визнала конституційність ст. 43, яка дозволяє «тариф фіксованої відповідальності» для усіх ліків, що підпадають під дію у межах однієї «родової групи». Оскільки ця система покладає на пацієнта відповідальність за частину ціни ліків, що перевищує ставку відповідальності, то Рада додала два застереження щодо тлумачення до декларації конституційності. По-перше, необхідно вжити інформаційних заходів серед лікарів, фармацевтів і пацієнтів для сприяння використанню генеричних препаратів у всіх випадках, коли вводиться тариф відповідальності. По-друге, постанова, яка визначає ціну, не може встановлювати її на рівні, який нехтує принципом доступу для всіх на піклування, гарантоване абзацом 11 Преамбули Конституції 1946 року [4]. Таким чином, застосувавши застереження щодо тлумачення, Конституційна рада залишає у силі законодавчий текст, проте разом із застереженням.

У французькій системі конституційної юрисдикції можна виділити таку класифікацію застережень щодо тлумачення: нейтралізуючі (елемент, який може зробити тлумачення неконституційним, видаляється з оскаржуваного положення); директивні (Конституційна рада вказує у якому сенсі положення має тлумачитись, щоб воно відповідало Конституції); конструктивне, буває рідко, адже може бути сприйнято як посягання на компетенцію парламенту (коли Рада доповнює закон, щоб привести його у відповідність із нормами Конституції) [5, Р. 3].

Тож, механізм застереження щодо тлумачення, будучи частиною процедури контролю конституційності, дозволяє піддавати перевірці певні законодавчі положення. Виділяють ряд переваг, що має ця процедура, зокрема, переглядаючи закон, Конституційна рада повинна виявити кожну з гіпотетичних можливостей, щоб уникнути сценаріїв застосування, що суперечать Конституції. Крім того, ця процедура вирішує попередні питання застосування закону, що сприяє правовій визначеності, а також сприяє запобіганню конфліктів між урядом та парламентською більшістю, що проголосувала за закон [6].

Цей метод не є специфічним для французького конституційного судді, але має для них потрійне значення. По-перше, це кількісна важливість. До прикладу, одне рішення від 15 березня 1999 року щодо Органічного закону Нової Каледонії містить п'ять застережень. Тобто, частка застережень

щодо тлумачення має тенденцію до збільшення. По-друге, це якісне значення. У кожному рішенні, у якому Рада формує застереження, система нагадує, що положення закону, визнані такими, що відповідають Конституції, і діють лише «з урахуванням застережень, зазначених вище». Крім того, застереження мають значення лише у тій мірі, у якій вони керуються вирішенням спорів, що виникають у подальшому внаслідок тлумачення або застосування закону. Суддя, відповідальний за застосування закону, повинен мати на увазі, що, якби Рада не видала таке застереження щодо законодавчого положення, то він не дозволив би його оприлюднення. По-третє, це політичне значення, адже застереження щодо тлумачення є результатом імпліцитного «пакту» між конституційним суддею, з одного боку, та урядом, більшістю та опозицією, з іншого боку [2, Р. 4–6].

Повноваження Конституційної ради тлумачити закон передбачає, що вона має право перегляду, якщо не контролю, юриспруденції верховних судів. Цей вплив проявляється щоразу, коли вона вирішує поєднати свою декларацію конституційності із застереженням щодо тлумачення. Це повноваження не є новим, і до введення в дію QPC (пріоритетне питання конституційності) застереження щодо тлумачення були директивами, адресованими всім адміністративним і судовим органам, оскільки таким чином Конституційна рада вказує спосіб, у який доречно застосовувати закон. Запровадження перевірки за фактом лише посилило процес і, в деяких аспектах, посилило роль верховних судів, оскільки вони стали охоронцями тлумачення закону, яке відповідає Конституції. Оскільки Конституційна рада не має засобів контролю за застосуванням своєї юриспруденції адміністративними та судовими органами, вона повинна покладатися на співпрацю Державної ради та Касаційного суду, які, як верховні суди, зможуть цензурувати застосування закону, який не відповідає Конституції [7]. Варто відзначити, що французькі вчені підкреслюють важливість такого механізму та вважають, що застереження щодо тлумачення, видані Конституційною радою, спрямовані на подолання обмежень, що характерні для апріорного контролю конституційності. [2, Р. 3].

Таким чином, застереження щодо тлумачення є дуже вдалим способом забезпечити застосування закону відповідно до конституційних положень. У зв'язку з цим Конституційна рада у одному із своїх рішень (від 12 січня 2022 року) підтвердила, що саме вона має тлумачити норми: «Конституційна рада має продовжити тлумачення положень переданого їй закону в тій мірі, в якій таке тлумачення є необхідним для оцінки його конституційності; застосування закону залежить від компетентних адміністративних і юрисдик-

ційних органів, у разі необхідності з урахуванням застережень, які Конституційна рада могла сформулювати для визнання його відповідності Конституції» [8].

Застереження щодо тлумачення є ефективним засобом правового захисту, з одного боку, для збереження законодавчого положення та, з іншого боку, для очищення цього самого законодавчого положення від тлумачення, яке потенційно могло б суперечити Конституції [9, Р. 23].

Висновки. Конституційна рада, здійснюючи застереження щодо тлумачення, дозволяє діяти законодавчому положенню у правовому полі, яке фактично за ситуації інакшого тлумачення не відповідало б Конституції. Таке тлумачення властиве конституційному правосуддю у Французькій Республіці.

Завдяки цьому методу право роз'яснюється завдяки поєднанню звичайних прийомів тлумачення, поєднанню оскаржуваних положень з рештою норм позитивного права (конституційними принципами, чинним законодавством, загальними принципами права), а також завдяки використанню наміру законодавця, що впливає з підготовчої роботи.

Застереження щодо тлумачення є важливим механізмом у французькому конституційному правопорядку, адже забезпечує вимоги правової визначеності законодавчого положення, а, отже, верховенства права.

Література

1. Texte intégral de la Constitution du 4 octobre 1958 en vigueur. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur> (дата звернення: 17.11.2024).
2. T. Di Manno. Les réserves d'interprétation du Conseil constitutionnel. 14 décembre 2002. 19 p. https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/pdf/Conseil/reserves2002.pdf (17.11.2024).
3. Décision n° 59-2 DC du 24 juin 1959. Règlement de l'Assemblée nationale. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1959/592DC.htm> (дата звернення: 12.08.2024).
4. Décision n° 2002-463 DC du 12 décembre 2002. Loi de financement de la sécurité sociale pour 2003. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2002/2002463DC.htm> (дата звернення: 17.11.2024).
5. Marthe Fatin-Rouge Stefanini. Les effets des décisions du Conseil constitutionnel en matière de QPC. *HAL. Open science*. 20 juin 2016. 14 p. <https://shs.hal.science/halshs-01940258/document> (дата звернення: 17.11.2024).
6. Les réserves d'interprétation du Conseil constitutionnel. *Vie Publique*. Site. 27 mars 2023. URL: <https://www.vie-publique.fr/fiches/19561-les-reserves-dinterpretation-du-conseil-constitutionnel> (дата звернення: 12.08.2024).
7. Agnès Roblot-Troizier. La QPC, le Conseil d'État et la Cour de cassation. *Nouveaux Cahiers du*

Conseil constitutionnel. Juin 2013. № 40. (Dossier: Le Conseil constitutionnel: trois ans de QPC). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/la-qpc-le-conseil-d-etat-et-la-cour-de-cassation> (дата звернення: 10.11.2024).

8. Décision n° 2001-455 DC du 12 janvier 2002. Loi de modernisation sociale. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2002/2001455DC.htm> (дата звернення: 17.11.2024).

9. Julien Béal-Long. Le contrôle de l'interprétation jurisprudentielle constante en QPC. *Revue française de Droit constitutionnel*. 2016. № 105. 28 p.

Анотація

Бадіда А. Ю. Застереження щодо тлумачення: досвід Конституційної ради Французької Республіки. – Стаття.

У процесі здійснення контролю за конституційністю Конституційна рада Французької Республіки (орган конституційної юрисдикції) може або оголосити положення таким, що відповідає Конституції, або таким, що суперечить останній. Проте сама Рада, здійснюючи свої функції, знаходить альтернативу, щоб зменшити кількість положень, які мають ризик бути визнаними невідповідними Конституції. Вона робить це через механізм застереження щодо тлумачення. Ця процедура дозволяє Раді оголосити положення конституційним за умови, що це положення тлумачиться або застосовується у спосіб, який вказує Конституційна рада.

Метою статті є аналіз процедури здійснення застереження щодо тлумачення Конституційною радою, адже така практика підкреслює здатність Ради впливати на застосування законів, при цьому уникаючи прямого зіткнення із парламентом.

Використання цього методу Радою відображає еволюцію цього органу у напрямку узгодження застосування закону з конституційними вимогами. Ця модальність тлумачення дає змогу виправити положення, яке без цього застереження щодо тлумачення підлягало б конституційній цензурі. У статті проаналізовано види застережень щодо тлумачення, а також рішення Конституційної ради, як приклади здійснення такої техніки.

Зроблено висновки щодо того, що Конституційна рада фактично використовує нові юрисдикційні методи, які спрямовані на легітимізацію контролю за конституційністю. Визначено вплив такого механізму на процес здійснення пріоритетного питання конституційності (QPC). Застереження щодо тлумачення є важливим механізмом у французькому конституційному правопорядку, адже забезпечує вимоги правової визначеності законодавчого положення, а, отже, верховенства права.

Ключові слова: конституційний контроль, Конституційна рада Французької Республіки, застереження щодо тлумачення, судове тлумачення, судові рішення, судова практика, пріоритетне питання конституційності (QPC), правова визначеність.

Summary

Badyda A. Yu. Reservations on interpretation: the experience of the Constitutional council of the French Republic. – Article.

In the process of exercising control over constitutionality, the Constitutional Council of the French Republic (a body of constitutional jurisdiction) can either declare a provision to be in accordance

with the Constitution or to be contrary to the latter. However, the Council itself, performing its functions, finds an alternative to reduce the number of provisions that have the risk of being recognized as inconsistent with the Constitution. It does so through the mechanism of an interpretative caveat. This procedure allows the Council to declare a provision constitutional, provided that the provision is interpreted or applied in a manner that the Constitutional council directs.

The purpose of the article is to analyze the procedure for implementing a reservation on interpretation by the Constitutional council, because this practice emphasizes the ability of the Council to influence the application of laws, while avoiding a direct confrontation with the parliament.

The use of this method by the Council reflects the evolution of this body in the direction of harmonizing the application of the law with constitutional requirements. This modality of interpretation makes it possible to remedy a provision that, without this

interpretative clause, would be subject to constitutional censorship. The article analyzes the types of reservations regarding interpretation, as well as the decisions of the Constitutional Council, as examples of the implementation of such a technique.

Conclusions were made that the Constitutional council actually uses new jurisdictional methods aimed at legitimizing constitutionality control. The impact of such a mechanism on the process of implementation of the priority question of constitutionality (QPC) is determined. The interpretation clause is an important mechanism in the French constitutional legal order, because it ensures the requirements of legal certainty of the legislative provision and, therefore, the rule of law.

Key words: constitutional control, Constitutional council of the French Republic, reservations on interpretation, judicial interpretation, judicial decision, case law, priority question of constitutionality (QPC), legal certainty.

УДК 340.15
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.2>

О. Й. Вовк
orcid.org/0000-0003-0094-6106
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ АВСТРІЙСЬКОЇ (АВСТО-УГОРСЬКОЇ) МОНАРХІЇ

В сучасній Україні, під час повномасштабної війни, заходи з підвищення стану укомплектованості війська, покращення рівня мотивації до військової служби, подальше удосконалення системи військового управління, медичного забезпечення, інфраструктури воєнного навчання тощо, тобто весь комплекс заходів з реформування Збройних сил, що спрямований на підвищення обороноздатності Батьківщини, який насамперед залежить від ефективності військового законодавства, потрібно упорядковувати з урахуванням зарубіжних новацій й вітчизняних правових традицій (спадку), що мають багату тисячолітню історію перебування армії та флоту, включаючи XIX – початок XX століть коли закладалися фундаменти новітнього військового будівництва, в тому числі в Австрійській (Австро-Угорській) імперії до складу якої входили західноукраїнські землі.

Стан дослідження. Нинішня актуальність теми мотивується тим, що хоча за останні роки, окремі проблеми пов'язані з еволюцією військової організації на західноукраїнських землях Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття за часів Австрійської (Австро-Угорської) монархії протягом XIX – початку XX століть розглядали як вітчизняні та зарубіжні науковці, а саме: 1) з українських дослідників історії військового права даного періоду – це О. Бабій, Б. Білинський, І. Бойко, Д. Герчанівський, В. Гордієнко, М. Гуйванюк, В. Зарицький, М. Литвин, А. Лозинський, О. Лосєв, С. Мисько, І. Настасяк, К. Науменко, М. Пиртко, С. Прищепа, Т. Прохасько, Ю. Середа., Ю. Руснак, М. Слободянюк, Б. Тищик, Р. Тютенко, Т. Федчук, М. Шуп'яна, О. Юрейко тощо; 2) з іноземних військових істориків – Р. Бассетт, І. Бергмайр, Д. Гозевінкель, С. Гродзіські, Б. Лозинські, Д. Норман, Г. Ротенберг, А. Тейлор, К. Ціттергофера, Е. Цольнер тощо, проте в історико – правовому аспекті особливості проведення військової реформи в Австрійській (Австро-Угорській) імперії взагалі та у західноукраїнських землях зокрема вказаного періоду конкретно не розглядалися. Особливо потрібно відзначити наукову роботу Майкла Хохедлінгера «Короткі джерельні матеріали з австрійської військової історії

1800–1914 років», в якій вчений подає історіографічний аналіз наукових праць та правових пам'яток з історії військового права Австрійської (Австро-Угорської) монархії з початку XIX століття і до нашого часу.

Метою дослідження наукової статті є об'єктивне усвідомлення еволюції стану військової служби в західноукраїнських землях Галичини, Буковини і Закарпаття у складі Австрійської (Австро-Угорської) монархії першої половини XIX – початку XX століть з огляду запозичення ствердної практики правових перетворень минувшини для запозичення їх окремих вагомих інститутів при проведенні нинішніх вітчизняних реформ у сфері військового будівництва незалежної України. В даній статті ми використовуємо світоглядні (загальнонаукові), спеціально та конкретно-наукові методи пізнання, роблячи перевагу історико-правовому методу тому, що на нього накладається основне завдання розкриття змісту положень військового права та його інститутів зазначеного історичного періоду.

Виклад основного матеріалу. Насамперед для висвітлення даної теми потрібно усвідомити, що у сучасному розумінні вітчизняних науковців термін військова служба позначається як особливий вид державної служби, яку проходять придатні до неї за станом здоров'я та за віком громадяни за контрактом або за призовом [1, с. 617]. Важливо також, що зазначена воєнно-теоретична дефініція закріплена у нормативному порядку в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» (Глава I, стаття 2) 1992 року [2], так як сучасні наукові поняття, впроваджені практично, зобов'язують не відхилятися від основного напрямку історико-правового дослідження зазначеного періоду коли вони тільки почали формуватися та наголошують на суті визначеного завдання. Так, на початку XIX століття населення українських земель Східної Галичини (з 1772 р.), Північної Буковини (з 1774 р.) та Закарпаття (ще з кінця XV ст.) визнавались підданими багатонаціональної Австрійської імперії (Габсбурзької монархії) – однієї з наймогутніших у військовому відношенні держав Європи, регулярне військо якої

у середині XVIII століття налічувала приблизно 100 тисяч осіб, а після приєднання людності українських та польських земель у 80-х роках XVIII ст. стало майже 278 тисяч військовослужбовців [3, с. 140]. Влада централізованої Австрійської монархії, яку можна вважати прямою спадкоємицею Священної Римської імперії Германської нації, що у міжнародно – правовому плані остаточно припинила своє існування протягом 1806–1815 років, в новому правовому статусі стала перед необхідністю кардинальних державних реформ взагалі та військової зокрема, які розпочалися ще за правління імператриці Марії-Терезії. Особливістю Терезіанської воєнної перебудови було те, що під час її проведення, Марія-Терезія за головне завдання вважала подолати партикуляризм у воєнній організації та військовому праві окремих провінцій й модернізувати армію звільнивши її від феодально-застарілих збройних порядків, залишивши при цьому раціональні мілітарні традиції, що формувалися століттями. Наприклад, після приєднання західноукраїнського Руського воєводства з центром у Львові під час першого розподілу Речі Посполитої в 1772 році та назвавши його Королівством Галичини і Володимирії (Людимерії), в цій землі ще деякий час продовжував діяти в основному польсько-литовське військово законодавство, на зразок. «Жовнірських артикулів» 1568 року [4, с. 78–84]. Ще будучи як ерцгерцогиня австрійська, Марія-Терезія у 1748 році започаткувала модернове воєнне будівництво з фінансово-матеріального забезпечення збройних сил, передбачене системою податків на десятилітній термін [5, с. 129]. З 1749 р. військова перебудова здійснювалася за пруським зразком, а саме було введено обов'язкову військову повинність і централізований рекрутський набір, почалося укомплектування офіцерського корпусу, введено категорію безстроково-відпускних, тобто запасу [6, с. 79]. Наступний реформаторський крок відбувся у 1770 році, коли було проведено: по-перше, перепис придатного до військової служби чоловічого населення; по-друге, усі землі монархії (українські за три-чотири роки пізніше) були поділені на мобілізаційні округи, кожен з яких невинен був надавати чітко встановлену кількість солдатів; по-третє, від військової служби звільнялися: духовенство, шляхта, міщани імператорських міст, державні й домінальні урядовці, адвокати й лікарі, проте їм було надано право добровільного вступу у військо [5, с. 130]; по-четверте, за умови набрання від мобілізаційного округу відповідної кількості солдатів, то всі інші військовозобов'язані чоловіки від військової служби звільнялися [6, с. 80], окрім добровольців; по-п'яте, Інструкцією від 23 березня 1745 року Марія-Терезія наказала

розпочати впорядкування Гофкрігсрату (Придворна Військова рада), реформувавши цей орган в менш бюрократичний; по-шосте, військова юстиція переходить у підпорядкування окремої Юстицколегії, а діяльність квартирмейстерства припиняються із заснуванням Генерального криг комісаріату; по-сьоме, засновується Військова академія для офіцерів, відбір яких вербувальниками стає більш прискіпливим тощо. Так, окремий військово-мобілізаційний округ у Королівстві Галичина і Володимирії було організовано вже восени 1772 року. З самого початку Буковинська військова адміністрація підпорядковувалася командувачу австрійських військових з'єднань з штабом у Львові та Надвірній Військовій раді у Відні. Декретом від 17 травня 1773 року, селянам Галичини було наказано постачати продукти до військових гарнізонів з виданням розписок, які потрібно було подавати військовим комісарам до наступної угоди про час та спосіб поставок [6, с. 121; 7, с. 50]. Автор аналізуючи військову реформу Марії Терезії та її послідовників, погоджується з твердженням науковців про те, що австрійська армія стала частиною державного механізму підпорядкованою винятково державним органам., а матеріальне та фінансове забезпечення ввійшло до компетенції держави [5, с. 130]. Паралельно за правління Марії-Терезії та Йосифа II відбувається реформування самої армії для підвищення її боєздатності, тобто: модернізація австрійської артилерії; кавалерійська реформа (гусари); реформа піхоти (егері та стрільці); запроваджується Інженерний корпус, (6 лютого 1747 р.); організується Військово-медична служба (20 січня 1744 р.); вводиться нова військова уніформа; встановлюється Орден Марії Терезії, відтоді найвища військова нагорода Габсбургів тощо, але перебудови війська, його оснащення, озброєння, структура підрозділів та інше – є предметом дослідження суто воєнних істориків.

Початок XIX століття відзначився новими військовими реформами, які були проведені ерцгерцогом Священної Римської імперії, австрійським герцогом Карлом Тешенським у два етапи – 1801-1804 років та 1806-1809 років. Так реформуючи армію Австрії у складі ще Священної Римської імперії за пропозицією Карла Тешенського, насамперед, 15 грудня 1801 року було засновано Військове міністерство, в обов'язки якого накладался контроль над фінансами, що стосувалися всієї армії. Взагалі в результаті реформ було проведено наступні зміни: легкі піхотні батальйони й перетворені в егерський полк; старі кавалерійські полку Єгерський кавалерійський полк і Слов'янський прикордонний гусарський полк та сформовано 3 нових кавалерійських уланських полків; впроваджена лінійна і резервна

артилерійські системи; створено окремі саперні та мінерні інженерні корпуси тощо. І головне Генеральний штаб був розділений на 3 секції: Ад'ютантська служба для навчання нових офіцерів; Топографічний відділ і Військовий архів [8]. Другий період реформ Карла Тешенського співпадає з першими роками новопроголошеної Австрійської імперії і були по суті її вихідною військовою реформою, під час якої вдалося наступне: в організаційному порядку оптимізовано діяльність гофкрігсрату; у службовому, вдосконалена рекрутська система; у армійському, найбільша увага була приділена реорганізації артилерії тощо. Але головною заслугою Карла Тешенського цього періоду, яка має і сучасне значення – це впровадження в життя його ідеї створення територіальних резервів, яка базувалася на концепції, що основу регулярної армії під час війни має становити резервісти. Згідно едикту імператора від 12 червня 1806 року «Про Резерв», кожен резервний полк повинен був мати 2 батальйони по 600–700 осіб в кожному з терміном служби в ньому від 17 до 40 років. Надалі розвиваючи свою ідею Карл Тешенський добивається від імператора Франца I видання указу «Про Інститут народного ополчення в Австрійській імперії» від 9 червня 1808 року, згідно якого всі чоловіки в віці між від 18 до 45 років з земель Австрії, Моравії, Богемії, Сілезії і Галичини повинні були: а) пройти службу в військах народного ополчення; кожна земля була розділена на округи з 1 до 5 батальйонів, під командуванням відставних офіцерів регулярної армії. Завдяки ерцгерцогу Карлу Тешенському у 1809 року, загальна чисельність австрійських військ досягала 630 000 осіб [8]. Таким чином після ліквідації Священної Римської імперії та на початок самостійної історії Габсбурзької монархії (1806–1918 рр.), Австрія мала у своєму розпорядженні одну з кращих у Європі воєнну машину та реформовану регулярну армію, яка увійшла в коло переможців у війні з наполеонівською Францією.

Політичним початком першого періоду упорядкування військової служби автор даної роботи вважає спробу реформування Священної Римської імперії, яка в кінці кінців призвела до її розформування та проголошення на її основі Австрійської монархії, Хронологічно цей процес можна позначити наступними віхами:

I. 1803 р. – прийняття попереднього рішення урядом імператора Франца II про реорганізацію Священної Римської імперії, яке передбачало кардинальну зміну її складу і структури;

II. 1 серпня 1804 року – спеціальним правовим актом імператор Франц II накладає на себе спадковий титул «Франц Другий, благодаттю Божою обраний Римський імператор, на всі часи

Август, спадковий імператор Австрії, король Німеччини, Єрусалиму, Угорщини, Богемії, Галичини і Володимирії, ерцгерцог Австрії, герцог Лотарингії, Венеції, Зальцбурга ...;

III. 11 серпня 1804 року імператор Франц II наділяє всіх своїх нащадків з Габсбург-Лотаринзького династичного дому титулом «імператора Австрії». Таким чином, під ім'ям Франц II він залишається імператором Священної Римської імперії, а під іменем Франц I стає правителем самостійної Австрійської імперії,

VI. 6 серпня 1806 року Франц II оголосив про відмову від титулу і повноважень імператора Священної Римської імперії і розпочинає процедури ліквідації даного державного об'єднання. Спроба відновлення Францом I для себе титулу імператора Священної Римської імперії у 1814 році залишилася невдалою. Австрійська імперія як централізована держава проіснувала до кінця 1867 року.

Особливістю становлення Австрії як центральноєвропейської імперії було те, що цей процес відбувався на тлі так званих «наполеонівських війн», в багатьох битвах яких приймало участь багатонаціональне австрійське військо до складу якого входили солдати з Східної Галичини, Буковини, Західної Волині та Закарпаття, що приймали участь майже у всіх баталіях, а саме: при Маренго 14. VI. 1800 р.; під Аустерліцом 20. XI. 1805 р.; під Лейпцигом (Битва народів) 16–19. X. 1813 р.; при Арсі-сюр-Об 20-21 III. 1814 р. тощо. При цьому програвши деякі битви на початку «наполеонівських компаній» австрійська армія в коаліції з союзниками виграла війну, під час якої більшість українських земель були ареною бойових дій. Так, 27 травня 1809 року Львів зайняли війська союзника Франції – Варшавського князівства, але вже 19 червня польське військо відступило до Жовкви. 28 червня 1809 року до Львова увійшла російська дивізія генерала Меллера-Закомельського як супротивника Франції. Проте за умовами Шьонбурнського миру від 15 жовтня 1809 року, росіянам виділили лише Тернопільщину та Чортківщину, і 14 грудня російське військо залишило Львів. Тільки за ухвалою Віденського конгресу, який проходив 01. 11 1814 – 08. 06. 1815 роках – Тернопільський край наприкінці 1815 року був повернутий до складу Австрії [9], і залишався як округ у складі Галичини і Володимирії до розпаду Австро-Угорщини у 1918 року. Вже після Віденського конгресу у Парижі пруським, австрійським і російським монархами був затверджений Акт про створення Священного союзу від 26 вересня 1815 року, який започаткував у Європі мирний стан до середини 50-х XIX століття.

Після майже восьми років перманентної війни (1806–1814 рр.) в Австрійській монархії розпочинається розбудова збройних сил за мирного

часу, що характерний наступними змінами у військовій службі. Насамперед, військова служба в австрійській армії визначалась законодавством ухваленим під час воєнних реформ другої половини XVIII – початку XIX століть. імператриці Марії-Терезії, імператора Йосифа II та ерцгерцога Карла Тешенського, який фактично став родоначальник військового будівництва в Австрійській імперії Габсбургів, що на нашу думку окреслюється першим періодом 1806–1867 років. До однієї з перших змін на нашу думку належить те, що австрійський імператор Франц I Габсбург патентом від 14 квітня 1817 відновив діяльність Галицького станового сейму, до повноважень якого входило також допомога державним органам в організації військового резерву з так званого народного ополчення

Треба звернути увагу, що першу XIX століття в історії Австрії називають «Епохою Меттерніха», на честь міністра закордонних справ (1809 р.) та державного канцлера (з 1821 по 1848 рр.) за імператора Франца I – Клеменса фон Меттерніха, який у свій час контролював зовнішню політику монархії Габсбургів. Він був відомий своїми сильними консервативними поглядами спрямованими проти революції та лібералізму. Однак історики зазвичай вважають епоху Меттерніха періодом стабільності під час якого Австрійська імперія не вела війн і не зазнавала радикальних внутрішніх реформ [10, с. 157] включаючи військові. Армія за часи канцлера К. Меттерніха більше використовувалась для придушення сепаратизму в окремих провінціях, наприклад Північної Італії, ніж у зовнішній збройних конфліктах. Особливих нововведень у військову службу не було, крім удосконалення порядку призову до війська та підвищення рівня управління військовими підрозділами офіцерським складом. Вже після відставки К. Меттерніха та у зв'язку з революційними подіями в Австрійській імперії 1848 року. у Королівстві Галичини та Володимирії почалася утворюватися перших українських військових або напіввійськових підрозділів, тоді коли імператор Фердинанд своїм едиктом дозволив організувати збройні загони національні гвардії. Тоді ж Головна Руська Рада спромоглася створити українські загони в кількох містах Східної Галичини: (Стрий, Жовква, Бережани, Тернопіль, Яворів), не дивлячись на супротив урядовців. Ці загони виступали в національному одязі й відбували регулярну службу. Наприкінці 1849 р. австрійський уряд зорганізував на Прикарпатті для оборони від угорських повстанців селянську Народну Самооборону в округах: Сянок, Самбір, Стрий, Станіслав, Коломия) тощо, з чоловіків віком 20–50 років. У кожному село призначали коменданта; над округою стояв надкоман-

дант; нижчою старшиною були сотники, п'ятидесятники й десятники [11, с. 1175]. У Львові з ініціативи Головної Руської Ради, в 1849 році для боротьби був сформований Батальйон руських гірських стрільців (1410 вояків), який брав участь в операціях на Пряшівщині, а після поразки революції наприкінці 1849 року всі ці підрозділи та воєнне управління були ліквідовані [11, с. 1176].

Ознакою першого періоду було те, що положення про військову службу були закріплені у конституційному порядку. Так, в Розділі VII «Збройні сили» Австрійській Державній Конституції (Кромеринській) від 13 січня 1849 року зафіксовано: «Організація сили народової та морської відбувається у той спосіб, що фінансування їх окреслюється урядовими постановами, розподіляючи рівномірно кошторисні фінанси» (ст. 149); «Кількість сили народової та морської окреслюється державним законом щорічно» (ст. 150); «Для застосування військ інших держав необхідний дозвіл Сейму державного, котрим досягається узгодження в тому разі, якщо загальна чисельність війська підлягає скороченню на території держави» (ст. 151); «Гвардія народова мусить існувати принаймні в усіх місцевостях, в котрих нараховується тисяча чи більше мешканців, а сферу діяльності визначає урядовий закон (статут)» (ст. 152); «Збройні сили застосовуються для втихомирення внутрішніх неспокоїв, а також на підставі статуту тільки на реквізиції влад цивільних і у випадках і формах, зазначених у статуті» (ст. 153) [12, с. 23]. В наступній Оломунецької Конституції Австрійської держави від 4 березня 1849 року у Розділі XV «Про збройні сили» урочисто зазначено: «Призначення збройних сил є оборона держави від ворогів ззовні та для забезпечення утримання порядку і виконання закону середині» (ст. 113); «Всередині держави можна застосовувати збройні сили тільки на заклик цивільної влади та в зазначених законами випадках і формі» (ст. 114); «Збройна сила з істоти своєї є зобов'язана до надавання послуху. Жодна з її частин не може спільно розташовуватись» (ст. 115); «Закон визначає тривалість і спосіб виконання обов'язку загальної військової служби в народовій армії і служби на морі» (ст. 116); «Армія є піддана військовому судівництву і військовому статуту. Дисциплінарні приписи для народової армії і морських сил й надалі по-старому зберігають певну застосовність» (ст. 117). «Військові присягають на державній конституції, вчаться до присяги на штандартах» (ст. 118); «Окремі закони визначають врядування міліції по охороні громадського спокою» (ст. 119) [12, с. 41]. Після відміни Оломунецької Конституції у 1850 році та періоду антидемократичної монархічної реак-

ції повернення до парламентаризму у низці конституційних законів 1860–1861 років відновлюються основні положення про правовий статус збройних сил у державі. Потрібно зазначити, що протягом 50-х років XIX століття у зовнішніх справах Австрійська монархія проводила політику невтручання. Наприклад, під час Кримської війни Австрія дотримувалася політики ворожого нейтралітету щодо російської монархії і, не вступаючи у війну, підтримувала англо-французьку коаліцію [10, с. 164]. Крім того, правове забезпечення військової служби регулювалось звичайними державними законами та військовими підзаконними актами, постановами місцевої імперської влади, нормами права органами крайового, міського і повітового самоврядування, перш за все Галицького і Буковинського крайових сеймів Існування унітарної Австрійської імперії завершилося драматично. В наслідок так званої Австро-Пруської війни червня-липня 1866 року австрійська армія зазнала поразки. Постала загроза повної військової поразки, яка ускладнилася важким внутрішньополітичним становищем, тому австрійська влада вимушена була піти на мирні переговори в інтересах Пруссії. У будь-якому випадку германський канцлер Бісмарк ніколи не мав на меті принизити Австрію і нав'язати своєму великому супротивнику «карфагенський мир», а навпаки Пруссія потребувала майбутнього союзника і щоб Австрія не була повністю відчужена [13, с. 348] Тому військові дії зі сторони Пруссії були згорнуті і вже 23 серпня 1866 року у м. Празі був укладений мирний договір. Зовнішньополітична криза 1866 року започаткувала докорінні зміни в державному ладі централізованої Австрійської імперії Габсбургів вже в наступному році. Доцільно зазначити, що більшість мілітарних документів періоду 1806-1867 років зосереджені у Відділі військових архівів Австрійського державного архіву, що є найважливішим військовим архівом у Центральній Європі, а також одним із найбагатших сховищ джерел військової історії в Європі від XVI століття до розпаду Австрійської монархії в 1918 році, який був заснований ще у 1801 році ерцгерцогом Карлом Тешенським як армійський науково-дослідний інститут, керований самими військовими до 1918 року [14, с. 1]. Автор зазначає, що саме матеріали Відділу військових архівів Австрійського державного архіву є основною науковою базою для подальших фундаментальних досліджень з даної теми.

Наступний, другий період упорядкування військової служби, на нашу думку започатковується під час визначної політичної події в Центральній Європі, а саме в наслідок укладання австро-угорський договір, який отримав назву «Компроміс» (угор. Kiegyezis), що був укладений

15 березня 1867 р. між австрійським імператором Францом Йосифом I і представниками угорського національного руху на чолі з Ференцем Деаком. Австрійська імперія стає в двоєдиною (дуальною) конституційною монархією, поділеною разом зі західноукраїнськими землями на дві державницькі території, кожна з яких отримала повний суверенітет у веденні внутрішніх справ, власний парламент, що обирався, незалежний уряд, власну систему державного управління, самоврядування та юстиції. [15, с. 114]. Влада імператора вважалася об'єднуючою, який одночасно проголошувався угорським королем. Буковина та Галичина (Королівство Галичини та Володимирії) увійшли до австрійської частини (Цислейтанія), а Закарпаття до угорської (Транслейтанія), в кожній з яких було встановлено загальні принципи управління. Угорські державні збори та Австрійський райхсрат мали законодавчу владу з правом прийняття обов'язкових для виконання в своїх частинах держави законів, тобто новоприйняті австрійські закони діяли тільки в Цислейтанії, а угорські в Транслейтанії. В центральному управлінні тільки три міністерства вважалися загальнодержавними та підконтрольними безпосередньо імператору це – іноземних, фінансових та військових справ. З метою правового закріплення нового державного устрою 21 грудня 1867 р. імператором Францом Йосифом I затверджується нова австрійська «Груднева Конституція» (нім. Dezemberverfassung) [16], що діяла в межах австрійської Цислейтанії разом з Буковиною та Галичиною до кінця 1918 року. Угорщина рішенням Державних зборів відновила так звану «Квітневу конституцію» 11 квітня 1848 р., яка складалася з 31-го «квітневого закону». Потрібно сприйняти слушне зауваження А. Дж. Тейлора про те, що в наслідок конституційних перетворень виникають три окремі інституції: постійна «спільна монархія», яка й далі представляла на міжнародній арені велику міць Габсбургів; тимчасовий економічний союз Австрії та Угорщини (авт. на 10 років); дві окремі держави – Австрія та Угорщина [17, с. 128], та слід додати про те, що розпочався процес становлення двоєдиної конституційної монархії.

Нові збройні сили дуальної Австро-Угорського монархії почали формуватися зразу після ухвалення Компромісної угоди 1867 року, головною засадою яких стала за своєю побудовою так звана – Троїста армія, що як державна структура проіснувала до кінця 1918 року на основі правового акту про загальну військову повинність від 5 грудня 1868 року (Юридична газета Рейху (RGBl.), LXVI. Твір, № 151 в. 5 грудня 1868 р. § 1) [18, с. 27; 19, с. 15]. Збройні сили Австро-Угорщини на початок XX століття мали скла-

далися з трьох родів військ: сухопутні війська, військово-морський флот та військово-повітряні сили. В свою чергу Сухопутні війська саме як троїста структура мала наступний склад: I. Імператорська і королівська Армія, до якої призивалися з військових округів всієї імперії; II. Австрійський ландвер (резервні війська крайової оборони), який формувався з призовників виключно Цислейтанії в тому числі Галичини та Буковини та нараховував 40 полків, 33 мисливські (егерські) батальйони і 6 гірсько-піхотних полків; III. Угорський гонвед, (війська крайової оборони, резервний аналог австрійського ландверу), що формувався з військовозобов'язаних тільки Транслейтанії разом з Закарпаттям і мав 28 полків. Загальна армія підпорядковувалася загальноімперському військовому міністру, а імперський королівський ландвер та королівський угорський гонвед відповідно вищим представницьким органам двоєдиної монархії.

Річний контингент новобранців для спільного війська у 1868 році для обох частин імперії становило 95 500 солдатів за схваленням двох парламентів. У новому військовому законі 1889 році це число було збільшено до 103–100 тисяч чоловік, а в 1912 році нарешті до понад 150 000 чоловік. Крім того, рік за роком було чимало чоловіків, які потрапляли безпосередньо до військового резерву або до одного з двох ландверів, контингенти яких все більше збільшувалися протягом досліджуваного періоду. У той же час їм надавали відпустку після початкової короткої базової військової підготовки, а потім вимагали проходити лише періодичну підготовку зі зброєю. Період активної служби для всіх військовозобов'язаних, які служили «в строю», становив три роки, починаючи з 1868 року, а потім сім років у війську. запас і два роки в ландвері. Лише військовим законом 1912 року термін дійсної військової служби в постійній армії було частково скорочено до двох років, а так звані однорічні добровольці, тобто випускники вищих шкіл, мали з 1868 р. активно служити рік і згодом могли стати офіцерами запасу [19, с. 16].

Потрібно відзначити, що відсоток українців серед солдатів й унтер-офіцерів складав 7,6%, який дає цифру – 24977, здатних проходили строкову службу з 1910 році у збройних силах. В той же час загалом, мобілізаційний резерв у 1910 році складав 1490459 солдатів й унтер-офіцерів, з яких означені 328644 – строкова служба, 613979 – резерв (ті, що мали досвід служби), 547836 – ерзац резерв, серед яких за воєнною статистикою – 113931 українець, і надалі перехід Австро-Угорських збройних сил у 1912 році на дворічну службу, надав також збільшити резерв [20, с. 146–147; 21, с. 6].

Потрібно також відзначити, що підготовка до військової служби накладався як обов'язок

на українські місцеві громади. Так лідери громад отримали допомогу в цьому відношенні, не в останню чергу завдяки збірникам законів і посібників, спеціально адресованих їм, таких як наприклад – Вичерпний текст «Обов'язки громадських керівників у військовій справі», що з'явився в 1874 році і містив «численні форми». Слід особливо зазначити, що, окрім багатьох планів денних, вони перерахували кілька таких, з якими не можна було впоратися: а саме обов'язкову участь громад у «військових квартирах», «кінну позицію» та «військової регіональної писемності», а також їхній основний обов'язок «забезпечувати військові вимоги», що включав а) стрільянину або навчальні майданчики зі зброєю та школи верхової їзди; б) численні зразки текстів і таблиць [19, с. 34], а випадки про звільнення від тих чи інших воєнних обов'язків громад визначалися на місцевому державному рівні. Для загального призову до військової служби в загальноімперській армії вся територія монархії була розділена на 105 округів поповнення, з яких кожен поповнював один піхотний полк. Призовний вік для всіх чоловіків становив 21 рік. Строковий термін служби визначався наступним чином: 1) для служби у регулярній імперській армії 3 роки, надалі 7 років в резерву в армії та 2 роки у резерву ландверу; 2) для служби у ландверу (гонведу) реальних 2 роки; та 10 років резерву. Територіальний принцип комплектування австро-угорської армії дав можливість українцям служити здебільшого в окремих («своїх») військових частинах. Наприклад, 11-й армійський корпус («Русинський корпус») складався з 11 і 30 піхотних дивізій та 4 і 8 кавалерійських дивізій. Які мали місце дислокації виключно в 12 українських містах та їх повітах, а саме Львові, Бродях, Перемишлі, Чернівцях, Станіславі, Коломиї, Жовкві тощо. В межах одного призовного округу проводився набір військовослужбовців для поповнення розквартированих на цій території полків. Певні полки так і називались: Станіславський, Коломийський тощо, в яких більшість вояків були, якщо не сусідами, то із сусідніх сіл [22, с. 417; 23, с. 103]. На весну 1914 р. чисельність збройних сил Австро-Угорської імперії становила понад 450 тис. військовослужбовців, з яких близько 36 тисяч було офіцерів. Основну живу силу армії і найбільш чисельний її склад склали піхотинці. Так. 20 полків піхоти комплектувалися русинами (українцями), при цьому у більшості полків вони складали половину або більше від всього особового складу. 30-й полк піхоти напередодні Першої світової війни комплектувався зі свого округу поповнень № 30, що складався з Сокальського, Жовківського, Львівського повітів та м. Львова [22, с. 418]. Особли-

вістю несення офіцерської служби було те, що кожен з них обов'язково повинен був знати державну (німецька, угорська) та ще дві від більшості вояків, що служили у його підрозділі (польська, хорватська, українська тощо).

Літо 1914 року військовослужбовці українського походження Австро-Угорської імперії зустріли перебуваючи не тільки і піхотних та кавалерійських полках, але також виконували військовий обов'язок в таких частинах і відправах як: артемівські дивізіони; авіаційні роти; команди військово-морського флоту; інженерні підрозділи; транспорті, зв'язку й обози; медико – санітарній справі й лікарняному корпусі; воєнній жандармерії; територіальній обороні тощо та відзначалися добросовісним відношенням до військової служби.

Воєнні реалії так званої Великої війни (англійською «The Great War», французькою «La Grande guerre») або Першої Світової війни 1 серпня 1914 – 11 листопада 1918 років внесли відповідні корективи у всі види забезпечення військової служби Австро-Угорської імперії, (акт оголошення війни 6 серпня 1914 року) взагалі та в українських землях Королівства Галичина та Володимирії, Герцогства Буковина, Прикарпаття і Волині безпосередньо, які в ці роки крім мілітарного тягаря для всього народу стали безпосередньою ареною бойових дій. В протистоянні воєнно-політичних блоків Антанти і Троїстого союзу українці опинилися по обидва боки фронту. Так, характеризуючи підданих Австро-Угорської імперії Дж. Тейлор виклав цікаве зауваження про те, що слов'янські народи, як і до початку війни, не мали союзників: – їхнім єдиним союзником була війна сама по собі, війна, що виснажила розхитану габсбурзьку систему. [17, с. 228]. Як зазначають західні науковці, практично всі сподівалися, що Велика війна, яка почалась у серпні, триватиме три або чотири місяці та мала скінчитись до кінця 1914 року. Здоровий глузд підказував, що сучасна війна буде куди жорстокіша, ніж минулі, проте й загато рішучіша – сторона, яка здобуде перевагу на ранніх стадіях війни, матиме й засоби швидко домогтися перемоги, а насправді бої точилися не чотири місяці, а понад чотири роки. Та й це не головне: «великий трикутник» військово-політичних блоків був розформований тільки 1945 році, а в деяких своїх аспектах – аж 1991 року [24, с. 929]. Напередодні та під час війни вся Габсбурзька імперія була розділена на 16 військових корпусних округів, а українські землі входили до складу наступних: Перемиський – X, Львівський – XI, і Кошицький –VI. Українські частини воювали на всіх фронтах австро-угорської армії. Піші дивізії: 2, 4, 9, 10, 11, 15, 24, 27, 30, 43, 45, 54, 59 мали в своєму складі чимале число

українців. Це саме можна сказати про 3, 4, 7 і 9 спішені кінні дивізії. Наприклад, зареєстрованих в тільки Італії до повороту на Україну було 40 000 українців. [11, с. 1176]. Взагалі загальне число до – 725800 осіб, офіцерів і солдатів – українців, які пройшли службу в лавах австро-угорських збройних сил під час Першої світової війни. Якщо взяти за основу вищенаведену цифру у 8 млн мобілізованих під час війни, то відсоток українців у цьому представництві, суттєво не змінюється, складаючи 9% від усіх мобілізованих у двоєдиній монархії. Таке збільшення відсотку призваних до війська, з 7,8 до 9%, може бути пов'язане з тим, що етнічні території проживання українців в Австро-Угорській монархії слугували полем бою майже весь період війни, і відсутністю на цих територіях великого виробництва і, як наслідок, достатньо кваліфікованої робочої сили, яку можна було б залучити на таке виробництво [21, с. 7]. **Унікальною українською національною формацією** на початку Першої Світової війни в складі австро-угорської армії був сформований із студентської та національно-свідомої селянської й робітничої молоді Галичини добровольчий легіон Січових Стрільців (УСС) [11, с. 1176]. Вербування добровольців до УСС провадили збірні станиці у Львові й у Станіславі. Створені з подібними завданнями три комісаріати УСС на Волині (у Володимирі Волинському) фактично провадили культурно-освітню роботу. Кадри УСС вийшли із членства парамілітарної української організації Січових Стрільців, заснованої на поч. 1913 р. у Львові, що напередодні війни налічувала 94 станиці. Із зібраних на заклик Головної Української Ради у Стрию близько 10 000 добровольців австрійська влада дозволила прийняти ледве близько 2 500 [11, с. 1177]. Сучасні науковці доброзичливо вказують, що молодий, інтелігентний та ідейний січовий стрілець душе швидко набував воєнного досвіду і ставав кращим вояком, аніж сусідній австрійський чи мадярський, і до нього з пошаною й симпатією почали ставитися – чужинці, яке швидко викликало в рядах українських січових стрільців почуття гордості, що вони все ж таки, хоч і в австрійських мундирах, українським національним військом, та вміють гідно заступати честь своєї нації [25, с. 14]. Сформовані первісно 10 сотень по 220 вояків брали участь у боях або як приділені до різних фронтових частин, або як два самостійні курені, що в тактичних справах підлягали 129 і 130 бригадам австрійського 25 корпусу. Організаційні справи (офіційне іменування старшин, поповнення) налагодило австрійське командування 23 березня 1915 року. У вересні 1915 обидва курені УСС було реорганізовано в 1 Полк УСС, додавши 1 сотню саперів і 1 кулеметну. Курінь

складався з 4 сотень, кожна по 4 чоти; чота – з 4 роїв по 10–15 людей. Стан сотні вагався від 100 до 150 вояків. У травні 1916 року було сформовано особливо придатну в позиційній війні й в операціях в місті чоту боротьби з близька, складену з відділів: легких і важких мінометів, гранатометів і вогнеметів. Зв'язково-вістову службу виконував окремих кінний відділ (сотня). Піонерський відділ УСС розгорнувся взимку 1916 р. в технічну сотню з 4 чот. Після боїв за Бережани у вересні 1916 р. до листопада 1918 р. легіон існував лише як курінь із 4 піхотних сотень, 1 технічну, 1 будівельну й 1 кулеметну [11, с. 1178]. 1 листопада 1918 року січові стрільці зайняли Львів, Станіслав, Тернопіль, Золочів, Сокаль, Раву-Руську, Коломию, Снятин, Печеніжин, Борислав та інші міста Західної України, починаючи служити не імперії, а Українській революції. А вже згодом, 11 листопада 1918 року було заключено Комп'єнське перемир'я країн Антанти з Німеччиною, за яким припинилися військові дії у Європі. Про те, одна з назв Першої Світової війни – «Війна, щоб завершити всі війни» не відповіла побажанням людства, якщо 1914–1918-го років воєнний фронт проходив на західноукраїнським землям то у 2024 році полем бою повномасштабної війни є вся Україна.

Автор статті є прихильником подальшої систематизації військового права України та створення унікального Військового Кодексу, при цьому поділяючи думку тих науковців, які вказують, що дана кодифікація, передусім, може стосуватися законів «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про національну безпеку України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про Державний кордон України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про військовий обов'язок і військову службу». при цьому поєднання цих законів має так лягти в основу майбутнього Кодексу, де норми загальної частини природно переходять у норми спеціальної частини [26, с. 46], причому з урахуванням позитивного досвіду всесвітньої історії військового законодавства.

Висновки та пропозиції. Враховуючи зазначене вище в основній частині даної статті доцільно зробити наступні висновки. По-перше, удосконалення військової служби була започаткована в загальному потоці цілої низки державних реформ Австрійської монархії, які відбувалися протягом XIX – початку XX століть у декілька етапів, що залежали насамперед від суспільно-економічних та політичних змін, які хронологічно можливо визначити: 1) 1806–1867 рр. – період централізованого Австрійського цісарства, а саме від початку розпаду Священної Римської імперії німецької нації та до ухвалення Конституції 1867 року; 2) кінець 1867 – середина 1914 рр. –

період з проголошення ;дуальної Австро-Угорської імперії і до початку I Світової війни; 3) 1914–1918 рр. – період реформування армії та флоту протягом усіх років Першої Світової війни аж до ліквідації монархії, – коли у кожному зі зазначених періодів формувалась характерні джерела та інститути військового права. По-друге, у правовому відношенні військова служба, що полягала у професійній діяльності придатних до неї громадян країни для захисту інтересів всього населення монархії взагалі та підданих західноукраїнських земель зокрема визначалась сукупністю як загальноімперських так і місцевих правових актів, у яких закріплювалися норми, що регулювали відносини в галузі строкового і мобілізаційного призову, військового будівництва і функціонуванні воєнної організації держави. З урахуванням нових історико-правових досліджень, ми пропонуємо продовжити у майбутньому вирішення питань пов'язаних з історією становлення військового права за часів національного державотворення в Україні 1917–1921 років для об'єктивної оцінки переваг і недоліків тогочасного воєнної розбудови.

Література

1. Військове право : підручник. За ред. І.М. Коропатніка, І.М. Шопіної. К.: Алерта, 2019. 648 с.
2. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст. 385 ст. 386); <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>. (дата звернення: 4. 11. 2024).
3. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник. Вид. 6-те, доповнене. К.: Атіка, 2010. 624 с.
4. Вовк О.Й. «Жовнірські артикули» як джерело військового права Великого князівства Литовського. Актуальні дослідження правової та історичної науки. Випуск 60: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Опіле, Польща, 16–17 квітня 2024 р.) / редкол. : О. Яремко та ін. ГО Наукова спільнота". WSZIA w Opolu. Тернопіль :ФО-П Шпак В.Б. 2024. 93 с.
5. Шуг'яна М. Реформування суспільного та державного життя в Австрійській імперії за часів правління імператриці Марії-Терезії (1740–1780 рр.) Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 58. 2013. С. 126–134.
6. Бойко І.Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772-1918): навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 312 с.
7. Настасяк І.Ю. Організація управління Галичиною і Буковиною в складі Австрії (1772–1848 рр.). К.: Атіка, 2006. 160 с.
8. Acerbi E. he Austrian Imperial-Royal Army (Kaiserliche-Königliche Heer): 1805–1809. 2015. <https://www.centotredicesimo.org/wp-content/uploads/2015/10/ACERBI-The-Austrian-Imperial-Army-1805-09.pdf> (Last accessed: 4. 11. 2024).
9. Віденський конгрес і Галичина: <https://zbruc.eu/node/37407> (дата звернення: 4. 11. 2024).

Summary

Vovk O. Y. Legal provision of military service in the Ukrainian lands of the Austrian (Austro-Hungarian) monarchy – Article.

The article analyzes the main provisions of military service as a special type of public service, which citizens who are fit for it in terms of health and age perform under an agreement or by conscription to protect their homeland. The article uses global (general scientific), special and specific methods of scientific knowledge, giving preference to the historical-legal method because it is assigned the crucial task of revealing the content of the provisions of the military service of the specified historical period.

The periodization of this imperial era is determined, which consists chronologically of the following stages: a) 1806–1867; b) the end of 1867 – the middle of 1914 c) 1914–1918 – when characteristic institutions of military law of the Austrian (Austro-Hungarian) monarchy were formed in each of them.

The legal influence of state authorities on the state of military construction during the imperial period of stay of the subjects of Ukrainian lands as part of the Austrian (Austro-Hungarian) monarchy of the 19th – early 20th centuries has been established.

The objective economic prerequisites, socio-political and legal reasons for the reform of the military

organization and the systematization of military law in the Western Ukrainian lands of the 19th and early 20th centuries for each of the specified periods are indicated.

The essence of the main provisions of state law regarding military service was analyzed, which mostly determined: the legal status of conscripts; the procedure for exemption from military duty; ways of forming units of the armed forces; legal status of reservists in regional self-defense; the order of training and service of officers; mobilization draft in case of war; grounds for dismissal from military service, etc.

The historical and legal significance of legal support for the organization of military affairs in the Ukrainian lands of the Austrian (Austro-Hungarian) monarchy was studied.

The special appearance of the military units of the Ukrainian Sich Riflemen, their order of assembly, combat actions and significance for raising the national consciousness of the Ukrainian population during the First World War are considered.

It is noted in the conclusion that, in legal terms, military service was provided by a set of both imperial and local legal acts, which established norms regulating relations in the field of military organization of the state.

Key words: military legislation, military organization, Galicia, Bukovyna and Transcarpathia, state service, conscripts, mobilization district, conscription, army, snipers.

УДК 340
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.3>

А. М. Кучук
orcid.org/0000-0002-5918-2035
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного управління
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

В. М. Пекарчук
orcid.org/0000-0002-7750-1474
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Пенітенціарної академії України

СТАТУС ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В ЕКСТРАОРДИНАРНИХ УМОВАХ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Постановка проблеми. Сучасні виклики, пов'язані із забезпеченням стабільності функціонування держави, захистом людських прав та демократичних принципів у кризових ситуаціях є тим фактором, що обумовлює необхідність інтенції науковців на проблематиці діяльності органів публічної влади.

Наголосимо, що сучасний світ стикається з різноманітними викликами, такими як збройні конфлікти, терористичні акти, пандемії, природні катастрофи та інші надзвичайні ситуації, які вимагають ефективної реакції органів публічної влади. Що, в свою чергу, потребує переосмислення їхнього статусу (при цьому йдеться саме про сутнісний аспект такого статусу), повноважень та механізмів взаємодії.

Окрім цього, у період екстраординарних умов виникає ризик зловживання владою та порушення основоположних прав, що вимагає визначення меж і засад діяльності органів публічної влади в умовах надзвичайного стану. І у цьому контексті вкажемо на те, що універсальні принципи, закріплені в міжнародному праві, такі як пропорційність, тимчасовість обмежень, є важливими для адаптації національного законодавства.

У контексті триваючої війни проти України дослідження статусу органів публічної влади є важливим для удосконалення правового регулювання функціонування виконавчої влади, системи національної безпеки та місцевого самоврядування.

Додамо, що попри значну увагу до правового регулювання діяльності органів публічної влади, залишається відкритим питання про їхню природу, обсяг компетенцій та відповідальність в умовах, які виходять за межі звичайного правопорядку.

Таким чином, дослідження статусу органів публічної влади в екстраординарних умовах дозволяє сформулювати теоретичні засади, що спри-

ятимуть забезпеченню належного врядування, ефективності управління та захисту людських прав навіть у найскладніших умовах.

Стан опрацювання проблематики. Означена нами проблематика (окремі її аспекти) знаходиться у центрі уваги багатьох дослідників. Проте аналіз показує, що такі дослідження є фрагментарним і потребують систематизації.

Значний внесок у розробку основ теоретико-правового підходу до екстраординарних ситуацій здійснили такі дослідники як Джорджо Агамбен [1] та Брюс Акерман [2], які аналізували концепт суверенності в контексті надзвичайних станів. Сучасні теоретики права також звертаються до цієї тематики, досліджуючи правові межі дій влади у кризових умовах, проте їх увага часто зосереджується на загальних аспектах, без детального аналізу статусу органів публічної влади.

У межах конституційного права основна увага приділяється регулюванню надзвичайних станів, конституційним гарантіям прав і свобод, а також функціонуванню органів влади. Ця проблематика досліджувалася такими науковцями, як Кшиштоф Екхард [3], М. Ковалів, А. Рутар, Ю. Павлишин [4] та ін. Проте залишається недостатньо висвітленим питання системності та взаємодії органів публічної влади в надзвичайних умовах. «Важливо розуміти, що надзвичайний стан – це законне відхилення від звичайного правового порядку. Суть цього конституційного інституту полягає в правовому, конституційно обґрунтованому, обмеженому в часі відхиленні від звичайного правового порядку в державі з метою збереження якогось охоронюваного законом блага» [3, с. 54] – цілком слушно вказує К. Екхард.

Окремо згадаємо дослідження М. Корнієнка, у якому автор розв'язує питання «діяльності органів правопорядку, зокрема, поліції щодо забезпечення прав людини та основополож-

них свобод в умовах надзвичайного та воєнного стану» [5], однак, у цій роботі йдеться суто про діяльність одного з органів правопорядку.

Сучасні виклики, пов'язані з війною в Україні, зумовили потребу у дослідженні ролі органів державної влади, зокрема в контексті організації територіальної оборони, управління кризовими ситуаціями та захисту національної безпеки. Однак це питання переважно висвітлюється у прикладних дослідженнях, які часто не враховують глибинний теоретико-правовий вимір.

Відтак, попри значну кількість наукових праць, присвячених питанням функціонування органів влади в екстраординарних умовах, дослідження цієї проблематики потребує подальшої теоретичної розробки. Особливо актуальним є аналіз статусу органів публічної влади як комплексного явища, що передбачає з'ясування його сутнісного контексту.

Метою статті є висвітлити необхідність додаткового дослідження теоретико-правового аспекту статусу органів публічної влади в екстраординарних умовах. Відзначимо, що ця робота є першою із запланованого нами циклу щодо характеристики правових аспектів статусу органів публічної влади за особливих умов. Тому ми лише відзначаємо ті фактори, що вказують на потребу комплексного вивчення відповідного правового інституту.

Виклад основного матеріалу. У національному праві України закріплення двох особливих станів – надзвичайного та воєнного – є важливим інструментом забезпечення безпеки, порядку і стабільності в екстраординарних умовах. Їх правове регулювання спрямоване на встановлення специфічних режимів функціонування державних органів, обмеження окремих прав і свобод громадян, а також адаптацію механізмів управління до особливих обставин.

Надзвичайний стан є юридичним режимом, що вводиться з метою подолання ситуацій, які становлять загрозу для життєдіяльності суспільства і держави, але не пов'язані зі збройною агресією чи військовими діями. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» визначає підстави для його запровадження, такі як природні катаклізми, техногенні катастрофи, масові заворушення чи загроза громадській безпеці та ін. [6].

Воєнний стан є більш жорстким і визначається як особливий правовий режим, який вводиться в разі збройної агресії проти України, нападу на її територію або загрози суверенітету. Основи його регулювання викладені у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» [7].

Попри деяку схожість у правових механізмах, надзвичайний і воєнний стани відрізняються за характером та масштабами загроз. Надзвичайний стан зазвичай вводиться на окремих тери-

торіях, тоді як воєнний стан може охоплювати всю державу. Крім того, воєнний стан спрямований на захист державного суверенітету, тоді як надзвичайний – на подолання внутрішніх криз. Закріплення цих двох станів у правовій системі України забезпечує необхідну гнучкість для швидкого реагування на різні види загроз. Воно дає змогу державі балансувати між забезпеченням громадського порядку, захистом прав людини та необхідністю обмеження певних свобод заради безпеки суспільства в цілому. Таким чином, правові режими надзвичайного та воєнного станів є ключовими елементами системи державної безпеки, що забезпечують адаптацію механізмів управління до кризових ситуацій, зберігаючи при цьому основи правопорядку.

Однак, для нашого дослідження важливим є розуміння того, що за низки обставин правовий статус органів публічної влади зазнає суттєвих змін, особливо у контексті їхніх додаткових повноважень щодо обмеження людських прав. Ця трансформація має як практичний, так і теоретико-правовий вимір, що вимагає комплексного аналізу.

По-перше, йдеться про перерозподіл повноважень. В умовах екстраординарних ситуацій, таких як надзвичайний чи воєнний стан, органи публічної влади отримують можливість діяти поза межами звичайного правового порядку [8]. Це зумовлює перерозподіл повноважень між гілками влади, коли виконавчі органи або військові адміністрації отримують значні повноваження, зокрема щодо обмеження прав і свобод громадян, регулювання економічної діяльності, контролю над інформаційним простором тощо.

По-друге, це додаткові обмеження людських прав. У надзвичайних умовах можуть тимчасово обмежуватися такі права, як свобода слова, зібрань, пересування, право на недоторканність приватного життя. Так, з практики функціонування українського суспільства в умовах воєнного стану, під час цього стану органи публічної влади мають право запроваджувати комендантську годину, здійснювати примусову евакуацію, конфісковувати майно для оборонних потреб. Ці заходи хоча і виправдані обставинами, проте повинні відповідати принципам пропорційності, необхідності та тимчасовості.

По-третє, це ризики зловживання владою. Надання органам публічної влади додаткових повноважень створює ризик зловживання, коли під приводом надзвичайних обставин порушуються основоположні принципи демократії та верховенства права. Згідно зі звітом Economist Intelligence Unit, пандемія COVID-19 мала негативний вплив на стан демократії у світі. Дослідження вказує на те, що заходи, спрямовані на боротьбу з пандемією, такі «зелені паспорти»,

привели до обмеження прав і свобод громадян як у демократичних, так і в авторитарних країнах [9]. Згадаємо такий документ Венеційської комісії як «Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування» [10]. «Під час застосування надзвичайних заходів необхідно дотримуватися певних загальних принципів, метою яких є мінімізація шкоди основним правам людини, демократії та верховенства права» [10] – наголошується у Міркуваннях.

По-четверте, це міжнародно-правові стандарти. Вплив екстраординарних обставин на статус органів публічної влади також регулюється міжнародним правом. Наприклад, Європейська конвенція з прав людини допускає обмеження окремих прав у кризових умовах, але лише за суворого дотримання вимог статті 15 щодо тимчасовості, необхідності та пропорційності таких заходів [11]. Це створює додаткові зобов'язання для органів публічної влади щодо дотримання міжнародних стандартів навіть у надзвичайних умовах. Водночас, слід також зважати на те, що існує низка абсолютних прав, які не можуть обмежуватись навіть в умовах, коли життя нації під загрозою [11].

По-п'яте, це теоретичне значення змін статусу. Теоретичне значення змін статусу органів публічної влади в екстраординарних умовах є фундаментальним для розуміння сучасної державності, оскільки воно ставить питання про межі повноважень та відповідальність державних інституцій у контексті кризових обставин. Теоретично це потребує переосмислення понять «суверенітет», «державна влада» та «правова держава» та ін. у контексті екстраординарних ситуацій. Зупинимось на цьому більш детально.

1. Переосмислення поняття «суверенітет». У надзвичайних умовах суверенітет держави проявляється в її здатності швидко й ефективно адаптувати управлінські механізми для захисту суспільства. Така ситуація викликає дискусії щодо того, чи обмежуються повноваження суверенної держави нормами міжнародного права, зокрема у контексті захисту людських прав. Теоретично це питання стає ще гострішим у випадках, коли держава вимушена обмежувати права своїх громадян або посилювати виконавчу владу задля національної безпеки.

2. Розширення меж «державної влади». В умовах надзвичайного чи воєнного стану державна влада виходить за рамки звичних конституційних обмежень, що порушує питання про співвідношення між владою, законом і легітимністю. З одного боку, це дозволяє державі оперативно реагувати на загрози, з іншого – виникає небезпека перетворення таких механізмів на постійні, що суперечить принципам правовладдя. Теоре-

тичний аналіз вимагає відповіді на питання: де закінчуються межі «необхідної влади» і починається узурпація повноважень.

3. Концепт правової держави. Концепція правової держави передбачає баланс між владою та правом, де держава обмежена законом навіть у кризових умовах. Проте екстраординарні ситуації демонструють, що принцип верховенства права може піддаватися серйозним випробуванням. Що вимагає теоретичного уточнення: чи допускає ідея правової держави тимчасове зниження стандартів дотримання прав людини, і якщо так, то за яких умов?

4. Визначення меж відповідальності. Екстраординарні умови актуалізують питання відповідальності органів публічної влади за прийняття рішень, які можуть мати довгострокові наслідки для суспільства. Теоретично це стосується аналізу форм юридичної та політичної відповідальності, а також механізмів контролю, що мають діяти навіть у кризовий період.

5. Вплив на теорію права і державного управління. Зміна правового статусу органів публічної влади також впливає на розвиток теорії права, зокрема на концепцію виключних правових режимів, що дозволяє переосмислити роль права як інструменту забезпечення порядку та захисту прав у нестандартних умовах.

Таким чином, теоретичне осмислення змін статусу органів публічної влади в екстраординарних умовах не лише збагачує юридичну науку, але й формує підґрунтя для подальшого вдосконалення правового регулювання кризових ситуацій, зберігаючи при цьому фундаментальні принципи демократії та правовладдя. Розуміння змін у правовому статусі органів публічної влади в умовах надзвичайних ситуацій є ключовим для аналізу їхньої діяльності.

Висновки. Узагальнюючи наведені аспекти, можна стверджувати, що правовий статус органів публічної влади в екстраординарних умовах є складним і багатограним феноменом, який потребує детального аналізу. Надзвичайний та воєнний стани, закріплені в національному законодавстві України, забезпечують інструментарій для адаптації державного управління до кризових ситуацій, зберігаючи при цьому баланс між захистом національних інтересів і дотриманням фундаментальних прав людини.

Водночас, зміна правового статусу органів публічної влади супроводжується численними викликами. Це включає питання перерозподілу повноважень, тимчасового обмеження прав, ризиків зловживання владою, необхідності дотримання міжнародно-правових стандартів та переосмислення ключових теоретичних концептів, таких як суверенітет, правова держава і відповідальність.

Теоретичне осмислення цих змін є надзвичайно важливим для розвитку юридичної науки, адже воно сприяє глибшому розумінню природи кризових правових режимів і їхнього впливу на демократичні засади державного управління. Удосконалення правового регулювання статусу органів публічної влади в умовах надзвичайних ситуацій є необхідним для забезпечення належного функціонування держави, захисту її суверенітету та безпеки громадян, зберігаючи водночас основи верховенства права та демократії.

Література

1. Agamben G. *State of Exception*. Translated by Kevin Attell. University of Chicago Press, 2005. 95 p.
2. Ackerman B. *Revolutionary Constitutions: Charismatic Leadership and the Rule of Law*. Belknap Press: Harvard University Press, 2019, 472 p.
3. Екхардт К. Поняття і сутність надзвичайного стану як конституційного інституту. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 3. С. 53-63.
4. Ковалів М.В., Рутар А.І., Павлишин Ю.В. Порядок і підстави введення правового режиму надзвичайного стану. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 6. С. 180-188.
5. Корнієнко М. В. Забезпечення прав людини органами правопорядку в екстраординарних умовах: доктринальний аспект : монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 170 с.
6. Про правовий режим надзвичайного стану. Закон України від 16 березня 2000 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. Ст. 176.
7. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12 травня 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
8. Кучук А. М. Реформування публічного управління в умовах воєнного часу: аксіологічний аспект. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. № 12. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-12-02-09>
9. Democracy Index 2021. URL <https://www.eiu.com/n/democracy-index-2021-less-than-half-the-world-lives-in-a-democracy/>
10. Венеційська комісія. Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування. Прийнятий до відома Венеційською комісією 19 червня 2020 року за допомогою письмової процедури, яка замінила 123-тє пленарне засідання. URL [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2020\)014-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)014-ukr)
11. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Урядовий кур'єр. 2010. № 215.

Анотація

Кучук А. М., Пекарчук В. М. Статус органів публічної влади в екстраординарних умовах: теоретико-правовий вимір. – Стаття.

У статті досліджено правовий статус органів публічної влади в екстраординарних умовах (таких як надзвичайний та воєнний стани), що закріплені в законодавстві України. Висвітлено специфіку правових механізмів, що забезпечують функціонування органів публічної влади у кризових ситуаціях,

та акцентовано увагу на їхньому впливі на права людини. Встановлено, що надзвичайний стан запроваджується для подолання внутрішніх криз, не пов'язаних зі збройною агресією, тоді як воєнний стан спрямований на забезпечення державного суверенітету у разі зовнішньої загрози.

Розкрито практичні аспекти змін правового статусу органів публічної влади, зокрема перерозподіл їхніх повноважень, що супроводжується делегуванням додаткових функцій виконавчим органам та військовим адміністраціям. Проаналізовано особливості тимчасових обмежень прав людини, включаючи свободу слова, зібрань, пересування, та відповідність таких заходів принципам пропорційності й тимчасовості. Наголошено на ризиках зловживання владними повноваженнями під час реалізації надзвичайних заходів, а також на необхідності впровадження правових гарантій для запобігання порушенням основоположних принципів демократії та правовладдя.

Теоретико-правовий вимір змін правового статусу органів публічної влади досліджено через переосмислення понять «суверенітет», «державна влада» та «правова держава». З'ясовано, що в екстраординарних умовах держава стикається з викликами, пов'язаними з розширенням владних повноважень, необхідністю забезпечення легітимності управлінських рішень та дотриманням міжнародно-правових стандартів, зокрема вимог статті 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Основні положення дослідження створюють підґрунтя для подальших наукових досліджень і вдосконалення правового регулювання діяльності органів публічної влади у кризових умовах. Це дозволяє зберігати баланс між ефективністю державного управління, захистом суверенітету і прав людини, а також забезпечувати відповідність принципам демократії, верховенства права та відповідальності державних інституцій.

Ключові слова: воєнний стан, права людини, правовий статус, повноваження, публічна влада.

Summary

Kuchuk A. M., Pekarchuk V. M. Public authorities status in extraordinary circumstances: theoretical and legal dimension. – Article.

The article examines the legal status of public authorities in extraordinary circumstances (such as states of emergency and martial law), which are enshrined in the legislation of Ukraine. The specifics of the legal mechanisms that ensure the public authorities functioning in crisis situations are covered, and their impact on human rights is emphasized. It is established that a state of emergency is introduced to overcome internal crises not related to armed aggression, while martial law is aimed at ensuring state sovereignty in the case of an external threat.

The practical aspects of changes in the legal status of public authorities are revealed, in particular, the redistribution of their powers, which is accompanied by the delegation of additional functions to executive bodies and military administrations. The features of temporary restrictions on human rights, including freedom of speech, assembly, movement, and the compliance of such measures with the principles of proportionality and temporariness are analyzed. The risks of abuse of power during the implementation of emergency measures, as well as the urgency to introduce legal guarantees to prevent violations of the fundamental democracy principles and the rule of law are emphasized.

The theoretical and legal dimension of changes in the legal status of public authorities is studied by means of rethinking of the concepts of “sovereignty”, “state power” and “rule of law”. It is found that in extraordinary conditions the state faces challenges related to the expansion of power, the necessity to ensure the legitimacy of administrative decisions and compliance with international legal standards, in particular the requirements of Article 15 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The main provisions of the study make the basis for further scientific research and improvement of legal regulation of the public authorities’ activity in crisis conditions. This allows maintaining a balance between the effectiveness of public administration, the protection of sovereignty and human rights, as well as ensuring compliance with the democracy principles, the rule of law and the state institutions’ responsibility.

Key words: martial law, human rights, legal status, powers, public authority.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.4>**С. В. Лінецький***orcid.org/0009-0004-1848-6157**здобувач кафедри права та публічного управління
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»,
помічник-консультант народного депутата України*

ПЛЮРАЛІЗМ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ОСМИСЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО РЕГЛАМЕНТУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Постановка питання. Регламент національного парламенту так само важливий для нього, як і конституція для нації. Зосереджені в ньому правила становлять основу для повсякденного функціонування органу законодавчої влади та управління ним так, як конституція для кожної нації визначає нормативно-правовий алгоритм її буття і розвитку. Тому концепція парламентського Регламенту зосереджується на тому, щоб дати розгорнуту науково обґрунтовану відповідь на питання: як функціонує орган парламентського представництва, як він виконує свої повноваження, в якому порядку структурується його робота та організовується діяльність парламентаріїв, як взаємодіють між собою політичні більшість (коаліція) та меншість (опозиція) та який вплив вони мають на реалізацію відповідних процедур. Концептуально-правове осмислення феномену парламентського Регламенту багато в чому допоможе з'ясувати і відповіді на питання про те, чи є життя парламенту центральним для управління державним механізмом, чи периферійним у цьому управлінні, якими є наслідки функціонування парламентських інститутів для кооптації політичних лідерів, формування державної політики, здійснення правотворчості, легітимізації уряду та стабілізації державних режимів.

Аналіз джерельної бази. В українській юриспруденції правова природа парламентського регламенту на тлі становлення вітчизняної моделі парламентаризму досліджувалася в наукових працях ряду вчених, зокрема, Ю. Бисаги, О. Богачової, Н. Ганжи, В. Гончаренка, В. Гошовської, В. Журавського, А. Зайця, І. Звоздецької, О. Зозулі, В. Кафарського, О. Копиленка, Н. Лихачова, І. Магновського, М. Маркуш, Р. Мартинюка, В. Опришка, Ю. Перерви, З. Погорелової, В. Погорілка, А. Ришелюка, С. Саса, А. Селіванова, В. Сіренка, О. Скрипнюка, І. Словської, О. Совгирі, М. Теплюка, Т. Тополянської, Т. Француз-Яковець, В. Шаповала, С. Шаранича, Ю. Шемшученка, О. Ющика та ін.

Додаткову, допоміжну, проте далеко не вторинну роль в осмисленні правової природи Регламенту Верховної Ради України відіграли праці

зарубіжних учених, присвячених дослідженню іноземних моделей парламентаризму, парламентських процедур та їх правил, зокрема: Т. Р. С. Аллана, К. Ауела, А. Байсана, С. Баха, Р. Блекборна, А.В. Бредлі, Т. Брейнінгера, В. Булмера, Г. Ванберга, Т. Вінзена, Ф. Вюста, Ю. Габермаса, С. Гардбаума, М. Гордона, Д. Джанетті, Х. Дьорінга, Дж. В. Коупленда, Т. Кьоніга, А. Лійпхарта, Г. Льовенберга, Л. В. Мартіна, М. Мезі, Д. Нельсона, Р. Нортон, Д. Олівера, Д. М. Олсона, Р. Пакенхема, К. Палонена, С. Паттерсона, С. О. Прокша, Т. Рауніо, Б. Е. Раша, К. Рьодерер-Райнінг, Дж. Б. Слапіна, К. Стрьома, Е. Танчева, С. Уайта, А. Унгерн-Стернберга, Дж. Уолдрона, З. Шабо, А. Шайо, М. С. Шугарта та ін.

Незважаючи на наукове дослідження окремих компонентів, концептуалізація основних теоретико-правових підходів до осмислення ключових юридичних рис Регламенту Верховної Ради України як визначального акта в системі парламентського права України, невід'ємної нормативної засади парламентської демократії в Україні, – у вітчизняній юриспруденції не була здійснена, що детермінує важливість заповнення відповідної наукової лакуни.

Мета статті полягає у теоретико-правовій систематизації основних концептуальних підходів до осмислення юридичної природи парламентського Регламенту як перспективних взаємоповнювальних способів пізнання, що відображають різноаспектність та поліморфізм такої природи і її зовнішніх проявів.

Виклад матеріалу дослідження. Стан наукової розробленості регламентної проблематики в контексті актуальних завдань юридичної науки та практики реалізації правової реформи в державі можна інтерпретувати через призму аналізу різних макропідходів, що їх ми виокремили на основі концептуально-правового дослідження відповідних наукових джерел за останні десятиліття: 1) субстантивний (етико-позитивістський); 2) формалістичний (формально-правовий); 3) неінституційний; 4) концепція регламенту як форми належної правової процедури; 5) концепція регламенту як прояв теорії ігор; 6) комунікативні підходи до регламенту.

Історично першою була і залишається і нині доволі впливовою як у зарубіжній, так у вітчизняній юридичній науці концепція регламенту як втілення парламентського суверенітету [1; 2; 3; 4; 5; 6, с. 255–274; 7]. У ній регламент відіграє допоміжну роль у розкритті субстантивної ролі парламенту як такого. Зрозуміло, що за такого підходу, службова роль регламенту як зводу парламентських правил, повинна відображати найістотніші риси парламенту як органу державної влади, його ролі та призначення в державі та в суспільстві [8]. Регламент повинен однаково забезпечувати впорядкований набір процедур, забезпечених (іноді жорсткими) правовими гарантіями. У той же час, це забезпечує гнучкість для політичних акторів, які представляють свої альтернативні, конкуруючі думки. Парламенти повинні працювати ефективно, встановлюючи та реалізуючи свої програми, але права депутатів і парламентських меншин також повинні поважатися. Регламенти є внутрішніми «конституціями» парламентів, визначеними парламентською більшістю для забезпечення справедливих процедур, включаючи обмеження власних повноважень [9, с. 3].

Згідно з цією концепцією, Регламент не повинен бути жорстким та сталим, адже він має супроводжувати парламентські процедури, які парламент може швидко змінити, прийнявши будь-який закон із будь-якого питання. Оскільки парламентська компетенція за Вестмінстерської моделі [10] поширюється на всі правовідносини в суспільстві, то, за цією теорією парламент має працювати за дуже гнучкого регламенту [11, с. 20–42]. Основна перевага парламентського Регламенту полягає в тому, що він забезпечує конституційну першість кількісного прийняття рішень. Тому регламент не повинен містити процедурних обмежень повноважень парламенту [12, с. 37].

Втіленням концепції Регламенту як дзеркала парламентського суверенітету є підхід, запропонований Венеційською комісією, згідно з яким: 1) необхідно забезпечити, щоб регламенти не змінювалися імпліцитно на разовій основі, навіть якщо кваліфікована більшість виступає за певний курс дій у конкретній справі; 2) кожна зміна регламенту повинна бути належним чином обговорена та прийнята – бажано кваліфікованою більшістю – як формальна поправка до регламенту перед тим, як буде вжито конкретних дій у конкретному випадку; 3) регламенти повинні мати певну стабільність і не змінюватися регулярно на шкоду меншості на початку кожного повноваження законодавчого органу, регламентом чи іншим чином [13]. Обмеження частих змін регламенту, таким чином, видаються інституційним засобом захисту інтересів прав меншості від

сваволі більшості, що є надзвичайно актуальним завданням у країнах «молодої демократії», де парламентські традиції консенсуального вирішення більшості питань перебувають на ранній стадії розвитку і часто ними поступаються на користь принципу волі більшості.

Формалістичний (формально-правовий) підхід до Регламенту базується головним чином на формально-правових елементах парламентського Регламенту, де він розглядається як особливе джерело права, що регулює парламентські процедури. Після того, як законодавча влада стала головною в системі «розподілених влад», учені-теоретики та конституціоналісти доклали чималих зусиль для вибудови моделі «раціоналізованого парламентаризму», ключовою ознакою якого стало функціонування в умовах «обмеження прерогативи парламенту». У контексті цієї теорії Регламент сприймається як ключовий засіб обмеження парламентського суверенітету, дедалі детальніше регулюючи всі аспекти парламентських процедур [14, с. 2]. Що більш казуїстичним стає таке регулювання, то більше самостійності втрачає парламент у вирішенні питань свого функціонування *ad hoc*. Такий підхід до парламентського регламенту відповідає обмежувальній парадигмі, яка базується на принципі, згідно з яким основним завданням парламенту є «законотворчість». При цьому видання законів дистанціюється від їх розроблення, ініціатором чого стає виконавча влада, яка дедалі більше сприймається як «влада експертів», тоді як законодавча влада ототожнюється з «владою політиків». Водночас і Регламент дедалі більше відходить від свого першопочаткового призначення: регулювати суто парламентські процедури. Поступово він все більше торкається питань взаємодії парламенту з виконавчою владою, регулюючи такі відносини чи то більшою мірою на користь парламенту, чи то на користь виконавчої влади.

Відповідно до концепції «раціоналізованого парламентаризму» [15, с. 105–106; 16] обґрунтовувався підхід до Регламенту як засобу обмеження парламентського «всевладдя», забезпечення дуалістичної рівноваги законодавчої і виконавчої влад. За цієї логіки, Регламент не повинен підтримувати ілюзію первинності законодавчої щодо інших гілок влади, оскільки так само, які решта, вона є складником системи єдиної публічної влади, а, з другого, обмежується принципом поділу влади, Конституцією держави та фундаментальними правами людини [17, с. 204]. Означені правові принципи Регламент покликаний послідовно втілювати у змістові своїх положень.

Одним зі способів подолання однобічності формалістичних концепцій у тлумаченні парла-

ментських регламентів є інституційний підхід [18], зокрема сучасна парадигма неінституційного підходу [19; 20; 21]. Його сутність зводиться до того, що Регламент не можна ототожнювати виключно з нормами, вміщеними в ньому, його слід також розглядати як результат дії цих норм, втілений у функціонуючих парламентських інституціях, які виконують певні парламентські функції. З цього погляду, основна увага має приділятися не нормам, а інституціям: норми їх лише обслуговують. Крім того, нова парадигма виявила, що парламентські регламенти підпорядковують свою дію певним зовнішнім політичним силам, які сприяють суттєвим інституційним змінам, завдяки чому депутати більш активно беруть участь у виробленні державної політики. Регламент, у цьому контексті, сприймається як механізм посилення ефективності діяльності парламенту та інституту парламентаризму в цілому. Він має регулювати парламентські процедури так, щоб забезпечити інституційну спроможність парламенту діяти так, як цього від нього очікує держава. Своєю чергою, висока інституційна спроможність парламенту, фундована на добре врегульованих процедурах, забезпечує вищу інституційну спроможність держави в цілому.

Класичним прикладом спроби практичної реалізації неінституційного підходу стала в 2016 р. спроба посилення інституційної спроможності Верховної Ради України через внесення змін до її Регламенту, ініційована тодішнім керівництвом парламенту України та підтримана Місією Євопарламенту під керівництвом П. Кокса [22]. Ця спроба, щоправда, не була надто успішною внаслідок відсутності структурованої політичної волі щодо введення необхідних змін до Регламенту та інтенсифікації упровадження до Регламенту кращих практик і процедур на основі запозичення відповідного європейського досвіду оптимізації парламентських процесів.

У річичі неінституційного підходу дослідники Регламенту стали звертати більше уваги не на кількісні, а на якісні показники роботи парламенту. Цьому суттєво прислужилася концепція «законодавчого спаму», яка позначає неконтрольоване зростання активності суб'єктів права законодавчої ініціативи, що зовні проявляється у надмірному кількісному збільшенні законопроектного матеріалу на шкоду його якості, що особливо яскраво проявилось в ході діяльності українських парламентів двох останніх скликань (2014–2024 рр.). У низці експертних досліджень були запропоновані шляхи подолання «законодавчого спаму» через зміну філософії законодавчого процесу «від початку до кінця», тобто в системному ключі [23; 24]. Проте означені розробки виявилися мало затребуваними та доволі

повільно реалізуються у практиці законодавчих змін до Регламенту.

Парламентські процедури є основою національного парламентського суверенітету [9]. Оскільки ж Регламент стосується процесуальних аспектів функціонування парламенту, то він та чи інакше повинен вписуватися в фундаментальну для західноєвропейської юридичної думки концепцію належної правової процедури. Вона вимагає, щоб юридичні питання вирішувалися відповідно до встановлених правил і принципів, а до людей ставилися справедливо [25]. У розумінні Регламенту належна правова процедура означає, що функціонування парламенту відбувається відповідно до встановлених ним же правил; таке функціонування має характер упорядкованої взаємозалежної системи послідовних правових процедур, кожна з яких упорядковує певний сегмент парламентського життя та взаємодіє з наступним його сегментом; жодна з процедур не реалізується поза правом; у кожній процедурі чітко фіксується обсяг прав і обов'язків суб'єктів права. У найбільш завершеному вигляді Регламент, з цієї точки зору, постає як «закрита», самодостатня система норм, що регулюють всі аспекти парламентського процесу на всіх його стадіях та в усіх його деталях. Проте концепція регламенту як закритої системи не витримує критики, що побічно підтверджує і частота внесення до нього змін, і спроби оскаржити конституційність окремих його положень, а отже врегульованих цими нормами парламентських процедур [26, с. 163–164]. Додатковим аргументом, що спростовує охоплення регламентним регулюванням всіх парламентських процедур слугує і те, що в континентальній системі права, крім регламентів, парламентські процедури регулюються також неписаними парламентськими традиціями, звичаями, а також прецедентами [27, с. 67]. Тому навіть за відсутності належного теоретичного обґрунтування з'являються нові моделі парламентських процедур, які дедалі частіше впроваджуються у практику [28, с. 198]. Зрозуміло, що поява та поширення парламентських процедур поза регулятивними рамками регламенту породжує сумніви у здатності цього документу завжди слугувати елементом належної правової процедури. Поява парламентських процедур поза регламентом неодмінно призводить на практиці до конкуренції цих процедур із тими, які унормовані на рівні регламенту, що відкриває шлях його розвитку.

Розглянемо Регламент у контексті теорії ігор. Теорія ігор формально є розділом математики, розробленим для боротьби з конфліктом інтересів. Вона інтерпретує гру як ситуацію за участю двох або більше суб'єктів (гравців), в якій інтереси гравців взаємопов'язані або взаємозалежні.

В основі всієї структури теорії ігор лежить ключове припущення, що гравці є раціональними особами (максимізаторами корисності). Раціональність просто означає, що гравець в інтерактивній ситуації буде діяти так, щоб досягти найбільш бажаного з можливих результатів, враховуючи обмеження, що інші гравці також діють таким же чином. Регламент можна вивчати в рамках теорії ігор, адже кожному парламентську процедуру можна розглядати як гру, оскільки існує конкуренція між різними учасниками, такими, як депутати, парламентські партії та навіть між формальними установами, такими, як виконавча влада проти законодавчої влади, пленарні засідання парламенту проти комітетів. Однією зі сфер, в якій аналіз гри був дуже розвинений, є сфера, пов'язана з парламентськими коаліціями. У теорії ігор формування коаліції було однією з домінуючих аналітичних основ у процесі переговорів, що також лежить в основі теорії партійного уряду. Класичною теорією переговорів є теорія політичних коаліцій В. Райкера, яка застосовує принцип корисності Дж. фон Неймана і О. Моргенштерна до політичних ситуацій [29]. Утілення теорії ігор у Регламенті передбачає надання його нормам консенсуальної спрямованості: ухвалення рішень більшістю не повинне призводити до ігнорування інтересів меншості; парламентські процедури повинні орієнтуватися на консенсуальний характер обговорення і прийняття рішень; вони мають включати всі точки зору, а ухвалення рішень повинне максимізувати вигаш кожної сторони, без явного програшу опонентів. Таким чином, до парламентської процедури, в «ігровому» тлумаченні Регламенту, можна підійти як до способу узгодження парламентських рішень і дій для досягнення рішень, які є взаємними і вигідними для всіх [30]; з точки зору співпраці – як до способу управління конфліктом, або з точки зору співпраці, яка визначається як тип прийняття рішень (добровільний і мирний), під час якого агенти коригують свої стратегії взаємної вигоди. У контексті теорії ігор Регламент має відповідати засадам консенсуалізації і медіації парламентських конфліктів. У більшості регламентів зарубіжних парламентів способи вирішення цих конфліктів є визначеними та зафіксованими у законодавстві, тим часом як в Україні правове регулювання обходить ці питання стороною [31, с. 15]. Отже, концепція Регламенту в контексті теорії ігор все ще перебуває на периферії досліджень, тим часом як у зарубіжній науці цей підхід дедалі більше виявляє свою евристичну і політичну цінність [32; 33, с. 178–183].

Проаналізуємо погляд на парламентський Регламент у контексті комунікативної теорії права. Ключовим джерелом цієї теорії є дискурсивний

підхід до демократії, пов'язаний, насамперед, із концепцією видатного німецького філософа і соціолога Ю. Габермаса [34]. Вона ґрунтується на твердженні, що єдиними способами дій, які можуть претендувати на легітимність, є ті, з якими всі, кого це може зачепити, можуть погодитися як учасники раціональних дискурсів [34, с. 458]. Для наших цілей два наслідки цієї теорії мають особливе значення. Перший полягає в тому, що комунікативна теорія створює рамку, в якій можливе ухвалення рішень парламенту: це механізм вільного волевиявлення всіх, кого це стосується. Другий полягає в тому, що Регламент повинен відображати принцип дискурсу через налагодження механізмів для неспотвореного формування загальної волі. З цього погляду, він має формувати умови для постійних легітимних форм комунікації парламентаріїв між собою, а також з іншими суб'єктами права, для незалежного формування загальної волі, втілюваної в кожному із законів, які ухвалюються в результаті вільного обговорення. Такими умовами є, насамперед, формування належної комунікаційної інфраструктури парламентської сфери, а також забезпечення вільного волевиявлення кожного з учасників комунікаційного процесу. Така інфраструктура повинна також бути чутливою до пропозицій, інформації та аргументів, які надходять із дискурсивно структурованої публічної сфери [34, с. 182]. Відповідно до своєї комунікативної природи, Регламент має сприяти демократичному процесу в парламенті, передусім, обговоренню проблем, конфліктів і претензій щодо потреб та інтересів, де учасники приймають рішення не шляхом визначення того, які переваги мають найбільшу чисельну підтримку, а шляхом визначення того, які пропозиції, з якими колектив погоджується, підтримуються з найкращих причин [35, с. 22–23]. Комунікативна сутність парламентського обговорення трансформується в кожному з парламентських процедур, жодна з них не обходиться без комунікативного аспекту, яким є обговорення [36]. Практично всі парламентські процедури передбачають обговорення, за незначними винятками [37; 38]. Це вказує на дискурсивність як якісну ознаку цих процедур. Регламент, таким чином, постає в якості унікального джерела права, яке втілює дискурсивну природу парламентського органу як органу обговорюючого. Показником цього є зростання інклюзивності парламентських процедур, де парламентарії повинні сформулювати нові процедурні способи залучення громадськості до політичного життя (прикладом є запровадження електронних петицій, які вимагають ухвалення певних законів, а також системою онлайн-консультацій з громадськістю, вбудованою в законодавчий процес [39, с. 305–306]).

Тож Регламент виступає в ролі інституціалізованого інструменту, який слугує потребам інтерактивного процесу передачі інформації між парламентаріями та між ними і громадськістю [40, с. 11631–11640; 41], відображає змагання за увагу в обмеженому часовому вимірі [42; 43], що в епоху цифрових комунікацій стає дедалі дефіцитнішим товаром.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, можна сформулювати такі висновки. Основні теоретико-правові підходи до аналізу парламентського Регламенту відображають стан, особливості та спрямованість розвитку вітчизняної юридичної науки у сфері осмислення процесуальних елементів буття парламенту України. Плюралізм означених підходів означає відсутність єдиної світоглядної основи для інтерпретації правової природи Регламенту, його поліфункціональність та неоднорідність, що осмислюється вченими з різних доктринальних позицій та в межах концепцій (типів) праворозуміння. Основні концептуальні підходи до осмислення субстантивної ролі парламентського регламенту в юриспруденції можна узагальнити так: 1) субстантивний (етико-позитивістський); 2) формалістичний (формально-правовий); 3) неінституційний; 4) концепція регламенту як форми належної правової процедури; 5) концепція регламенту як прояв теорії ігор; 6) комунікативна концепція регламенту. Плюралізм означених концепцій дозволяє вважати обмеженим і недостатнім виключно традиціоналістичний підхід до Регламенту як лише до джерела права і спонукає розглянути його в значно ширшій перспективі, через призму кількох новаторських наукових парадигм, які дозволяють суттєво змістити наголоси в сприйнятті регламенту як окремого юридичного феномену в контексті здобутків посткласичної юриспруденції.

Порівнюючи провідні зарубіжні наукові підходи до аналізу парламентського регламенту з вітчизняними, слід відзначити, що зарубіжна юриспруденція містить ширше коло концептуальних підходів до осмислення субстантивної ролі регламенту. Натомість у вітчизняній юриспруденції панівними концепціями залишаються етико-позитивістський та формалістичний (формально-правовий) підходи. У сфері процедурних підходів вагоме значення має розкриття ролі та значення окремих парламентських процедур у їх взаємозв'язку та взаємозумовленості; аналіз структурних змін, що відбуваються в Регламенті у зв'язку з еволюцією парламентаризму; з'ясування умов, за яких здійснюються парламентські процедури, тощо. Водночас перспективними слід вважати нетипові для української юриспруденції неінституційний підхід, концепцію регламенту як прояву теорії ігор, а також комунікативний підхід. Так,

неінституційний підхід наголошує на актуальності формальних і неформальних інститутів, які встановлюються в регламентах або доповнюють їх у вигляді парламентських традицій та прецедентів. При цьому історичний неінституціоналізм вказує на еволюційну природу будь-якої парламентської процедури, умови та перспективи її запровадження і розвитку в системному зв'язку з іншими. Він також обумовлює визначення тенденцій і шляхів інституційного розвитку парламентського регламенту. Теорія ігор задає параметри, за якими можна розглядати стратегічну поведінку суб'єктів парламентських процедур, та визначає основні відносини, які слід брати до уваги при їх урегулюванні правом. Концепція комунікативної природи права вказує на раціональність суб'єктів в інституційній структурі парламентаризму, яка була створена для проведення обговорень у процесі прийняття рішень; оптимальне співвідношення між обговоренням та ухваленням рішень; забезпечення рівної інклюзивності всіх суб'єктів у парламентській процедурі.

Література

1. Allan T.R.S. The Rule of Law, Parliamentary Sovereignty, And A Ministerial Veto Over Judicial Decisions. *Cambridge Law Journal*. 2015. Volume 74. Issue 3. P. 385-388.
2. Goldsworthy J. The Sovereignty of Parliament: History and Philosophy. Oxford: Oxford University Press, 1999. 330 p.
3. Oliver D. Parliamentary Sovereignty in Comparative Perspective. URL: <https://ukconstitutionallaw.org/2013/04/02/dawn-oliver-parliamentary-sovereignty-in-comparative-perspective/>;
4. Orakhelashvili A. Parliamentary Sovereignty – A Doctrine Unfit for Purpose. *Int. Comp. Law Journal*. 2015. Vol. 9. No. 4. P. 483-513.
5. Кривенко Л. Т. Суверенітет парламенту: теорія і практика. *Вісн.* 1998. № 4. С. 32-48.
6. Савчин М. Конституція: люди та інституції (SWOT-коментар): монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 680 с.
7. Савчин М. Парламентська автономія і конституціоналізм. *Український часопис конституційного права*. 2019. № 2. С. 11-25.
8. Ющик О. І. Теоретичні основи законодавчого процесу: монографія. Київ: Парламент. вид-во, 2004. 519 с.
9. Szaby Z. Judicial Control of Parliamentary Procedure: Theoretical Framework Analyses. *Constitutional Review*. 2023. Vol. 9. № 1. P. 1-27.
10. Bulmer W. The Westminster Model as a Constitutional Archetype. In: *Westminster and the World: Commonwealth and Comparative Insights for Constitutional Reform*. Bristol University Press, 2020. P. 77-92.
11. Bradley A.W. The Sovereignty of Parliament – Form or Substance? In: *Jeffrey Jowell and Dawn Oliver (eds). The Changing Constitution*. 7th edn. Oxford University Press, 2011. 428 p. P. 20-42.
12. Gordon M. Parliamentary Sovereignty in the UK Constitution: Process, Politics and Democracy. Hart Publishing, 2015. 262 p.

13. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Compilation of Venice Commission Opinions And Reports on Law-Making Procedures And The Quality Of The Law: Endorsed by the Venice Commission at its 126th Plenary Session (online, 19 – 20 March 2021). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2021\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2021)003-e).
14. Norton P. Parliaments: A Framework for Analysis” In: P. Norton (Ed.). *Parliaments in Western Europe*. F. Cass, 1990. P. 1-9.
15. Шаповал В. М., Борденюк В. І., Журавльова Г. С. Парламентаризм і законодавчий процес в Україні. Київ: Вид-во УАДУ, 2000. 216 с.
16. Журавський В. С. Теоретичні та організаційно-правові проблеми становлення і розвитку українського парламентаризму: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 конституційне право. Одеська нац. юридична академія. Одеса, 2001. 36 с.
17. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції: монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.
18. Rhodes R. The institutional approach. In: *Theory and methods in political science*, ed. David Marsh and Ferry Stoker. London: Macmillan, 1995. P. 42-57.
19. March J.G. and Olsen J.P. Elaborating the `new institutionalism’. In: R.A.W. Rhodes, S. A. Binder and B. A. Rockman (Eds.). *The Oxford Handbook of political Institutions*. Oxford University Press, 2008. P. 3-22.
20. Orren K. and Skowronek S. Beyond the Iconography of Order: Notes for a `New Institutionalism. In: *The Dynamics of American Politics: Approaches and Interpretations*, ed. Lawrence C. Dodd and Calvin Jillson. Boulder, CO: Westview Press, 1994. P. 311-330
21. Sisson R. Comparative Institutionalization: A Theoretical Explanation. In: A. Kornberg (ed.). *Legislatures in Comparative Perspective*. New York, David McKay Company, 1973. P. 17-38.
22. Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 17.03.2016 р. № 1035-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 14. Ст. 149.
23. Заславський О. Проект Концепції законодавчого процесу «від початку до кінця». URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/end-to-end_1_52_edit.pdf;
24. Концепція парламентської реформи «Україна після перемоги». Бачення України 2030. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Kontseptsiya_reformy_parlamentaryzmu.pdf.
25. Городовенко В. В. Належна правова процедура як загальноновизнаний стандарт функціонування судової влади. *Адвокат*. 2012. № 5 (140). С. 12-17.
26. Забавська Х. Ю. Особливості становлення та функціонування системи стримувань і противаг між гілками влади в умовах демократизації політичної системи України: дис. ... д-ра філософії: 052 – «Політологія». Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2020. 228 с.
27. Француз-Яковець Т. А. Парламентські процедури двопалатних парламентів та джерела їх правового регулювання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2012. № 1. С. 58-68.
28. Звоздецька І. В. Конституційно-правове регулювання парламентських процедур в Україні: питання теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України. Ужгород, 2021. 250 с.
29. Riker W. H. *The Theory of Political Coalitions*. Yale University: New Haven, CT, USA, 1962. 312 p.
30. Guy P.B. The challenge of policy coordination. *Policy Design and Practice*. 2018. Vol. 1. P. 1–11.
31. Лікарчук Д. С. Особливості парламентських конфліктів у сучасній Україні: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерства освіти і науки України. Київ, 2015. 20 с.
32. Herrera-Medina E. and Riera Font A. A Game Theoretic Approach to Collaboration in Policy Coordination. *Economics*. 2023. Vol. 11. No 10. P. 251-260.
33. McCarty N., Meirowitz A. *Political Game Theory*. Cambridge University Press, 2007. 415 p.
34. Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (Trans. W. Rehg). Cambridge, MA: The MIT Press, 1996. 636 p.
35. Young M. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2000. 304 p.
36. Giannetti D., Pedrazzani A. Rules and speeches: how parliamentary rules affect legislators’ speech-making behavior. *Legislative Studies Quarterly*. 2016. Vol. 41. № 3. P. 771-800.
37. Proksch S. O., Slapin J. B. Institutional foundations of legislative speech. *American Journal of Political Science*. 2012. Vol. 56. № 3. P. 520–537.
38. Proksch S. O., Slapin J. B. *The Politics of Parliamentary Debate: Parties, Rebels and Representation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 224 p.
39. Blackburn R. The Politics of Parliamentary Procedure at Westminster. *Journal of International and Comparative Law*. 2017. Vol. 4. № 2. P. 279-308.
40. Norris P. Political Communication. *International Encyclopedia of the Social Behavioral Sciences*. Ed. by N. J. Smelser and P. B. Baltes. Oxford: Pergamon, 2001. 1775 p. P. 11631-11640.
41. McNair B. *An introduction to political communication*. Routledge, 2018. 266 p.
42. Herranz-Surrallres A. The EU’s Multilevel Parliamentary (Battle)Field: Interparliamentary Cooperation and Conflict in Foreign and Security Policy. *West European Politics*. 2014. Vol. 37. № 5. P. 957-975.
43. Winzen T., Roederer-Rynning C. and Schimmelfennig F. Parliamentary coevolution: national parliamentary reactions to the empowerment of the European Parliament. *Journal of European Public Policy*. 2015. Vol. 22. № 1. P. 75-93.

Анотація

Лінецький С. В. Пліуралізм концептуальних підходів до осмислення юридичної природи парламентського регламенту: теоретико-правовий аналіз. – Стаття.

Стаття підкреслює важливість вивчення феномену парламентського регламенту на тлі становлення вітчизняної моделі парламентаризму та розвитку правового регулювання парламентських процедур. Метою дослідження визначено теоретико-правову систематизації основних концептуальних підходів до осмислення юридичної природи парламентського Регламенту. Ці підходи до осмислення субстантивної ролі цього Регламенту в юриспруденції узагальнені так: 1) субстантивний (етико-позитивістський); 2) формалістичний (формально-правовий); 3) неінституційний; 4) концепція регламенту як форми належ-

ної правової процедури; 5) концепція регламенту як прояв теорії ігор; 6) комунікативна концепція регламенту. Плюралізм цих підходів дозволяє вважати обмеженим і недостатнім виключно традиціоналістичний підхід до Регламенту як лише до джерела права і спонукає розглянути його в значно ширшій перспективі, через призму кількох новаторських наукових парадигм, які дозволяють суттєво змістити наголоси в сприйнятті регламенту як окремого юридичного феномену в контексті здобутків посткласичної юриспруденції. На основі порівняння провідних зарубіжних наукових підходів з вітчизняними зроблено висновок, що зарубіжна юриспруденція містить ширше коло концептуальних підходів до осмислення субстантивної ролі регламенту. Натомість у вітчизняній юриспруденції панівними концепціями залишаються етико-позитивістський та формалістичний (формально-правовий) підходи. У сфері процедурного підходу вагоме значення надається розкриттю ролі та значення окремих парламентських процедур у їх взаємозв'язку та взаємозумовленості; аналізові структурних змін, що відбуваються в Регламенті у зв'язку з еволюцією парламентаризму; з'ясуванню умов, за яких здійснюються парламентські процедури, тощо. Водночас перспективними є неоінституційний підхід, концепція регламенту як прояву теорії ігор та комунікативний підхід.

Ключові слова: Регламент, парламент, парламентаризм, парламентські процедури, теоретико-правові підходи.

Summary

Linetskyi S. V. Pluralism of conceptual approaches to understanding the legal nature of the parliamentary regulation: theoretical and legal analysis. – Article.

The article emphasizes the importance of studying the phenomenon of parliamentary regulations against the background of the formation of the domestic model of parliamentarism and the development of legal

regulation of parliamentary procedures. The purpose of the study is to determine the theoretical and legal systematization of the main conceptual approaches to the understanding of the legal nature of the parliamentary Regulation. These approaches to understanding the substantive role of this Regulation in jurisprudence are summarized as follows: 1) substantive; 2) formalistic (formal and legal); 3) neo-institutional; 4) the concept of regulation as a form of proper legal procedure; 5) the concept of regulation as a manifestation of game theory; 6) communicative concept of the regulation. The pluralism of these approaches allows us to consider the exclusively traditionalist approach to the Regulation as only a source of law as limited and insufficient and encourages us to consider it in a much broader perspective, through the prism of several innovative scientific paradigms, which allow to significantly shift the emphasis in the perception of the Regulation as a separate legal phenomenon in the context of the achievements of the post-classical jurisprudence. Based on a comparison of leading foreign scientific approaches with domestic ones, it was concluded that foreign jurisprudence contains a wider range of conceptual approaches to understanding the substantive role of the regulation. Instead, ethical-positivist and formalistic approaches remain the dominant concepts in domestic jurisprudence. In the field of the procedural approach, significant importance is given to the disclosure of the role and significance of individual parliamentary procedures in their interconnection and interdependence; analysis of structural changes occurring in the Regulation in connection with the evolution of parliamentarism; finding out the conditions under which parliamentary procedures are carried out, etc. At the same time, the neo-institutional approach, the concept of regulation as a manifestation of game theory, and the communicative approach are promising.

Key words: Regulation, parliament, parliamentarism, parliamentary procedures, theoretical and legal approaches.

УДК 340.11

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.5>**М. Б. Мельник***orcid.org/0000-0002-1581-335X*

кандидатка юридичних наук, адвокатка,

докторантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ДОКТРИНИ ТРУДОВОГО ПРАВА У ПРАВОТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Вступ. Право, як регулятор суспільних відносин, виконує певну соціально-регулятивну роль, що уособлюється тією чи іншою функцією права. Правотворчість, на шляху до цього регулювання, відіграє відповідну роль, а, по суті, й функцію.

У доктрині трудового права, питання про правотворчу її функцію не ставилось в принципі, що піднімає на поверхню запит для наукового дослідження та аналізу цієї проблеми.

Стан дослідження. Проте, окремо, проблемами правової доктрини переймалось чимало дослідників, як і проблемами правотворчої діяльності.

Зокрема, серед таких можливо виокремити В. І. Семеніхіна, Є. В. Полянського, О. О. Кота, Н. С. Кузнецову, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловську, Н. М. Оніщенко, М. М. Великанова, та інші.

Проблемами трудового права, а також його функцій, в тому числі в контексті нормотворчості, переймались С. В. Вишневецька, Д. І. Сіроха, Л. Ф. Купіна, В. І. Щербина та інші.

Аналізуючи дослідження згаданих вище вчених, не представляється можливим відстежити питання функціонального призначення доктрини трудового права у правотворчій діяльності.

До прикладу, Є. В. Полянський досліджуючи проблеми поняття, місця та значення правової доктрини в кримінальному праві США зазначає, що світоглядна функція кримінально-правової доктрини США проявляється в формуванні професійної правосвідомості майбутніх юристів в освітніх закладах. На думку вченого, реалізація даної функції є вкрай важливою в умовах американського федералізму, адже відсутність єдиної правової догми переміщує акцент в освітній процес саме у бік доктринальних джерел, забезпечуючи універсальність юридичної освіти. Окрім того, Є. В. Полянський доводить, що правова доктрина опосередковано реалізується в процесі правозастосування, адже визначає правосвідомість практикуючих юристів [9, с. 254]. Виходячи із цієї позиції, можливо відмітити, що хоч вчений відстежує важливість ролі правової доктрини для правозастосування, але, питання функціональності правотворчості у складі правової доктрини не розкриває.

Інший дослідник, Є. М. Черних, розкриваючи проблеми обов'язковості правової доктрини, приходить до висновку у тому, що обов'язковість правової доктрини – це питання, що розв'язується у площині юридичної методології [20, с. 28]. Також, вчений стверджує, що «...можна говорити про обов'язковість юридичної доктрини у специфічному значенні керівного, але юридично небезумовного чинника, що зобов'язує до вибору силою раціональної, а не вимушеної необхідності, яку він викликає у свідомості. Враховуючи суттєві зміни, яких зазнає національна правова система, можна прогнозувати поступове визнання специфічної обов'язковості правової доктрини...» [20, с. 28]. За такого підходу вченим доводиться обов'язковість правової доктрини, чим, в принципі, як уявляється, піднімається її функціональна роль. Проте питання правотворчості не розкривається.

Т. В. Михайліна на фоні дослідження інтегративного потенціалу правосвідомості доводить, що «...деякі дефекти законодавства є закономірним наслідком відставання права від суспільних відносин, водночас, інші демонструють вади правотворчості (включаючи низьку правосвідомість її суб'єктів). При тому, всі вони без винятків зумовлюють низьку ефективність процесу правозастосування, компенсація чого може відбуватись лише за рахунок професійних якостей та правочінісної позиції суб'єктів правозастосування ...» [14, с. 252]. Таким чином, постає за співзалежне питання правосвідомості та правотворчості, власне – питання прогалин у знаннях правовій доктрини. Цей підхід спонукає до аналізу прогалин у питаннях знань права та закону на галузево-правовому рівні.

Так, А. Г. Бірюкова досліджуючи проблеми розвитку та співвідношення галузей трудового права та трудового законодавства стверджує, що сучасні наукові погляди щодо співвідношення трудового права та трудового законодавства у ретроспективному аспекті, у зв'язку з чим окреслено як спільні їх риси, так і виокремлено принципові відмінності, серед яких зосереджено увагу на затримці розвитку трудового законодав-

ства у порівнянні з трудовим правом [2, с. 4]. Натомість, можливо навести інший приклад, який навпаки, свідчить про те, що «трудове право» як галузь знань та навчальна дисципліна, містить певні прогалини.

В межах аналізу стану доктрини трудового права, доцільно й звернути увагу на дослідження безпосередньо з проблем нормотворчості суб'єктів трудового права Д. І. Сірохи. Так, вчений, досліджуючи ці проблеми приходять до висновку, що «...під функціями нормотворчості у сфері праці слід розуміти основні напрями впливу уповноважених суб'єктів централізованої та локальної нормотворчості на процес розробки, прийняття, зміни чи скасування правових норм, що сприяє оновленню та корегуванню системи трудового законодавства...» [17, с. 71]. Також, вчений доводить, що саме за таких обставин, нормотворча діяльність суб'єктів трудового права конкурентну стабільну функціональну спрямованість, яка проявляється в здійсненні основних функцій у сфері праці, до яких, на думку вченого належать: (1) створення правових норм; (2) оновлення існуючого нормативного матеріалу, що регулює сферу праці, шляхом усунення прогалин і колізій, а також, його новелізації; (3) впровадження нормотворчого матеріалу (усунення прогалин) через різні форми систематизації; (4) деталізація актів та окремих норм законодавства у сфері праці на національному, галузевому, теоретичному та локальному рівнях, які спрямовані на вироблення та формування ефективного правового регулювання трудових відносин, закріплення нових правових норм і усунення існуючих прогалин у регулюванні трудових та тісно пов'язаних з ними відносин [17, с. 71].

Враховуючи такий підхід, не важко відмітити, що питання функціонального призначення доктрини трудового права у правотворчій діяльності, залишилось осторонь. Адже фактично, Д. І. Сіроха, розглянув проблеми нормотворчості, які є вужчими за питання правотворчості. Ба, більше, питання функціонального призначення саме доктрини трудового права у нормотворчій діяльності також не досліджувалось.

В межах аналізу стану дослідження, доречно звернути увагу на думку таких вчених у сфері трудового права як от Л. П. Шумна, О. Г. Огородник та Н. М. Свириденко, які, досліджуючи соціальну функцію трудового права, приходять до висновку, що трудове право нині все частіше розглядається як інструмент налагодження співпраці не тільки між підприємцями і працівниками у дусі соціального партнерства, але і між самими працівниками. Все це, на їх думку, необхідно і важливо для нормальної та ефективної роботи, здорових трудових відносин [21, с. 54]. Методологічно, у такій позиції відображається

прояв юридичної конструкції трудового права як інструменту, що може носити правотворчий характер.

Таким чином, враховуючи вищезазначене, можливо констатувати, що питання функціонального призначення доктрини трудового права у правотворчій діяльності потребує наукового дослідження.

Постановка завдання. Метою даної статті є з'ясування функціонального призначення доктрини трудового права у правотворчій діяльності. Вирішення цього завдання надасть можливість з'ясувати функціональну затребуваність доктрини трудового права у правотворчій діяльності, її спроможність реалізувати правотворчу діяльність, правомоніторингову діяльність тощо.

Виклад основного матеріалу. Так, розкриваючи проблеми функціонального призначення доктрини трудового права у правотворчій діяльності, насамперед, доцільно розкрити сутність функцій у праві, а вслід за цим перейти до аналізу питань правотворчості та трудового права. Адже роль та значення правових функцій важко переоцінити, адже цей правовий інститут вносить фундаментальну основу у праворозуміння, у призначення права, у його аксіологічну суть та практичний сенс його буття.

Так, у теорії права зазначається, що в найбільш загальному, абстрактному розумінні функція – це спосіб (прояв) активного й ефективного існування елементу системи, у результаті якого інші елементи і система в цілому набувають необхідних якостей і дістають змогу нормально (оптимально) існувати і функціонувати (стверджуватися, розвиватися, нарощувати зовнішню експансію, виконувати власні специфічні функції тощо) [4, с. 825].

В. І. Щербина, досліджував функції трудового права фундаментально, на рівні докторської дисертації [22]. А саме, вчений визначає систему функцій, яка, на його думку включає: загально-юридичні, галузеві та суспільно-економічні функції трудового права [22, с. 4]. Також, вчений приходять до висновку у тому, що функції трудового права визначаються через встановлення норм трудового права і реалізацію їх у суспільних відносинах, тобто через способи виявлення активності права [22, с. 4]. Натомість, вченим не розкрито правового зв'язку функцій трудового права із можливістю забезпечувати чи то здійснювати «правотворчу діяльність»; також, не виокремлено «правотворчу функцію» трудового права.

Згодом, Л. М. Русаль було проведено дослідження функцій трудового права на рівні наукової статті, у якій зазначається, що у трудовому праві, функції трудового права поняттям функцій трудового права розуміли та розуміють основні напрями впливу його норм на поведінку

учасників трудових правовідносин з приводу реалізації ними їхнього права на працю [16, с. 76]. Дослідник доволі показово виокремлює у висновках свого дослідження ситуацію, за аналізом зміни функціях трудового права, у якій йдеться про скасування певного інституту трудового права. Зокрема, Л. М. Русаль зазначає, що «скасування заборони щодо жінок з приводу праці у важких і шкідливих умовах праці раніше вважались гарантіями щодо них з боку законодавця, тепер їх функціональна спрямованість змінилася, сама наявність таких обмежень розглядається як порушення гендерної рівності...» [16, с. 76]. Таким чином, з точки зору функціонального призначення правотворчості у доктрині трудового права, стає очевидним, що в наслідок функція трудового права змінилась в наслідок правотворчої діяльності. А саме дослідження Л. М. Русаль вказує на інший бік виразу функції права – правотворча діяльність по зміні законодавства, відображає дію інституту доктрини трудового права.

У підручнику із теорії права і держави зазначається, що правотворча діяльність будь яких державних органів має опиратися на науково осмислений вітчизняний і зарубіжний досвід у цій сфері, на результати наукового вивчення сучасного стану чинного права і тенденції його розвитку, на ідеї концепції та практичні поради сучасної правової науки з питань удосконалення правотворчості та системи позитивного права [3, с. 236].

Іноді, в рамках засади («наукового характеру правотворчості»), виділяють два напрямки, перший з яких спрямований на врахування наукових рекомендацій під час розробки тексту того чи іншого нормативного акта. За такого підходу, метою вважається найефективніше регулювання суспільних відносин. Відтак, наявність у правотворчому процесі знавців зі своєї галузі права незайва. Ба, більше, у даному контексті, ця засада науковості вельми перекликається з засадою професіоналізму [3, с. 236].

Н. С. Кузнецова, досліджуючи проблеми забезпечення якісної систематизації законодавства як складової правотворчості, приходять до висновку у тому, що «... такий фундаментальний підхід до формування як законодавчої моделі галузі законодавства, так і наукового обґрунтування її складових (окремих актів), безумовно, сприятиме підвищенню якості як вітчизняного законодавства загалом, так і окремих законів зокрема...» [10, с. 18]. Виносячи «галузь законодавства» за окремі рамки, варто звернути увагу на особливості галузі трудового права, її правової доктрини.

Стосовно так званого «другого напрямку», то, стосовно нього у навчальній літературі із теорії

права зазначається, що «...це наукова розробка стратегії правотворчості. Як вважається, мета у цьому напрямку стосується усунення юридичних колізій і зарегульованості деяких відносин, з одного боку, і появи прогалів у законодавстві, з іншого. Тому науковий підхід до визначення стратегії правотворчості дозволяє, як зазначається, чітко розподілити компетенцію правотворчих органів, погодити, скоординувати та сконцентрувати їх увагу на найважливіших напрямках правотворчої діяльності...» [3, с. 236–237].

У посібнику із курсу теорії держави і права, не виживається термін «правотворчість» а «нормотворчість». Характеризуючи нормотворчість, звертається увага на те, що така приймається з дотриманням певної процедури, яка охоплює розробку, розгляд, обговорення проектів нормативних актів, їхнє прийняття та офіційне оприлюднення [15, с. 98].

У юридичній енциклопедії із трудового права [5] не міститься визначення «правотворчість в трудовому праві», а також не міститься поняття «нормотворчість».

Натомість, Д. І. Сіроха, досліджуючи проблеми нормотворчості у трудовому праві зазначає, що під нормотворчість суб'єктів трудового права не обмежується виданням лише нормативних актів, а охоплює значно ширше коло процесів, до яких відноситься виявлення потреб у правовому регулюванні тих або інших суспільних відносин, окреслення напрямку і характеру їх регулювання та, власне, підготовка нормативного акта. Вчений доводить, що саме виходячи із цієї позиції, нормотворчість суб'єктів трудового права виступає частиною загального процесу правоутворення. В силу цього, вона повинна будуватись на принципах, що відповідають часу та ситуації, які б не залишались абстрактно-теоретичними розробками, а позитивним чином впливали на практику створення нормативно-правових актів, тим самим мінімізували вірогідність появи недоцільних правових норм [17, с. 24–25]. Вчений приходять до висновку, що порядок створення норм трудового права, забезпечується процесом нормотворчості, який спрямований на створення системи внутрішньо узгоджених нормативно-правових актів, котрі є результатом діяльності уповноважених суб'єктів правового регулювання, яка спрямована на створення (розроблення), зміну або скасування норм права. Зрештою, діяльність суб'єктів трудового права, – пише Д. І. Сіроха, – в цьому напрямку сприятиме ефективному управлінню державою шляхом прийняття та реалізації відповідних актів [17, с. 25].

У навчально-методичному посібнику, термін праця Т. А. Занфірової із філософії трудового права зазначається, що терміне «праця»

має багато значень. Вона вживається у таких аспектах: (а) витрат енергії, фізичних і розумових зусиль, необхідних для перетворення вихідного матеріалу на головний продукт; (б) переробки й передачі інформації; (в) доцільної або соціально необхідної діяльності тощо. Разом з тим, зазначається, що полемічність поняття «праця» пояснюється тим, що, (1) різні наукові дисципліни вивчають неоднакові прояви праці; (2) власне трудова діяльність має різний прояв в неоднакових історичних, соціальних і економічних умовах...» [8, с. 15]. Право на працю ж, у юридичній енциклопедії, визначається як «...природне, невід'ємне соціально-економічне право людини в основі якого лежить потреба підтримання нею свого життя і необхідність власного самовираження...» [5, с. 463].

Під «ідеологією трудового права» у підручнику із трудового права В. І. Щербини та А. М. Соцького зазначається, що це є певна система консолідуючих ідей та поглядів, які оформлені у певну цілісну теоретичну концепцію (доктрину), що виражає ідейно-ціннісні основи суспільного устрою, передбачає можливість розробки ефективних алгоритмів соціальної діяльності суб'єктів трудового права, реалізується у суспільне життя через дію норм трудового права та претендує на реальне керівництво до дій [23, с. 31–32].

С. М. Гусаров справедливо зазначає, що допомогою науки можливо обирати найбільш ефективні правові форми для регулювання суспільних відносин, здійснювати порівняльний аналіз законопроектів, які подаються уповноваженими суб'єктами. Разом з тим, вчений зазначає, що залучення науковців до правотворчої діяльності забезпечує об'єктивну оцінку положень проектів нормативно-правових актів [6, с. 57].

У юридичній енциклопедії зазначається, що «правова доктрина» – це зумовлена характером правової культури суспільства цілісна і логічно узгоджена сукупність визначених юридичною спільнотою ідей та наукових поглядів на право, що є основою професійної правосвідомості та концептуальним підґрунтям нормотворчої, правозастосовної, правотлумачної діяльності [4, с. 471].

О. С. Данильченко досліджуючи проблеми сучасної міжнародно-правової доктрини Китайської Народної Республіки приходять до одного із таких висновків, стверджуючи, що «...в науці і практиці міжнародного права, коли розглядається питання про категорію «доктрина» як джерело міжнародного права, завжди зазначається, що маються на увазі авторські «доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй в якості допоміжного засобу для визначення правових норм». При цьому наукові теоретичні розробки свідчать про те, що цей

феномен слід розглядати не тільки в розумінні статті 38 Статуту МС ООН, але й у якості «зовнішньополітичної позиції держави, що може мати міжнародно правові наслідки». Такий підхід притаманний для міжнародно правової науки і практики КНР...» ...» [7, с. 293]. Також, вчена доводить, що «...на відміну від західної науки, підходи до доктрини у науці міжнародного права КНР відрізняються. Ця відмінність полягає у тому, що тільки уповноважені державою установи, що здійснюють міжнародно правові дослідження, можуть розробляти офіційну доктрину міжнародного права КНР, а також визначати доктринальні міжнародно правові підходи до актуальних державних питань. В той же час, окремі фахівці – юристи міжнародники, групи експертів та наукові товариства, безпосередньо не уповноважені державою на таку діяльність, можуть займатись тільки розвитком науки міжнародного права КНР...» ...» [7, с. 293]. Зрештою, у цьому ключі О. С. Данильченко зазначає, що «...суттєвою особливістю в міжнародно правовій практиці КНР є те, що доктринальні положення з актуальних питань зовнішньополітичної позиції держави, що можуть мати міжнародно правові наслідки для КНР, публікуються ...» [7, с. 293].

На думку Є. М. Черних, правова доктрина привносить обов'язковість раціонального вибору, який сприймається як внутрішня необхідність і не супроводжується загрозою юридичної санкції. Також, з позиції вченого, обов'язковість доктрини виявляється у пом'якшеному варіанті переконливості, як сила авторитету, за якою стоїть значне представництво знавців права; це сила не наказу, а сила раціональності й наукової переконливості – адже загалом ми довіряємо науці [20, с. 27]. Джерелом обов'язковості правової доктрини є властивий їй науково обґрунтований внутрішній логос, який, на думку вченого, може породжувати почуття раціонально прийнятої необхідності, на відміну від вимушеної необхідності, що викликається зовнішніми чинниками. У цьому сенсі, вважаємо, можна стверджувати, що доктрина специфічно обов'язкова, коли вона диктує свої правила законодавцю і застосовувачу права [20, с. 27–28].

На думку О. Б. Северінової, загалом у юридичній науці існує певна диференціація поглядів стосовно визначення поняття «правова доктрина» та її співвідношення із суміжними загальними теоретичними категоріями [18, с. 36].

Враховуючи зазначене, доцільно звернути увагу сайт Національної академії правових наук України (*надалі* – НАПрН України). На сайті розміщена архівна інформація стосовно тем дисертаційних досліджень з юридичних наук за 2012–2022 роки, зокрема і стосовно спеціальності 12.00.05 (спеціальність «трудове право та

право соціального забезпечення»; *надалі* – Перелік тем дисертацій) [1].

Зокрема у Переліку тем дисертацій НАПрН України за 2022 р., [11] зазначено, що в аналізі тем спеціалізацією 12.00.05 показує що таких затверджено у звітний період 40 те, що складає 2,9% від інших спеціальностей [11, с. 4–5].

Також, у Переліку дисертацій зазначається, що серед закладів вищої освіти юридичного профілю, в яких затверджувалися теми, більше всього тем було затверджено закладами вищої освіти саме Міністерства внутрішніх справ України. Це складає 350 тем, або 25,3% від усіх затверджених тем. Щоправда, 7 закладів МВС складають близько 10% від усіх ЗВО юридичного профілю, які подали теми дисертаційних досліджень [11, с. 4–5].

Ба, більше, у Переліку тем дисертацій НАПрН України за 2022 р. міститься інформація про те, що у звітному періоді збільшилася кількість тем, щодо яких були висловлені зауваження координаційних бюро. *До прикладу*, наводяться такі дані: «...з 1385 тем отримали зауваження 394 теми, що складає 28,4% (у 2021 р. цей показник становив 27%)...» [11, с. 5].

Водночас, доцільно звернути увагу на показники наступного звітного періоду – Переліку тем дисертацій НАПрН України за 2023 р. [12]. Так, зазначається, що в 2023 р. було «...затверджено 1441 тему дисертаційних досліджень за спеціальністю «Право», що на 56 тем (4%) більше, ніж у 2022 р....» [11, с. 4].

Аналіз тем за різними спеціалізаціями показує і таке, яке існує їх співвідношення за 2023 р. серед інших спеціальностей і безпосередньо «спеціальності 12.00.05». А саме: «...за спеціалізацією 12.00.05 – 66 тем (4,6%); за спеціалізацією 12.00.07 – 375 тем (26%); за спеціалізацією 12.00.08 – 184 теми (12,7%); за спеціалізацією 12.00.11 – 64 теми (4,6%); за спеціалізацією 12.00.12 – 14 тем (1%)...» [12, с. 4].

Також, серед Переліку тем дисертацій НАПрН України за 2023 р. міститься інформація про те, що посеред «...закладів вищої освіти юридичного профілю, в яких затверджуються теми, більше всього тем затверджено закладами вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України – 434 теми, або 30% від усіх затверджених тем, хоча 6 закладів МВС складають близько 10% від усіх ЗВО юридичного профілю, які подали теми дисертаційних досліджень....» [11, с. 4–5].

Доцільно і вказати на те, що у Переліку тем дисертацій НАПрН України за спеціалізацією 12.00.05 за 2023 р., звертається у вага на те, що «...в 2023 році зменшилася кількість тем, щодо яких були висловлені зауваження координаційних бюро. Із 1441 теми отримала зауваження 401 тема, що складає 27,8% (у 2022 році цей показник становив 28,4%)...» [11, с. 4–5].

Аналізуючи Перелік тем дисертацій НАПрН України за 2023 р., доречно звернути увагу на те, що за спеціалізацією 12.00.05, були такі обрані напрямки дисертаційних досліджень, а саме: «Система особистих немайнових прав працівника в трудовому праві» (докторська дисертація); «Сфера дії колективних угод і договорів» (кандидатська дисертація); «Механізм здійснення соціального діалогу у сфері праці» (кандидатська дисертація); «Нормування праці» (кандидатська дисертація); «Сучасний розвиток міжнародного регулювання праці та його значення для трудового права України» (кандидатська дисертація); «Заборона дискримінації як один із принципів трудового права» (кандидатська дисертація); «Юрисдикційні та неюрисдикційні форми вирішення трудових спорів» (докторська дисертація); і т.д. [11, с. 109–122].

З підстав зазначеного вище, доречно звернути увагу на думку І. В. Семеніхіна, який аналізує «Перелік дисертацій» у контексті правової доктрини та діяльності НАПрН України. Зокрема, І. В. Семеніхін досліджуючи проблеми правової доктрини зазначає, що «...поширення Академією інформації про основні напрями дисертаційних досліджень дає змогу вченим радам вищих юридичних закладів освіти, юридичних факультетів і науково-дослідних установ здійснювати планування наукових розробок, проводити дисертаційні дослідження з найбільш актуальних проблем держави і права, уникати дублювання тематики, забезпечуючи ефективність наукових досліджень...» [19, с. 78–79].

На думку Я. Я. Мельника, до *ознак доктрини правотворчості* як окремого елементу системи права слід відносити: «... (1) наявність методологічного апарату для розробки та аналізу нормативно-правових актів та інших наукових поглядів заснованих на доктринальних доробках, тобто, систематизована діяльність вчених у конкретному правотворчому напрямку («методологічна-інструментальна ознака»); (2) «ознака засновництва» до певних теорій, ідей, положень; (3) наявність певних умов для підняття питання «доктрини» як вчення та певної концепції наукових знань про діяльність, націлену на ідеї планування, прийняття, розроблення та правового моніторингу *нна* («ознака наукового планування»); (4) наявність певного потенціалу наукової «передбачуваності», заснованого на творчості окремих учасників правотворчості («ознака наукової передбачуваності»); (5) віднесення до системи права («ознака системності», приналежності до системи права). ...» [13, с. 42].

Під доктриною трудового права розуміють «...истему науково-правових концепцій, що гуртуються на системо утворюючій ідеї, вироблені на основі глибоко теоретичного аналізу і виправ-

дали себе на практиці, про сутність і призначення трудового права в конкретних історичних умовах...» [23, с. 31].

Висновки. В межах висновку, варто констатувати, що функції трудового права пересікаються із правотворчою діяльністю настільки, наскільки дієюю, спроможною та придатною (самодостатньою) є правова доктрина трудового права. Завдяки правовій доктрині, утворюється можливість пояснити та науково обґрунтувати концепцію ефективності трудового законодавства; а завдяки правотворчості, ефективно реалізувати доктринальні доробки у правотворчій діяльності при проведенні аналізу, розробки та прийняття, обліку нпа трудового законодавства; а також, моніторингу трудового законодавства. З іншого боку, доктрина трудового права постає як функціональний інструмент правотворчої діяльності.

Доктрина трудового права у процесі правотворчості, забезпечує можливість реалізації «правотворчої функції» трудового права. Суть «правотворчої функції доктрини трудового права» полягає у тому, що вона забезпечує можливість реалізації доктрини трудового права у безпосередньо правотворчій діяльності; визначає затребуваність доктрини трудового права у правотворчій діяльності як такої; окреслює її спроможність реалізувати правотворчу діяльність по відношенню до аналізу, розробки та прийняття, обліку нпа трудового законодавства; забезпечити якісний та ефективний правовий моніторинг.

Література

1. Архів Переліків тем дисертаційних досліджень з юридичних наук за 2012-2022 роки. Національної академії правових наук України. URL.: <https://nals.com.ua/perelik-tem-dysertacijnyh-doslidzen-z-yurydychnyh-nauk/> (дата звернення: 08.11.2024).
2. Бірюкова А.Г. Проблеми розвитку та співвідношення галузей трудового права та трудового законодавства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05 / Бірюкова Алевтина Геннадіївна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 39 с.
3. Борщевський І.В., Васильєв А.С., Зілковська Л.М. та ін. Теорія права і держави: підруч./За заг. ред. докт. юрид. наук А.С. Васильєва. К.: КНТ, 2009. 464 с.
4. Велика українська енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т.:3: Загальна теорія права/редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т.11: Трудове право/редкол.: С.М. Прилипко (голова), М.І. Іншин (заст. голови), О.М. Ярошенко та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. 776 с.
6. Гусаров С.М. Поняття та сутність правотворчості в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 55–59. URL.: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2015/2/17.pdf> (дата звернення: 08.11.2024).
7. Данильченко О.С. Сучасна міжнародно правова доктрина Китайської Народної Республіки: дис. ... на здобут. наук. ступ. докт. філософії. Київ, 2023. 331 с.
8. Занфірова Т.А. Філософія трудового права: навчально-методичний посібник для студентів юридичних факультетів і відділень / Т.А. Занфірова. Харків: Константа, 2018. 515с.
9. Полянський Є.В. Поняття доктрини, її місце та значення в кримінальному праві США. *Учені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського*. Том 26 (65). 2013. № 2–1 (Ч. 2). С. 249–255. URL.: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2013/2-1-2_2013/37.pdf (дата звернення: 08.11.2024).
10. Правотворчість в Україні: перспективи законодавчого врегулювання : збірник наукових праць / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 226 с.
11. Перелік тем дисертаційних досліджень з юридичних наук (затверджених у 2022 р.): розглянуті та схвалені координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України / [упоряд.: Є. А. Гетьман, О. С. Гиляка, Н. М. Вапнярчук]. – Харків : Право, 2023. 394с. URL.: <https://nals.com.ua/wp-content/uploads/2023/10/perelik-tem-za-2022.pdf> (дата звернення: 08.11.2024).
12. Перелік тем дисертаційних досліджень з юридичних наук (затверджених у 2023 р.): розглянуті та схвалені координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України / [упоряд.: Є. А. Гетьман, О. С. Гиляка, Н. М. Вапнярчук]. Харків: Право, 2024. 332с. URL.: https://nals.com.ua/wp-content/uploads/2024/07/perelik-tem-za-2023_2024_pv4.pdf (дата звернення: 08.11.2024).
13. Мельник Я.Я. Доктрина правотворчості як окремий елемент системи права. *Нове українське право*. № 3. 2024. С. 32–43. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.3.4> (дата звернення: 08.11.2024).
14. Михайліна Т.В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія / Т.В. Михайліна. Вінниця, 2018. 312 с.
15. Лук'янов Д.В. Теорія держави і права: посіб. для підготов. до іспитів / Д.В. Лук'янов, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський; за заг. ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2018. 196с.
16. Русаль Л.М. Види функцій трудового права. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. Том 29 (68) № 6 2018. С. 73–77. URL.: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/6_2018/15.pdf (дата звернення: 08.11.2024).
17. Сіроха Д.І. Нормотворчість суб'єктів трудового права: проблеми теорії та практики: монографія. Київ: Видавництво Людмила, 2020. 394с.
18. Северінова О.Б. Правова доктрина та її застосування в сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції. *Правовий часопис Донбасу*. № 4 (69) 2019. С.32–38. URL.: <https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/4-s%D1%94v%D1%94rinova.pdf> (дата звернення: 08.11.2024).
19. Семеніхін І.В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз / І. В. Семеніхін; наук. ред. О. В. Петришин. Х.: Юрайт, 2012 88 с.

20. Черних Є.М. Обов'язковість правової доктрини як проблема методології. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 21–30. URL.: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/iloverpdf_com-21-30.pdf (дата звернення: 08.11.2024).

21. Шумна Л. П., Огородник О.Г., Свириденко Н.М. Новий діапазон соціальної функції трудового права. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Право. 2018. № 3 (5). С. 46–55. URL.: <https://sjlaw.academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/text-pdf2019/Shumna-L-P-Ohorodnyk-%d0%9e-H-Svyrydenko-N-%d0%9c.pdf> (дата звернення: 08.11.2024).

22. Щербина В.І. Функції трудового права: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2009. 32 с.

23. Щербина В.І., Соцьким А.М. Трудове право України: Підручник / В.І. Щербина, А.М. Соцький. Чернівці: Технодрук, 2021. 552 с.

Анотація

Мельник М. Б. Функціональне призначення доктрини трудового права у правотворчій діяльності. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню проблем функціонального призначення доктрини трудового права у правотворчій діяльності. Автором ставиться за мету утворення можливості з'ясувати функціональну потребу доктрини трудового права у правотворчій діяльності, її спроможність реалізувати правотворчу діяльність, правомоніторингову діяльність тощо.

В ході дослідження автором аналізуються наукові праці інших авторів та констатується, що на сьогодні не представляється можливим відстежити питання функціонального призначення доктрини трудового права у правотворчій діяльності в силу відсутності певного дослідження.

За результатами дослідження, автор приходить до висновків стосовно того, що функції трудового права пересікаються із правотворчою діяльністю настільки, наскільки дієвою, спроможною та придатною (самодостатньою) є правова доктрина трудового права. Завдяки правовій доктрині, утворюється можливість пояснити та науково обґрунтувати концепцію ефективності трудового законодавства; а завдяки правотворчості, ефективно реалізувати доктринальні доробки у правотворчій діяльності при проведенні аналізу, розробки та прийняття, обліку нпа трудового законодавства; а також, моніторингу трудового законодавства. З іншого боку, автор вважає, що доктрина трудового права постає як функціональний інструмент правотворчої діяльності.

Зрештою, автор констатує, що доктрина трудового права у процесі правотворчості, забезпечує можливість реалізації «правотворчої функції» трудового права. Суть «правотворчої функції доктрини трудового права», на думку автора, полягає у тому, що вона

забезпечує можливість реалізації доктрини трудового права у безпосередньо правотворчій діяльності; визначає затребуваність доктрини трудового права у правотворчій діяльності як такої; окреслює її спроможність реалізувати правотворчу діяльність по відношенню до аналізу, розробки та прийняття, обліку нпа трудового законодавства; забезпечити якісний та ефективний правовий моніторинг.

Ключові слова: правотворчість, правовий моніторинг, ефективність права, правова доктрина, функції трудового права, функції правотворчості.

Summary

Melnyk M. B. Functional assignment of the doctrine of labor law in law-making activity. – Article.

The article is devoted to the study of the problems of the functional purpose of the doctrine of labor law in law-making activity. The author aims to create an opportunity to find out the functional demand of the doctrine of labor law in law-making activity, its ability to implement law-making activity, legal monitoring activity, etc.

In the course of the research, the author analyzes the scientific works of other authors and states that today it is not possible to trace the issue of the functional purpose of the doctrine of labor law in law-making activities due to the lack of specific research.

Based on the results of the research, the author comes to the conclusion that the functions of labor law overlap with law-making activity to the extent that the legal doctrine of labor law is effective, capable and suitable (self-sufficient). Thanks to the legal doctrine, it is possible to explain and scientifically substantiate the concept of the effectiveness of labor legislation; and thanks to law-making, to effectively implement doctrinal improvements in law-making activities during the analysis, development and adoption, accounting of new labor legislation; as well as monitoring of labor legislation. On the other hand, the author believes that the doctrine of labor law appears as a functional tool of law-making activity.

In the end, the author states that the doctrine of labor law in the process of law-making provides an opportunity to implement the "law-making function" of labor law. The essence of the "law-making function of the doctrine of labor law", according to the author, is that it provides the possibility of implementing the doctrine of labor law in direct law-making activity; determines the demand for the doctrine of labor law in law-making activity as such; outlines its ability to implement law-making activities in relation to the analysis, development and adoption, accounting of labor legislation; ensure high-quality and effective legal monitoring.

Key words: law-making, legal monitoring, effectiveness of law, legal doctrine, functions of labor law, law-making functions.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 352

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.6>*І. С. Яковець**orcid.org/0000-0002-1022-3115**доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
керівник центру правового забезпечення розвитку науки і технологій
Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України*

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ДЕЯКІ ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 р. Україна зіткнулась з новими викликами: забезпечення прав і свобод громадян, збереження конституційних засад місцевого самоврядування, основних форм локальної демократії тощо. В українському парламенті суб'єктами законодавчої ініціативи були зареєстровані десятки законопроектів, як реагування на нагальні потреби суспільства, зокрема: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій» № 2243-IX від 03.05.2022 р. Відповідно до Закону були передбачені механізми та інструменти реагування на діяльність антиукраїнських, колабораціоністських політичних партій. Серед законодавчих ініціатив законопроекти: № 7318 від 26.04.2022 р., № 7318-1 від 05.05.2022 р., № 7362 від 10.05.2022 р., № 7476 від 20.06.2022 р.; їх аналізу з метою виділення основних потенційних ризиків та надання деяких пропозицій, які важливо враховувати, і присвячено дослідження. В умовах воєнного стану поряд із захистом суверенітету та територіальної цілісності держави, у пріоритеті правового забезпечення мають залишатися конституційні засади місцевого самоврядування, форми локальної демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різномпланові аспекти функціонування місцевого самоврядування розкривають у наукових роботах: М. Баймуратов, Т. Бельська, Я. Ваніна, І. Дегтярьова, М. Іжа, К. Колесникова, О. Копиленко, Т. Костюк, І. Куян, Н. Лікарчук, С. Попов, С. Пінчук, Х. Приходько, А. Пухтецька, С. Сergyгін, О. Скрипнюк, О. Соснін, В. Стрельцов, В. Толкованов, О. Федорчак, В. Цветков, О. Червякова, В. Шаповал, М. Юрченко, О. Ярмиш та інші вчені.

Метою дослідження є: аналіз деяких законодавчих ініціатив, зареєстрованих у парламенті, як реагування на виклики часу; виділення основних потенційних ризиків та надання про-

позицій, які важливо враховувати, розробляючи законодавчі новели в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Основного Закону України: носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ; він здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, зазначено у статті 5. У статті 6 закріплено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. В державі визнається та гарантується місцеве самоврядування (стаття 7); і діє принцип верховенства права (стаття 8). Такими є конституційні засади, на яких ґрунтується місцеве самоврядування в Україні [1].

З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 р. Україна зіткнулась з новими викликами: захисту суверенітету та територіальної цілісності держави; а з уведенням воєнного стану [2] – забезпечення конституційних засад місцевого самоврядування, принципів: народовладдя, законності, колегіальності; основних форм локальної демократії. Викликом є і забезпечення основоположень Європейської Хартії місцевого самоврядування, принципів недопущення привілеїв чи обмежень за ознаками політичних та інших переконань відповідно до частини 2 статті 14 Конституції України, положень Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [3] з метою збереження конструктивної взаємодії органів влади та суспільства.

За таких умов значення набуває депутатський склад органів місцевого самоврядування. Отже, збройна агресія Російської Федерації стала початком розгляду Верховною Радою України низки законопроектів, спрямованих на перегляд діяльності політичних інституцій та місцевого самоврядування.

Серед перших ухвалених документів був Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони полі-

тичних партій» № 2243-IX від 03.05.2022 р. [4]. Зазначеним актом був закріплений механізм реагування на діяльність антиукраїнських, колабораціоністських політичних партій. Міністерство юстиції України було посилено повноваженнями щодо звернення до суду у спеціально визначеному порядку.

У Верховній Раді України було зареєстровано проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо очищення влади від засновників та членів антиукраїнських політичних партій», реєстр. № 7318 від 26.04.2022 р. [5]. Законопроектом передбачається внесення змін до Виборчого кодексу України та Закону України «Про очищення влади», як зазначають розробники, з метою створення умов для очищення влади від засновників та членів низки політичних партій. Серед основних новел: заборона обіймати посади особам, щодо яких здійснюється процедура очищення влади (люстрація) протягом десяти років, які були засновниками або членами таких політичних партій.

Варто зазначити і проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо очищення влади від проросійських політичних партій», реєстр. № 7318-1 від 05.05.2022 р. [6], який було розроблено, як зазначають автори, з метою зміцнення національної ідеї, державності та відновлення довіри до влади, створення умов для побудови нової системи органів влади у відповідності до європейських стандартів. Законопроект спрямований на поширення проведення процедури очищення влади від осіб, які були засновниками, членами депутатської фракції, групи у Верховній Раді України, членами депутатської фракції, групи в районній та/або обласній раді, членами депутатської фракції, групи в сільській, селищній, міській, районній у місті раді, осіб, які були обрані та працювали на керівних посадах політичних партій, як зазначено у супровідних документах.

З метою недопущення системного використання інструментів та засобів для дискредитації української влади, просування у суспільстві проросійських наративів було розроблено і зареєстровано проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призупинення здійснення повноважень членами (депутатами) представницьких органів влади і обраними посадовими особами місцевого самоврядування в умовах воєнного стану» реєстр. № 7362 від 10.05.2022 р. [7].

Внесенням змін до Законів України: про правовий режим воєнного стану; про Раду національної безпеки і оборони України; про місцеве самоврядування в Україні; про статус депутатів місцевих рад та інші, законопроектом №7362 передбачається створити правові підстави та

механізми для тимчасового, на час дії воєнного стану, призупинення здійснення повноважень:

- депутатами місцевих рад, обраними за виборчими списками, що були сформовані політичними партіями, або в одномандатних виборчих округах з висунанням як кандидатів партіями, діяльність яких призупинена згідно з рішенням Ради національної безпеки і оборони України;

- народними депутатами, депутатами місцевих рад, об'єднаними в депутатські фракції, що сформовані політичними партіями, діяльність яких відповідно призупинена;

- сільськими, селищними, міськими головами, кандидатури яких були висунуті такими партіями.

Кабінетом Міністрів України був розроблений і зареєстрований ще один проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо наслідків ухвалення судом рішення про заборону політичної партії для статусу депутатів місцевих рад», реєстр. № 7476 від 20.06.2022 р. [8]. Зазначеним законопроектом пропонується внесення змін до Законів України: про місцеве самоврядування в Україні; про статус депутатів місцевих рад; про військово-цивільні адміністрації; про правовий режим воєнного стану на виконання підпункту 1 пункту 2 Прикінцевих положень Закону України від 03.05.2022 № 2243-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій».

Аналіз зазначених законодавчих ініціатив: № 7318 від 26.04.2022 р., № 7318-1 від 05.05.2022 р., №7362 від 10.05.2022 р., № 7476 від 20.06.2022 р., зареєстрованих у парламенті, дозволяє узагальнити та виділити декілька основних потенційних ризиків для функціонування місцевого самоврядування, сформулювати пропозиції, які, на нашу думку, заслуговують уваги. Зазначимо, що такі законодавчі ініціативи є результатом російської агресії і реагуванням на потреби українського суспільства. Разом із тим, надаючи пропозиції щодо припинення повноважень депутатів місцевих рад у зв'язку з заборонаю діяльності політичної партії з антиукраїнською ідеологією, суб'єктам законодавчої ініціативи важливо враховувати:

- положення Конституції України, якими закріплені гарантії місцевого самоврядування в Україні;

- принципи верховенства права, не допущення привілеїв чи обмежень за ознаками, політичних та інших переконань;

- положення Законів України: про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні; про статус депутатів місцевих рад;

- особливості правового статусу депутатів місцевих рад, зокрема: стосовно того, що депутат місцевої ради є представником інтересів тери-

торіальної громади, виборців свого виборчого округу та рівноправним членом місцевої ради;

– положення щодо відповідальності депутата місцевої ради перед виборцями свого округу і підзвітності їм, тобто передбачена персональна відповідальність за здійснення депутатських повноважень у виборчому окрузі.

Беручи до уваги, що чинним законодавством України також передбачено обмеження прав територіальних громад на місцеве самоврядування згідно з Конституцією та законами України в умовах воєнного чи надзвичайного стану (стаття 21 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»), рішення щодо вищевказаних законопроектів мають бути виваженими та об'єктивними.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене необхідно зазначити, забезпечення конституційних засад місцевого самоврядування є одним із важливих завдань України в умовах збройної агресії Російської Федерації. Народ є єдиним джерелом влади в Україні, він здійснює її безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, як передбачено в Основному Законі. Збереження конституційних засад місцевого самоврядування в умовах воєнного стану забезпечується завдяки адаптації повноважень органів місцевого самоврядування; належному нормативному регулюванню; конструктивній взаємодії влади з територіальними громадами, громадськими інституціями, громадянами. Запропоновані новели законопроектів заслуговують уваги, мають бути виваженими та об'єктивними, не містити ризиків для функціонування органів місцевого самоврядування, загалом форм локальної демократії.

Література

1. Конституція України: станом на 3 верес. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
3. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій: Закон України від 03.05.2022 р. № 2243-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2243-20#Text>
5. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо очищення влади від засновників та членів антиукраїнських політичних партій», реєстр. № 7318 від 26.04.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39484>
6. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо очищення влади від проросійських політичних партій», реєстр. № 7318-1 від 05.05.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39542>

7. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призупинення здійснення повноважень членами (депутатами) представницьких органів влади і обраними посадовими особами місцевого самоврядування в умовах воєнного стану» реєстр. №7362 від 10.05.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39570>

8. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо наслідків ухвалення судом рішення про заборону політичної партії для статусу депутатів місцевих рад», реєстр. № 7476 від 20.06.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39839>

Анотація

Яковець І. С. Місцеве самоврядування в умовах воєнного стану: деякі законодавчі ініціативи. – Стаття.

У статті досліджуються потенційні ризики для функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в аспекті останніх законодавчих ініціатив. Зазначено, що з початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в українському парламенті суб'єктами законодавчої ініціативи були зареєстровані десятки законопроектів як реагування на нагальні потреби суспільства, зокрема: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій» № 2243-IX від 03.05.2022 р. Актом передбачені механізми та інструменти реагування на діяльність антиукраїнських, колабораціоністських політичних партій. Серед законодавчих ініціатив також законопроекти: № 7318 від 26.04.2022 р., № 7318-1 від 05.05.2022 р., № 7362 від 10.05.2022 р., № 7476 від 20.06.2022 р. Їх аналіз, виділення основних потенційних ризиків та надання пропозицій, які важливо враховувати, розробляючи законодавчі новели в умовах воєнного стану, і є метою дослідження.

Наукова новизна статті полягає у формулюванні пріоритетів правового забезпечення засад місцевого самоврядування, функціонування основних форм локальної демократії в умовах воєнного стану.

Аналіз законодавчих ініціатив, зазначених вище, дозволив узагальнити декілька потенційних ризиків та сформулювати пропозиції для врахування: положення Конституції України, якими закріплені гарантії місцевого самоврядування в Україні; принципи верховенства права, не допущення привілеїв чи обмежень за ознаками, політичних та інших переконань; положення законів України: про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні; про статус депутатів місцевих рад; особливості правового статусу депутатів місцевих рад, зокрема: стосовно того, що депутат місцевої ради є представником інтересів територіальної громади, виборців свого виборчого округу та рівноправним членом місцевої ради; положення щодо відповідальності депутата місцевої ради перед виборцями свого округу і підзвітності їм, тобто персональної відповідальності за здійснення депутатських повноважень у виборчому окрузі.

Результати дослідження автор підсумовує висновком, що збереження конституційних засад місцевого самоврядування в умовах воєнного стану забезпечується завдяки адаптації повноважень органів місцевого самоврядування, належному нормативному регулюванню та конструктивній взаємодії влади з територіальними громадами, громадськими інституціями і громадянами. Запропоновані новели законопроектів заслуговують уваги, але мають бути вива-

женими та об'єктивними, не містити ризиків для функціонування органів місцевого самоврядування, загалом форм локальної демократії.

Ключові слова: місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, локальна демократія, політичні партії, суб'єкти законодавчої ініціативи, законодавство.

Summary

Yakovets I. S. Local self-government under martial law: some legislative initiatives. – Article.

The article examines the potential risks for the functioning of local self-government under martial law in the context of recent legislative initiatives. It is noted that since the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation, dozens of bills have been registered in the Ukrainian Parliament by the subjects of legislative initiative as a response to the urgent needs of society, in particular: “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Prohibition of Political Parties” No. 2243-IX of 03.05.2022. The act provides for mechanisms and tools to respond to the activities of anti-Ukrainian, collaborationist political parties. Legislative initiatives include draft laws: No. 7318 of 26.04.2022, No. 7318-1 of 05.05.2022, No. 7362 of 10.05.2022, No. 7476 of 20.06.2022; their analysis, identification of the main potential risks and proposals that are important to consider when developing legislative innovations under martial law are the purpose of the study.

The scientific novelty of the article lies in the formulation of priorities for legal support of the

principles of local self-government and functioning of the main forms of local democracy under martial law.

The analysis of the legislative initiatives mentioned above allowed us to summarize several potential risks and formulate proposals for consideration: the provisions of the Constitution of Ukraine, which enshrine guarantees of local self-government in Ukraine; the principles of the rule of law, non-discrimination on the basis of privileges or restrictions on political and other beliefs; the provisions of the laws of Ukraine: on the principles of preventing and combating discrimination in Ukraine; on the status of local council deputies; peculiarities of the legal status of local council deputies, in particular: that a local council deputy is a representative of the interests of the territorial community, voters of his/her constituency and an equal member of the local council; provisions on the responsibility of a local council deputy to the voters of his/her constituency and accountability to them, i.e. personal responsibility for the exercise of deputy powers in the constituency.

The author summarizes the results of the study by concluding that the preservation of the constitutional principles of local self-government under martial law is ensured through the adaptation of the powers of local self-government bodies, proper regulatory regulation and constructive interaction of the authorities with territorial communities, public institutions and citizens. The proposed novelties of the draft laws deserve attention, but they should be balanced and objective, and should not contain any risks to the functioning of local governments and local democracy in general.

Key words: local self-government, local self-government bodies, local democracy, political parties, subjects of legislative initiative, legislation.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.7>**Я. І. Панаїд***orcid.org/0009-0000-9757-2993**аспірант кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Постановка проблеми. Закріплення положень щодо недопущення зловживання процесуальними правами в законодавстві зарубіжних країн є свідченням того, що вказана проблема набула ознак «спільного знаменника усіх сучасних правових систем», що призводить до підризу правопорядку в цілому, створюючи стан заперечення його правоохоронної функції [1, с. 1039]. Зазначене знаходить своє підтвердження на рівні національних правопорядків, адже в цивільних процесуальних кодексах багатьох країн у тому чи іншому вигляді знаходить свій вияв заборона зловживання процесуальними правами. Так, ЦПК канадської провінції Квебек встановлює перелік ознак, за якими процесуальна дія може бути визнана зловживання процесуальними правами [2]. У ст. 32(1) ЦПК Франції передбачено можливість накладення штрафу за поведінку, що містить ознаки зловживання процесуальними правами [3]. Законодавство деяких країн тією чи іншою мірою визначає реакцію держави на зловживання правом на подання позову, приміром, шляхом закріплення повноважень суду щодо виключення відповідної позовної заяви з розгляду [4; 5] або відмови у задоволенні відповідних позовних вимог [6].

Сьогодні, у результаті реформування судової системи та внесення змін у цивільне процесуальне законодавство України, механізм протидії та запобігання зловживанню цивільними процесуальними правами отримав розширену правову регламентацію. Недопустимість зловживання процесуальними правами визначено однією із засад (принципів) цивільного судочинства (п. 11 ч. 3 ст. 2 ЦПК України), а також закріплено невичерпний перелік процесуальних дій учасників судового процесу, які суперечать завданню цивільного судочинства і які, залежно від конкретних обставин справи, можуть бути визнані судом як зловживання цивільними процесуальними правами (ч. 2 ст. 44 ЦПК України).

Аналіз рішень Верховного Суду (далі – ВС) [7; 8; 9] дозволяє зробити висновок про відсутність єдиного підходу щодо визначення

й виокремлення критеріїв для ідентифікації процесуальної дії як зловживання правом. В деяких рішеннях ВС зловживання процесуальними правами розглядає як особливий різновид цивільного процесуального правопорушення, яке полягає в порушенні умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав [10], натомість, в інших – як вихід за межі відповідного права, яке надається учасникам справи для сприяння суду під час розгляду справ, їх правильного вирішення [11].

Безперечно, поняття «зловживання правом» є оціночним, що передбачає певний ступінь суддівської дискреції в процесі правозастосування, однак відсутність усталеного підходу до розуміння цього поняття та його кваліфікуючих ознак на рівні найвищої судової інстанції призводить до відсутності єдності правозастосування та не сприяє ефективному захисту прав, свобод та інтересів осіб, які звернулися до суду за судовим захистом. Вказане актуалізує потребу у виробленні єдиного підходу щодо визначення поняття зловживання процесуальними правами та чіткого переліку його кваліфікуючих ознак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі зловживання процесуальними правами присвячена значна кількість публікацій, зокрема, роботи Бачинської Н. та Сампари Н., Голубевої Н. Ю., Цувіної Т. А., Чабаненко М. М., Gajda – Roszczynialska K. та Yasuhei Taniguchi. Крім того, варто відзначити також дисертації Кузнеця О. М., Кузьменко К. О., Маруніч Г. І., Ткачук А. О., Т. Leidner, а також збірку праць за загальною редакцією М. Tarufo. Разом з тим, незважаючи на значну кількість наукових розвідок, наразі відсутній єдиний підхід до розуміння феномену зловживання правом в цивільному судочинстві.

Мета статті – дослідити ознаки зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві та надати визначення вказаного поняття.

Виклад основного матеріалу. Видається за доцільне спершу визначити концептуальні межі даного дослідження. Хоча, відповідно до мети

дослідження, увага зосереджена саме на цивільному судочинстві, у першій частині статті увага буде приділена узагальненню підходів до розуміння поняття зловживання процесуальними правами, враховуючи напрацювання в сфері цивільного та адміністративного судочинства, міжнародного арбітражу тощо. Враховуючи такий розрешений підхід, видається за доцільне зауважити, що термін «процесуальні права» у даній статті вживається у розумінні процесуальних можливостей особи, необхідних для захисту її прав та інтересів під час здійснення правосуддя. У другій частині статті запропоновано обґрунтування тлумачення заборони зловживання цивільними процесуальними правами як складової принципу добросовісності. Третя та четверта частини статті присвячені дослідженню об'єктивних та суб'єктивних ознак зловживання процесуальними правами відповідно.

1. Теоретичні підходи щодо тлумачення поняття «зловживання процесуальними правами»

Аналіз наявних в науковій літературі інтерпретацій дає можливість розподілити наявні в літературі підходи щодо поняття зловживання процесуальними правами у дві групи: а) зловживання процесуальними правами є правопорушенням; б) зловживання процесуальними правами є формою реалізації процесуального права.

1) **концепції, за якими зловживання процесуальними правами розглядається як правопорушення.** Застосування вказаного підходу до сфери цивільного процесу видається недоцільним. Так, враховуючи, що у вітчизняній правовій доктрині правопорушення традиційно аналізується з урахуванням його складу (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), видається, що за такого підходу об'єктивна сторона зловживання-правопорушення фактично співпадатиме з діями учасників провадження з реалізації наданих їм цивільним процесуальним законодавством прав, приміром, права заявити відвід (ч. 2 ст. 39 ЦПК України) або оскаржувати судові рішення (п. 5 ч. 1 ст. 43 ЦПК України). Вищезазначене, на наш погляд, свідчить на користь тих наукових позицій, відповідно до яких зловживання процесуальними правами не містить характеру протиправності і фактично не порушує жодну з норм позитивного права, хоча і має певний рівень суспільної шкідливості [12, с. 129; 13, с. 54], а відтак не може вважатись правопорушенням з огляду на відсутність принаймні одного з елементів складу правопорушення – об'єктивної сторони.

2) **концепції, прихильники яких фактично тлумачать зловживання процесуальними правами як форму реалізації процесуального права.** Саме недотримання певних соціально-правових

умов перетворює реалізацію права на зловживання ним. Видається за можливе класифікувати підходи до визначення критеріїв для оцінки правомірності реалізації відповідного права наступним чином:

а) суб'єктивні критерії: недобросовісність [14; 15, с. 68; 16, с. 187], відсутність законного інтересу або наявність мотиву заподіяння шкоди [17, с. 173];

б) функціональні критерії: реалізація права всупереч його призначенню [18, с. 8; 19, с. 765]; реалізація права всупереч меті цивільного процесу [20, с. 54].

Варто відзначити, що запропонована класифікація є умовною, оскільки дослідники часто використовують декілька критеріїв для визначення змісту зловживання правом. Приміром, О. Мілетич під зловживанням правом пропонує розуміти «спосіб реалізації права всупереч його змісту та соціальному призначенню, внаслідок застосування якого суб'єкт завдає або намагається завдати шкоди іншим учасникам суспільних відносин» [21, с. 6].

Що стосується вітчизняного процесуального законодавства, то відповідно до ст. 44 ЦПК України учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватись процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається. Подібні приписи знайшли закріплення і в інших процесуальних кодексах (ч. 1 ст. 45 КАС України; ч. 1 ст. 43 ГПК України). Аналіз вказаних положень дає підстави вважати, що законодавець протиставляє зловживання процесуальними правами їх добросовісному використанню.

Побідного підходу дотримується і значна кількість дослідників, в науковій літературі наголошується на тому, що зловживання процесуальними правами порушує принцип добросовісності [14; 15, с. 66; 16, с. 187].

Категорія добросовісності використовується для визначення змісту поняття зловживання правом вітчизняними дослідниками [24, с. 189; 22; 23]. Водночас, видається, що зв'язок між зловживанням процесуальними правами та принципом добросовісності у вітчизняних дослідженнях не розкрито. Крім того, значна кількість дослідників розглядає вимогу добросовісності як категорію, що «має, передусім, моральний зміст» [24, с. 189], а не як об'єктивний тест.

2. Зв'язок категорій добросовісності та зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві

В науковій літературі зустрічаються різні підходи щодо співвідношення категорій «добросовісність» та «зловживання процесуальним правом». Так, іноді вказується, що застосування конструкції зловживання правом є недоречним,

оскільки мова йде про сторони і суд, які вже вступили в особливі довірчі відносини, де повинен застосовуватися лише принцип добросовісності [25, с. 173]. Інша точка зору полягає в тому, що відносини між трьома суб'єктами цивільного процесу, а саме двома протилежними сторонами і судом, не завжди є такими, що виправдовують застосування принципу добросовісності, а доктрина зловживання правом повинна мати самостійне застосування у відповідних випадках [25, с. 173].

Як слушно зауважує Я. Танігучі (Yasuhei Taniguchi), зв'язок між заборонаю зловживання правом і вимогою добросовісності не зовсім зрозумілий, якщо не брати до уваги історичні витоки цих концепцій у в романо-германській правовій системі (general Civil Law system) [25, с. 169]. Так, доктрина добросовісності активно розвивалась, зокрема, в Німеччині (нім. *Treu und Glauben*), де суди використовують принцип добросовісності і в контексті процесуальних дій сторін, незважаючи на те, що вказаний принцип закріплено лише в Цивільному кодексі (ст. 242 BGB). Тим не менш, він визнається загальним принципом, який вбудовано в процесуальні норми [26, с. 153]. Незважаючи на намір законодавця обмежити застосування ст. 242 BGB сферою зобов'язального права, вказана норма застосовувалася до процесуальних відносин через прирівнювання в судовій практиці процесуальних правовідносин до договірних зобов'язань [27, с. 220].

Враховуючи ієрархічну побудову правової системи, для визначення правомірності застосування інституту зловживання правами в процесуальному контексті Т. Лейднер (T. Leidner) пропонує також звернутися до конституційно-правової доктрини [27, с. 222], де принцип добросовісності визнається основоположним елементом правової системи, відтак підлягає застосуванню, зокрема, і в цивільному судочинстві [27, с. 223–224]. На застосуванні вказаного принципу в цивільному провадженні наголошує і Конституційний суд [28]. Крім того, в судовій практиці наголошується на тому, що будь-яка реалізація прав, у тому числі в цивільному судочинстві, підпадає під дію заборони зловживання, що впливає з принципу добросовісності. Принцип добросовісності, який регулює матеріальне право, застосовується і до процесуального права та зобов'язує сторони поводитися в судовому процесі чесно (*redlicher*) і забороняє зловживати процесуальними правами [29; 30].

Італійська правова доктрина також йде шляхом підпорядкування проблематики зловживання процесуальними правами принципу добросовісності [31, с. 135; 32]. Верховний суд Італії в одному з рішень зазначив, що зобов'язання щодо об'єктивної добросовісності є вираженням

загального принципу соціальної солідарності, визначений в ст. 2 Конституції Італії [33]. І, хоча, вказане рішення стосується матеріальних прав, видається за можливе вести мову про розповсюдження дії вказаного обов'язку, зокрема і на сферу цивільного процесу, враховуючи, що ст. 2 Конституції [34] віднесена на розділу «Фундаментальні принципи» і визначає соціальну солідарність як один з фундаментальних обов'язків, необхідність виконання якого, відтак, визначена на конституційному рівні.

Аналіз вищезазначених джерел дозволяє виснувати, що концепція заборони зловживання процесуальними правами є проявом обмежувально-корегуючої дії принципу добросовісності, яка проявляється у забороні вчинення дій, які не відповідають завданням цивільного судочинства.

Видається доцільне при визначенні сутності зловживання процесуальними правами розподілити ознаки цього поняття на об'єктивні та суб'єктивні.

3. Об'єктивні ознаки зловживання процесуальними правами

Системний аналіз ч. 2 ст. 2 та ч. 2 ст. 44 ЦПК України дає можливість виснувати, що український законодавець під зловживанням процесуальними правами фактично розуміє дії, що «суперечать завданню цивільного судочинства». Так, суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі (ч. 2 ст. 2 ЦПК України), отже, будь-які процесуальні дії мають бути оцінені на предмет відповідності вказаному положенню. Відповідно, пряма заборона зловживання процесуальними правами за ч. 2 ст. 44 ЦПК України фактично означає взаємовиключність дій, що становлять зловживання, та діями, які спрямовані на виконання ч. 2 ст. 2 ЦПК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

А. Узелац (A. Uzelac) підкреслює, що в юридичній спільноті увага приділяється радше «мікроуправлінню» справами, аніж проблематиці загальних цілей цивільного судочинства. Між тим, як слушно зауважує науковець, ретельне обговорення або навіть повне переосмислення цілей цивільного судочинства може бути передумовою успішних процесуальних реформ – особливо якщо йдеться про глибокі, далекосяжні та ефективні реформи [35, с. 5]. У вітчизняній теорії цивільного процесуального права лише

незначна кількість досліджень присвячена меті та завданням цивільного процесу: окремі аспекти цієї проблеми розглядалися в працях Брателя О., Голубевої Н., Захарової О., Курочкина С., Луців-Шумської Н. Л., Рожкова М. О., Ромовської З. В., Штефана М. Й., Яркова В. В. тощо. Проте комплексні дослідження відсутні, у зв'язку з чим вказана тема загалом залишається малодослідженою.

Звертає на себе увагу позиція І. С. Ярошенко, яка пропонує виокремлювати в структурі завдання цивільного судочинства дві складові: а) захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів є реалізацією приватних інтересів, що є відображенням інтересів матеріального права); та б) справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, що є відображенням публічного інтересу [36, с. 24]. Т. А. Цувіна вказує на неприпустимість механічного розділення завдання цивільного судочинства на приватно-правовий та публічно-правовий аспекти, з огляду на положення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, в контексті якого право на справедливий судовий розгляд потрібно розуміти як цілісну систему процесуальних гарантій, яких мають дотримуватися держави на національному рівні [37, с. 376–377].

Разом з тим, як слушно зауважується в науковій літературі, будь-яка система цивільного судочинства може бути охарактеризована як така, що забезпечує (або не забезпечує) баланс між двома основними цілями цивільного судочинства: а) вирішення індивідуальних спорів системою державних судів; і б) реалізацією суспільних цілей, функцій та політики [35, с. 6]. Одна мета, пов'язана із захистом публічних інтересів, може бути визначена як іманентно притаманна для цивільного судочинства – ефективно та справедливо здійснення правосуддя [35, с. 18].

На наш погляд, вимоги ч. 1 ст. 2 ЦПК України щодо справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ слід розглядати як крізь призму приватної, так і публічної складових мети цивільного процесу. Так, приватна складова відбиває право кожного на справедливий судовий розгляд. Публічна складова, на наш погляд, є проявом концепції розподільчої справедливості (*distributive justice*) в сфері цивільного судочинства. Приміром, М. Шапіро (M. Shapiro) вказує, що в контексті цивільного процесу вказана проблематика зазвичай досліджується крізь призму категорії доступу до правосуддя (*access to justice*), яка пов'язується щонайменше з п'ятьма конкретними «благами», кожне з яких є потенційним об'єктом «розподілу»: доступ до суду, вирішення спору (*dispute resolution*) та забезпечення прав, судові ресурси, а також ресурси сторін провадження [38, с. 1473, 1483].

Як видно, мова йде про необхідність пропційного використання наявних ресурсів, що має забезпечити ефективність системи в цілому, в кожному теоретично можливому провадженні.

Вказаний підхід дозволяє обґрунтувати кваліфікацію як зловживання процесуальним правом будь-які процесуальні дії, вчинені всупереч критерію ефективності здійснення правосуддя та захисту прав, свобод та інтересів учасників процесу: сутяжництво; дії, спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення; звернення з апеляційною скаргою на ухвалу суду, що за законом не може бути окремо оскаржена в апеляційному порядку з підстав можливості спрогнозувати безперспективність такого оскарження; спотворення висновків судів для подання касаційної скарги щодо порушення правил юрисдикції тощо.

Прикметно, що до внесення змін до ЦПК України відповідно до ЗУ «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017 р. в положення ЦПК України щодо захисту прав, свобод чи інтересів як завдання цивільного судочинства не містили вказівки на ефективність такого захисту.

Так, порівнюючи підходи до визначення мети цивільного судочинства, визначені в ЦПК УРСР 1963 р. та ЦПК України 2004 та 2017 рр. І. Ізарова зауважує, що такий підхід до визначення основної мети цивільного судочинства свідчить про еволюційний перехід до нового етапу його розвитку, відображає суттєві зміни, що відбулися в українському суспільстві та законодавстві [45, с. 208–209]. Уявляється, що критерій ефективності було запроваджено під впливом практики ЄСПЛ щодо застосування п. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

У зв'язку з цим видається доцільним звернути увагу на визначення зловживання правом, вироблене в практиці ЄСПЛ, який зауважує, що «зловживання» слід розуміти як пов'язану із завданням шкоди реалізацію права (*harmful exercise of a right*) у такий спосіб, що не відповідає меті, для якої це право було надано. Для того, щоб установити факт «зловживання» з боку заявника, необхідна наявність не лише явної невідповідності меті, для якої відповідне право було надане, а й певних перешкод для належного функціонування ЄСПЛ або для нормального перебігу провадження у справі, яку він розглядає [46].

Аналіз практики ЄСПЛ дозволяє виокремити наступні ознаки зловживання правом: (1) використання права всупереч його призначенню; (2) наявність шкоди; (3) перешкоджання розгляду відповідної справи або роботі Суду [47, с. 54–55].

Аналіз праць українських авторів дає можливість дійти висновку про відсутність єдності в підходах до розуміння основних ознак зловживання правом як на рівні загально-теоретичних досліджень, так і в контексті зловживань процесуального характеру. У значній кількості наукових розвідок, пропонується виокремлювати таку ознаку як реалізація процесуального права всупереч його призначенню [48, с. 298; 49, с. 27; 18, с. 8]. Подібний підхід сприйнятий і в судовій практиці Польщі, де мета певного процесуального права виокремлюється як об'єктивний критерій, якому має відповідати використання відповідного права у конкретний спосіб у поєднанні зі ретельною оцінкою фактичних обставин справи [20, с. 61].

Втім, зважаючи на публічно-правову складову цивільного процесу, видається більш логічним вести мову про реалізацію процесуального права всупереч завданню цивільного процесу, а не призначенню окремого права.

Крім того, видається слушним виокремлювати таку ознаку зловживання процесуальними правами як наявність можливості зловживати правами тільки в тих осіб, які наділені відповідними процесуальними правами [50, с. 123–124], оскільки вказане є передумовою для можливості його реалізації, в тому числі шляхом зловживанням, що дозволить відмежувати вказане явище від дій, вчинених за відсутності такого права.

4. Суб'єктивні ознаки зловживання процесуальними правами

В значній кількості досліджень пропонується виокремлювати мету та мотив учасника правовідносин в якості кваліфікуючих ознак елементи суб'єктивної сторони. Як зазначає М. Таруфо (M. Taruffo), в більшості національних правових систем певний суб'єктивний психологічний стан особи має певне значення для кваліфікації її діяння як зловживання правом, проте, значимість такого стану суттєво різниться [51, с. 22].

Слід зазначити, що в контексті права на позов виокремлюється такий суб'єктивний аспект як процесуальна заінтересованість. Приміром, у Німеччині використовується підхід, відповідно до якого потреба у правовому захисті визнається загальною передумовою прийнятності позову у справі (Rechtsschutzbedürfnis). Аналогічно, в Австрії існує поняття загального інтересу в отриманні правового захисту (Rechtsschutzinteresse) [20, с. 57]. Відправною точкою на суб'єктивному рівні є щонайменше необережність і мета заподіяння шкоди іншій стороні [27, с. 260].

Що стосується американської правової доктрини, то, як зауважує М. Шапіро (M. Shapiro) в науковій літературі, у більшості випадків саме мотив або мета є визначальними елементами деліктів неправомірного відкриття цивільного

провадження та зловживання процесуальними правами [38, с. 219]. Серед процесуальних вчєний виокремлює мотиваційно-вмотивовані обмеження, оскільки відповідно до вказаних норм одна й та сама поведінка в судовому процесі може становити або процесуальне правопорушення, або ні, залежно від мотивів, якими керувалася сторона, беручи в ньому участь. Так, на думку автора, процесуальні зловживання визначаються радше в контексті мотивації сторін, а не наслідків поведінки в судовому процесі [38, с. 202–203].

В національній судовій практиці увага на суб'єктивних аспектах зловживання процесуальними правами акцентується нечасто. Приміром, в одній з постанов ВС вказав, що зловживання процесуальними правами виражається у *винних* процесуальних діях (бездіяльності), які зовні відповідають вимогам цивільних процесуальних норм, але здійснюються з *корисним або особистим мотивом* [52; *курсив наш.* – Я. П.].

Серед вітчизняних дослідників, на особливому суб'єктивних аспектів зловживання правом значенні наголошує, приміром, О. О. Мілетич [21, с. 9]. Крім того, суддя В. М. Сімоненко в окремій думці визначає такі суб'єктивні критерії: відсутність наміру вирішити реально існуючий цивільний спір, або забезпечити захист свого реально порушеного права, або намір перешкодити законним діям інших осіб шляхом звернення до суду та створення штучного судового спору, або використання судового спору як способу не виконувати вимоги законодавства щодо здійснення визначених ним дій [53].

Аналіз судової практики дозволяє зробити висновок, що про зловживання правом мова може йти виключно у випадку, коли особа діє усвідомлено. Проте, видається за можливе не погодитися з позицією А. О. Ткачук, відповідно до якої, «особа має розуміти факт зловживання процесуальними правами, а відсутність незаконної мети не дозволяє кваліфікувати відповідну поведінку як зловживання процесуальними правами» [54, с. 52–53]. Уявляється, що під усвідомленістю в цьому контексті слід розуміти факт розуміння особою вчинення процесуальних дій у спосіб, що суперечить завданню цивільного судочинства.

Варто зауважити, що **мета реалізації процесуального права, як результат, до якого прагне особа, може бути цілком законною**, приміром, вирішення судового спору на її користь. Цікавою в цьому контексті є судова практика Верховного Суду Австралії. Так, за обставинами справи *Victoria International Container Terminal Limited v Lunt* компанія Victoria International Container Terminal Limited («VICT»), звернулася до Комісії з питань справедливої праці («Комісія») із заявою про затвердження Угоди про міжнародні

контейнерні операції («Підприємницька угода»). Заяву було подано за підтримки Морського союзу Австралії («MUA»), який пізніше об'єднався з четвертим відповідачем – Профспілкою будівництва, лісової, морської, гірничодобувної та енергетичної галузей («CFMMEU»). Комісія схвалила угоду, після чого MUA порушила кілька судових справ проти VICT, посилаючись на вказану угоду, проте, в подальшому MUA почала публічно критикувати її положення [55].

Позов про скасування рішення Комісії було подано працівником VICT, який більше двадцяти років був членом MUA. VICT наполягала на закритті провадження, стверджуючи, що це було зловживанням процесуальними правами, оскільки справжньою рушійною силою провадження була CFMMEU (в її поточному вигляді), а працівник діяв як «підставна особа» для приховування ролі CFMMEU. Суд першої інстанції дійшов висновку, що провадження має бути закрито як таке, що є зловживанням процесуальними правами, оскільки воно було ініційоване з неналежною метою – надати можливість отримати судовий захист, який юридична особа навряд чи змогла б отримати, якби подала позов від свого імені, а не з метою захисту власних законних прав фізичної особи [55].

Проте, Верховний Суд Австралії зауважив, що, хоча вказана фізична особа, можливо, і була зацікавленою в ініціюванні провадження з міркувань лояльності або з метою уникнення можливої несприятливої ситуації для юридичної особи, це не означає, що провадження було порушене з неналежною метою. У цьому контексті відмінність між мотивом і метою має вирішальне значення. Стверджувати, що мета сторони в судовому процесі, яка виходить за рамки судового розгляду, є зловживанням процесуальними правами, означає надмірно розширювати це поняття. Метою сторони може бути доведення провадження до успішного завершення, щоб скористатися правом або вигодою, які закон надає стороні в такому випадку [55]. Інша справа, коли метою порушення провадження є не доведення справи до кінця, а використання її як засобу для отримання певної переваги, для якої вона не призначена, або якоїсь супутньої переваги, що виходить за межі того, що пропонує закон [55].

В своїй окремій думці у цій справі суддя Верховного Суду Австралії Дж. Едельман (J. Edelman) додав, що при розгляді зловживання процесуальними правами з неналежною метою «існування негідного або такого, що заслуговує на осуд, мотиву для подання позову недостатньо»; питання полягає в тому, чи була безпосередня мета, яку намагався досягти учасник судового процесу, порушуючи справу, такою, що не входила в межі цієї справи і була неналежною [55, п. 38].

Як видно, при вирішенні питання про наявність зловживання процесуальними правами, слід розрізняти категорії мети, мотиву, намірів та умислу. У зв'язку з цим, видається корисним проаналізувати підходи, що застосовуються в практиці британських судів. Так, у цивільній справі *Balber Kaur Takhar v Gracefield Developments Limited & Ors* суд звернув увагу на міркування щодо зловмисності (*malice*), який протиставляється **належному мотиву (proper motive)**, тобто прагненню забезпечити досягнення цілей правосуддя. Злий умисел (**improper motive**) буде встановлено, якщо буде доведено відсутність вищевказаного мотиву. Залежно від фактів конкретної справи зловмисність може бути встановлена за відсутності розумної та вірогідної підстави для початку провадження [56].

У справі *Land Securities Plc & Ors v Fladgate Fielder (A Firm)* суд зауважив, зловживання процесуальними правами матиме місце, якщо ініціювання провадження або його продовження переслідує мету, яка не включає –принаймні в будь-якій істотній мірі – мету отримання судового захисту в межах засобів юридичного захисту [57]. Корисною в контексті визначення сутності поняття «мета» для цілей нашого дослідження є також справа *Total Extraction Ltd v Aircentric Ltd* [58]. Аналіз вищевказаних справ дозволяє висувати, що **мету здійснення процесуальної дії** слід розуміти як результат, який особа прагне отримати внаслідок вчинення вказаної дії.

Приміром, метою зловживання правом на відвід судді може бути зміна судді у справі або затягування процесу; спроба перекручування висновків судів попередніх інстанцій може бути здійснена з метою отримання рішення, яким справу буде відправлено на новий розгляд, що може завершитися на користь заінтересованої сторони тощо. Крім того, на затягування справи можуть вказувати неодноразові клопотання щодо призначення експертизи з подальшою неявкою до експертної установи; перекручування фактів для штучного створення підстав подання заяви про перегляд справи нововиявленими обставинами.

Іншим аспектом, який видається доцільним застосувати у вітчизняній судовій практиці є встановлення достатності підстав для вчинення процесуальної дії. Так, в американській доктрині відомі делікти неправомірного відкриття цивільного провадження та зловживання процесуальними правами. Як зазначається у науковій літературі, одним з елементів, який слід довести за першим деліктом, є факт подання позову без «достатніх підстав» (*probable cause*). Елементи делікту, пов'язаного зі зловживанням процесуальними правами, схожі, за винятком, зокрема, того, що правопорушення полягає

у зловживанні будь-якою юридичною дією, а не лише подачею позову [38, с. 219]. Подібний підхід застосовується і британській судовій практиці, де вказується на необхідність встановлення «розумної та вірогідної підстави» (reasonable or probable cause) [56, п. 532], під якою розуміється сумлінне **переконання**, засноване на достатньо вагомих підставах [56, п. 533]. Прикладом відсутності таких підстав є заявлення однотипних безпідставних відводів.

Враховуючи, що відповідно, до ч. 2 ст. 2 ЦПК України суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі, конститутивною ознакою зловживання процесуальним правом слід вважати реалізацію права всупереч завданню цивільного судочинства, тобто ефективному захисту прав, свобод чи інтересів учасників провадження. Ефективність здійснення правосуддя визначається справедливістю, неупередженістю та своєчасністю розгляду і вирішення відповідної цивільної справи. Вказане узгоджується з позицією М. Таруфо (M. Taruffo), який зауважує, що зловживання процесуальними правами можна певною мірою розглядати як діяння, що перешкоджає ефективному здійсненню правосуддя [51, с. 14].

Таким чином, для встановлення суб'єктивних ознак зловживання процесуальними правами, видається за доцільне застосувати наступний тест: **визначення відсутності розумної та вірогідної підстави для здійснення процесуальної дії → встановлення умислу, який виключає прагнення досягнення цілей цивільного судочинства, незалежно від конкретних намірів особи → встановлення мети здійснення процесуальної дії, яка не відповідає завданням цивільного судочинства**. Слід зауважити, що вказаний тест не має на меті визначення умислу як обов'язкового елементу суб'єктивної сторони процесуального зловживання. Проте його коректне визначення у конкретній справі сприятиме визначенню того, чи відповідає мета процесуальної дії завданням цивільного судочинства.

Висновки. З урахуванням проведеного дослідження видається за можливе виокремлювати дві групи ознак зловживання процесуальними правами. До **об'єктивних ознак** належать: а) це **реалізація** цивільного процесуального права, тобто діяльність (дія/ бездіяльність) суб'єктів права, спрямована на реалізацію можливостей, сукупність яких становить зміст визначених законодавством способів захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів; б) здійснення вказаного права відбувається всупереч завданню цивільного судочинства; в) відсутність розумної та достатньої

підстави для вчинення процесуальної дії. **Суб'єктивними ознаками** є такі: а) мета ініціювання провадження або участі у ньому не пов'язана з отриманням судового захисту в межах засобів юридичного захисту, а здійснення певної процесуальної дії в межах розпочатого провадження містить ознаки зловмисності, тобто відсутності прагнення забезпечити досягнення цілей правосуддя; б) мета ініціювання провадження або здійснення процесуальної дії несумісна з завданнями цивільного судочинства; в) усвідомлення особою факту вчинення процесуальних дій у спосіб, що суперечить меті цивільного судочинства та явно не відповідає критеріям ефективності провадження.

Таким чином, під зловживанням цивільними процесуальними правами слід розуміти усвідомлене недобросовісне здійснення процесуальних прав за відсутності розумної та достатньої підстави з метою, що суперечить завданням цивільного судочинства, тобто таку поведінку, що перешкоджає або створює загрозу перешкоджання здійсненню правосуддя та ефективному захисту прав, свобод та інтересів учасників провадження.

Запропоноване визначення дозволить повно та всебічно охопити всі можливі варіанти недобросовісної реалізації процесуальних прав.

Література

1. Dauti, R., Dauti, A. Abuse of procedural rights in civil litigation. *Knowledge –International Journal*. 2021. №49(5). P. 1039–1044. URL: <https://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/4519>
2. Code of Civil Procedure, C-25.01. URL: <https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/en/document/cs/C-25.01?langCont=en#sc-nb:1>
3. Code de procédure civile URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000034747739
4. Civil Procedure Rules. URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part03>
5. Practice Direction 3A, Striking out a statement of case URL: https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part03/pd_part03a
6. LAW 1/2000, OF 7 JANUARY, On Civil Procedure URL: <https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Law%201-2000%20of%207%20January.pdf>
7. Ухвала Касаційного цивільного суду від 06 вересня 2018 року у справі № 552/2378/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76350143>
8. Сакара Н.Ю. Принцип добросовісності та зловживання процесуальними правами URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Princ_dobroso.pdf
9. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 11 січня 2023 року у справі №201/10234/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108791495>
10. Ухвала Касаційного цивільного суду від 16 травня 2024 року у справі № 2-25/2006 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119264812>

11. ВП ВС Ухвала 20 квітня 2021 року Справа № 204/682/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108791495>
12. Гончарук А. П. Механізм правової поведінки (загальнотеоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/K_26.053.18/Goncharyk1.pdf
13. Свириденко Г.В. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади : дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. 215 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/sviridenko-g.v.-pravomirna-povedinka_-teoretiko-prikladni-zasadi_-_d_.pdf
14. Берназюк Я. О. Поняття та особливості принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Том 66. С. 135-141. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/11/25.pdf>
15. Красько В.В., Дяченко С.В. Принцип неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами: права природа та специфіка застосування в судовій практиці *Приватне та публічне право*. 2019. № 4. С. 65-69. URL: http://www.pp-law.in.ua/archive/4_2019/15.pdf
16. Branson, J. D. The Abuse of Process Doctrine Extended A Tool for Right Thinking People in International Arbitration. *Journal of International Arbitration*. 2021. Volume 38, № 2. P. 187 – 214.
17. Смітюх А. В. Добросовісність та зловживання правами у господарському процесі. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. Т. 9. Вип. 10. С. 171–177.
18. Голубева Н.Ю. Зловживання цивільними процесуальними правами: новели ЦПК України. *Новели цивільного процесуального кодексу України: матеріали "круглого столу"* (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 3-9. URL: <http://hdl.handle.net/11300/9479>
19. Ascensio H., Abuse of Process in International Investment Arbitration. *Chinese Journal of International Law*. 2014. Vol 13. Issue 4. P. 763–785, URL: <https://doi.org/10.1093/chinesejil/jmu040>
20. Gajda-Roszczyńska K., Abuse of Procedural Rights in Polish and European Civil Procedure Law and the Notion of Private and Public Interest. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2019. № 2. P. 53-85
21. Мілетич О. О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Київ, 2015. 18 с.
22. Красовський О.О. Національна доктрина добросовісності в цивільному судочинстві: огляд основних наукових праць. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 175-181.
23. Боровська І.А. Взаємозв'язок зловживання цивільними процесуальними правами з категоріями «добросовісність» та «суб'єктивне право». *Право і суспільство*. 2018. № 3-2. С. 31-38.
24. Кузьменко К.О. Добросовісність як концептуальна основа правомірної реалізації цивільних процесуальних прав і обов'язків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Том 1. № 75. С. 187-192.
25. Taniguchi Ya. Good Faith and Abuse of Procedural Rights in Japanese Civil Procedure. *Tulane Journal of International and Comparative Law*. 2000. № 8. P. 167-188.
26. Burkhard H. Abuse of Procedure in Germany and Austria. *Abuse of procedural rights: comparative standards of procedural fairness* / ed. by M. Taruffo. The Hague: Kluwer Law International, 1999. P. 151-180.
27. Leidner T. Rechtsmissbrauch im Zivilprozess. Berlin: Duncker & Humblot, 2019. 316 p.
28. BVerfG, Beschluss des Zweiten Senats vom 28. September 2023 –2 BvR 739/17, Rn. 1-28, URL: https://www.bverfg.de/e/rs20230928_2bvr073917.html
29. OLG München, Urteil vom 05.08.2021 – 29 U 6406/20 URL: <https://openjur.de/u/2351253.html>
30. BGH, Beschluss vom 20.11.2012 –VI ZB 1/12. URL: <https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&Datum=2012&Sort=1&Seite=104&anz=3531&pos=3120>
31. Santis, A. D. de. Buona fede processuale nel diritto italiano. *Civil Procedure Review*. 2021. № 12(2). P. 133-155. URL: <https://civilprocedurereview.faculdadebaianadedireito.com.br/revista/article/view/234>
32. Sentenza Cassazione Civile n. 30555 del 22/11/2019. URL: <https://sentenze.laleggepertutti.it/sentenza/cassazione-civile-n-30555-del-22-11-2019>
33. Sentenza Cassazione Civile n. 31349 del 03/11/2021. URL: <https://sentenze.laleggepertutti.it/sentenza/cassazione-civile-n-31349-del-03-11-2021>
34. Constitution of the Italian Republic. URL: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/pdf/Costituzione_italiana_english_version_ott2023.pdf
35. Goals of Civil Justice and Civil Procedure in Contemporary Judicial Systems /ed. A. Uzelac. Springer, 2014. 263 p.
36. Ярошенко І. Принцип пропорційності у цивільному процесуальному праві: забезпечення балансу публічного і приватного інтересів. *Право України*. 2017. № 8. С. 21-26.
37. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві теоретико-прикладне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2022. 600 с. 2014
38. Shapiro M. A. Distributing Civil Justice. *Georgetown Law Journal*. 2021. Vol. 109, No. 6, pp. 1473-1542. URL: <https://ssrn.com/abstract=3675848>
39. Higgins A. The costs of civil justice and who pays? URL: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uid:618d605f-48fa-471e-8a0d-8c583668cf42/files/me5ef6e6726e37e1d24074048c2acb34c>
40. *Bieliński v. Poland*, №48762/19, 21 July 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-218430>
41. *Taylor v Robinson & Ors* [2021] EWHC 664 (Ch) URL: <https://caselaw.nationalarchives.gov.uk/ewhc/ch/2021/664.p.43-44>.
42. Hynard E., Lerch A. The Tort of Collateral Abuse of Process. *UNSW Law Journal*. 2021. №44(2). P. 714-746.
43. *Shulga v. Ukraine*, № 16652/04, 2 December 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101996>
44. *Musiyenko v. Ukraine*, № 26976/06, 20 January 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102920>
45. Izarova I. Sustainable Civil Justice Through Open Enforcement – The Ukrainian Experience Studying. *Academic Journal of Interdisciplinary Research*. 2020. № 9 (5). P. 206-216. URL: <https://doi.org/10.36941/ajis-2020-0098>
46. *S.A.S. v. France*, № 43835/11, 1 July 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145466>
47. Practical Guide on Admissibility Criteria. Updated on 31 August 2023. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Admissibility_guide_ENG

48. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Ужгород: Ліра, 2011. 368 с.

49. Андронов І. В. Суддівський розсуд при ухваленні судових рішень як інструмент протидії зловживанню процесуальними правами. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії* : матер. круглого столу (м. Одеса, 27 лист. 2015 р.) Одеса: Фенікс, 2015. С. 26-29. URL: <http://hdl.handle.net/11300/9419>

50. Резнікова В. В. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві. *Зловживання правом: збірка статей* / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021. С. 122-150.

51. Taruffo M. General Report: Abuse of Procedural Rights: Comparative Standards of Procedural Fairness *Abuse of procedural rights: comparative standards of procedural fairness* / ed. by M. Taruffo. The Hague: Kluwer Law International, 1999. P. 3-29.

52. Постанова Касаційного цивільного суду від 03 червня 2020 року у справі № 318/89/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675396>

53. Окрема думка судді Сімоненко В.М. щодо постанови ВС від 02 жовтня 2019 року у справі № 750/3021/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85009069>

54. Ткачук А. О. Зловживання процесуальними правами у цивільному процесу України: : дис. ... канд. юрид. наук : 081 Право. Київ, 2020. 218 с.

55. *Victoria International Container Terminal Limited v Lunt* [2021] HCA 11 URL: <https://eresources.hcourt.gov.au/downloadPdf/2021/HCA/11>

56. *Balber Kaur Takhar v Gracefield Developments Limited & Ors* [2024] EWHC 1714 (Ch) URL: <https://caselaw.nationalarchives.gov.uk/ewhc/ch/2024/1714>

57. *Land Securities Plc & Ors v Fladgate Fielder (A Firm)* [2009] EWHC 577 (Ch) URL: <https://caselaw.nationalarchives.gov.uk/ewhc/ch/2009/577>

58. *Total Extraction Ltd v Aircentric Ltd* [2021] EW Misc 21 (CC) URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/Misc/2021/21.html>

Анотація

Панайд Я. І. Зловживання процесуальними правами в контексті принципу добросовісності в цивільному судочинстві: поняття та ознаки. – Стаття.

В статті розглянуто поняття зловживання процесуальними правами, окреслено зв'язок заборони зловживання процесуальними правами з принципом добросовісності в цивільному судочинстві. Метою статті є дослідження ознак зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві та надання визначення вказаному поняттю. У першій частині статті увага приділена узагальненню підходів до розуміння зловживання процесуальними правами, враховуючи напрацювання в сфері цивільного та адміністративного судочинства, міжнародного арбітражу тощо. Здійснено аналіз наявних в науковій літературі інтерпретацій та виокремлено два ключових аспекти, навколо яких ведуться дискусії в контексті розуміння поняття зловживання процесуальними правами: а) визначення співвідношення зловживання правом з поняттями правомірної поведінки та правопорушення; б) виокремлення соціально-правових умови реалізації суб'єктивного права.

Враховуючи вищезазначені аспекти, видається за можливе розподілити наявні в літературі підходи щодо визначення поняття зловживання процесуальними правами у дві групи: а) концепції, за якими зловживання процесуальними правами розглядається як правопорушення; б) концепції, прихильники яких фактично тлумачать зловживання процесуальними правами як форму реалізації процесуального права. Проте, недотримання певних соціально-правових умов перетворює реалізацію права на зловживання ним. Запропоновано класифікацію критеріїв, що засовуються дослідниками, для оцінки правомірності реалізації відповідного права наступним чином.

У другій частині статті запропоновано обґрунтування тлумачення заборони зловживання цивільними процесуальними правами як складової принципу добросовісності. Третя та четверта частини статті присвячені дослідженню об'єктивних та суб'єктивних ознак зловживання процесуальними правами відповідно.

Ключові слова: зловживання процесуальними правами; принцип добросовісності; реалізація процесуального права.

Summary

Panaid Ya. I. Abuse of procedural rights in the context of the principle of good faith in civil proceedings: notion and features – Article.

The article examines the concept of abuse of procedural rights and outlines its connection with the principle of good faith in civil procedure. The purpose of the article is to analyse the characteristics of abuse of procedural rights in civil proceedings and to provide a definition of the concept.

In the first part, the article summarizes approaches to understanding the concept of abuse of procedural rights, taking into account research in the sphere of civil and administrative proceedings, as well as international arbitration. The author analyzes interpretations found in academic literature and identifies two key aspects around which discussions regarding the concept revolve: a) determining the relationship between abuse of rights and the concepts of lawful behaviour and legal violations; b) identifying the socio-legal conditions for the exercise of subjective rights.

Considering these aspects, the existing approaches in the literature regarding the definition of abuse of procedural rights can be divided into two groups: a) concepts that regard abuse of procedural rights as a legal violation; b) concepts whose proponents interpret abuse of procedural rights as a form of exercising procedural rights. However, failure to comply with certain socio-legal conditions turns the exercise of a right into abuse. A classification of criteria used by researchers to assess the legitimacy of the exercise of such rights is proposed.

The second part of the article deals with an interpretation of the prohibition of abuse of civil procedural rights as part of the principle of good faith. The third and fourth parts of the article are devoted to the examination of the objective and subjective elements of abuse of procedural rights, respectively.

Key words: abuse of procedural rights, the principle of good faith, exercise of a procedural right.

УДК 340.130
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.8>

М. С. Селменський
orcid.org/0009-0001-6126-0127
аспірант кафедри державно-правових та галузевих правових дисциплін
Київського університету права Національної академії наук України

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У НАПРЯМКУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З КРАЇНАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Постановка проблеми. Сучасний стан та тенденції розвитку вітчизняних досліджень у напрямку правового забезпечення міжнародного співробітництва України з країнами Європейського Союзу набуває актуальності починаючи з розширення ЄС у 2004 році, враховуючи історичний розвиток співпраці між Україною та сусідніми країнами-партнерами ЄС, зокрема на прикордонних територіях (що обумовлено, насамперед, географічними, культурними, економічними та родинними взаємозв'язками). Водночас у галузі права, на нашу думку, не достатньо уваги приділено дослідженням у сфері підприємницької діяльності України з країнами ЄС. Тому необхідним є аналіз стану та тенденції розвитку вітчизняних досліджень у напрямку правового забезпечення міжнародного співробітництва України у сфері підприємницької діяльності з країнами Європейського Союзу виходячи з міждисциплінарного підходу наукових доробок, наприклад за останні сім років (2017–2023 рр.) для встановлення цих тенденцій розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті проаналізовано дослідження та наукові публікації вчених у галузях права, економіки, соціології за напрямом правового забезпечення міжнародного співробітництва України у сфері підприємницької діяльності з країнами Європейського Союзу [1–10, 13–14].

Мета статті – дослідити сучасний стан та тенденції розвитку вітчизняних досліджень у напрямку правового забезпечення міжнародного співробітництва України у сфері підприємницької діяльності з країнами Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Для вивчення наукового стану та тенденцій розвитку вітчизняних досліджень щодо правового забезпечення міжнародного співробітництва України у сфері підприємницької діяльності з країнами Європейського Союзу, зокрема зі та Словацькою Республікою, проаналізуємо дисертаційні роботи та наукові публікації вітчизняних вчених у галузі права, економіки, соціології виходячи з міждисциплінарного підходу до предмету дослідження.

В рамках нашого дослідження заслуговують на увагу результати історико – правового дослідження

О. М. Цукан «Генеза транскордонного співробітництва Європи та України (1991–2015): історико – правове дослідження» [1]. Зокрема, авторкою пропонуються системи юридичних норм у сфері транскордонного співробітництва в Україні, які засновані на міжнародних та національних нормативно-правових актах, а саме [1]:

- міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною;

- норми ЄС, що дозволяють брати участь у транскордонному співробітництві Європи;
- національне законодавство;
- міждержавні угоди та регіональні угоди.

Цілками, з науково-практичної точки зору, є пропозиції О. М. Цукан щодо [1]:

- розробки класифікацій прав субнаціональних одиниць на укладення угод щодо транскордонного співробітництва з виділенням класифікаційних ознак: рівень децентралізації та взаємовідносин між державою і субнаціональною одиницею для легітимізації існуючого транскордонного співробітництва та надання інструментів для його поглиблення;

- удосконалення класифікації рівнів реалізації транскордонного співробітництва (що враховує можливість територіальної співпраці без прив'язки до спільного кордону) та класифікації рівнів правового забезпечення транскордонного співробітництва в Україні (що враховує *acquis communautaire* для реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами);

- формалізації інституційно-правових основ розвитку транскордонного співробітництва в Європі, що ґрунтується на еволюції Рамкової конвенції про транскордонне співробітництво та принципах субсидіарності з врахуванням змін в міжнародних актах щодо необхідності спільного кордону для співпраці.

Доповнюють науково-практичну складову дослідження правового забезпечення міжнародного співробітництва України у сфері підприємницької діяльності з країнами Європейського Союзу результати дисертаційної праці О. В. Костенка «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг»

[2], які вдосконалюють нормативно-правове регулювання у сфері електронних довірчих послуг та електронного підпису. Зокрема автором розроблено пропозиції щодо змін до національного законодавства з метою забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг, що передбачає [2, с. 31–32]:

- створення Державного цифрового довірчого центру;

- внесення нових суб'єктів до Закону України «Про електронні довірчі послуги», таких як Національне агентство України з питань державної служби та Державний цифровий довірчий центр.

Також О. В. Костенко пропонує модель правового регулювання суспільних відносин у сфері транскордонного надання електронних довірчих послуг, в якій склад та характеристики суб'єктів правовідносин, що беруть участь у наданні електронних довірчих послуг діють на основі правового механізму – впровадження загальнообов'язкової юридичної відповідальності підписувачів, користувачів, надавачів кваліфікованих електронних довірчих послуг, а також органів державної влади та місцевого самоврядування під час використання електронних підписів. Ці трансформації суспільних відносин у сфері електронного підпису відбуваються паралельно з адаптацією законодавства до стандартів Європейського Союзу та гармонізацією із законодавством інших країн світу [2, с. 31–32].

Основами організаційно-економічного забезпечення управління проектами транскордонного співробітництва на думку М. В. Сидорук є створення ієрархічної структури інтегрованої системи різних рівнів, що об'єднує стратегічне управління, організаційні інструменти та економічні форми міжнародної співпраці за участі кількох країн для досягнення синергетичного ефекту, а також створення спеціального поновлювального фонду через публічно-приватне партнерство (що дасть можливість акумулювати кошти для додаткового фінансування проектів при зниженні інвестиційної активності [3]. Основи управління проектами транскордонного співробітництва, на думку М. В. Сидорук мають інтегрований підхід до управління параметрами, серед яких час, ресурси, обсяг, кошти, якість заходів. Це дозволяє оптимізувати їх виконання та підвищити ефективність управління змінами у транскордонному просторі. М. В. Сидорук пропонує методичний підхід до діагностики результатів виконання проектів транскордонного співробітництва, який, на відміну від існуючих, передбачає оцінку впливу інвестицій, залучених у межах таких проектів, на показник економічного розвитку регіону з використанням економетричної моделі та кореляційно-регресійного аналізу. Даний підхід базуються

на досвіді країн Європейського Союзу і передбачає виокремлення етапів визначення, формулювання та ідентифікації як самостійних фаз життєвого циклу проекту. Що включає пошук партнера, визначення спільної проблеми та застосування інтегрованого підходу до її реалізації – це забезпечує транскордонний ефект від досягнення проектних цілей усіх сторін [3].

Важливим з точки зору забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції є положення та результати наукової докторської роботи І. В. Наконечної «Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції: питання теорії і практики» [4], де авторкою через призму потрійного сприйняття ризиків процесу євроінтеграції для України сформовано систему завдань із забезпечення національної безпеки, а саме [4, с. 38–43]:

- внутрішня безпекова політика (наприклад, викорінення корупції, зменшення впливу олігархічних структур на прийняття державних рішень, забезпечення законності та верховенства права);

- зовнішня безпекова політика (налагодження партнерства в сфері колективної безпеки, формування позитивного іміджу країни);

- євроінтеграційний курс (посилення інституційної спроможності для реалізації Плану виконання Угоди про асоціацію, прискорення реформ у сфері безпеки та оборони).

Крім того І. В. Наконечна пропонує адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції як систему взаємопов'язаних елементів, адаптованих до вимог і стандартів ЄС. Їхнє належне функціонування сприяє убезпеченню України від факторів, що можуть загрожувати індивідуальній, державній та колективній безпеці. Нормативно-правові засади реалізації адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції складаються з [4, с. 38–43]:

- системи чинних нормативно-правових актів з консолідованою метою регулювання;

- загальних та конкретних гарантій, недосконалість яких підкреслює потребу у міжнародному врегулюванні питань стратегічного співробітництва між Україною, ЄС, Великобританією та США для самостійного захисту національних інтересів.

Категорійне визначення євроінтеграції як процесу, що надає державам, які відповідають Копенгагенським критеріям, виключну можливість стати частиною єдиного простору, об'єднаного спільними ідеями, цінностями і стандартами, через поступове наближення національного законодавства до стандартизованої системи колективного співіснування [4, с. 38–43].

Економічна безпека підприємств та забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції є тенденцією у дослідженнях вчених переважно економічних наук. Так, зокрема Т. Л. Зубко у науковому дослідженні докторської роботи «Економічна безпека підприємств торгівлі в умовах євроінтеграції» [5] на основі методологічного підходу пропонує оцінювати рівень економічної стійкості в умовах євроінтеграції країни, шляхом: взаємозалежності показників міжнародної торгівлі та соціально-економічного розвитку держави, зосередженість на доміантних факторах зовнішньої торгівлі як основи економічної безпеки держави та забезпечення високої оперативності аналітичних процедур. У дослідженні приділено увагу концептуальним засадам формування показників, зокрема інтегрованому оцінюванню безпеки інноваційності економічного простору за допомогою показника відносного інноваційного індексу, індексу глобальної конкурентоспроможності, глобального індексу інновацій, індексу інвестиційної привабливості [5, с. 5–6]. Треба зазначити, що даний методичний підхід є універсальним і дає можливість резидентам і нерезидентам України приймати рішення щодо інноваційних проєктів та потенційних інвестицій, а також оцінювати стан розвитку з урахуванням наявних нових (диджиталізація) та зниклих інших (вплив окремих асортиментних позицій, фондоозброєння і т. ін.) чинників впливу на рівень економічної безпеки.

Не мала частка наукових досліджень у галузі економіки присвячені зовнішньоекономічній діяльності. Проте варто зосередити увагу в контексті нашого дослідження на науковій праці В. О. Бобрик «Міжнародні економічні зв'язки громад Карпатського (Центральносхідного) регіону Європи у процесах сталого просторового розвитку транскордонних територій» [6], в якій обґрунтована інтеграція регіонального розвитку на базі економічної, екологічної та соціальної складових з урахуванням освітньо-інноваційного простіру, включаючи діяльність закладів вищої освіти та науково-дослідних установ транскордонних регіонів. Авторкою визначені підходи до реалізації міжнародних економічних зв'язків громад в умовах локалізаційних трансформацій, а також тенденції розвитку європейських та національних програм регіонального розвитку, які формують середовище транскордонних асиметрій і розкривають сталий розвиток у глобалізаційному контексті, що дозволяє краще вивчати міжнародні економічні зв'язки. Зазначається «...що на розвиток Карпатського (Центральносхідного) регіону Європи впливає близькість державних кордонів та прикордонних регіонів. У Карпатському Євросоюзі спостерігаються значні міжрегіональні диспропорції за рів-

нем економічного розвитку, де ВВП формується переважно за рахунок східної Словаччини, Угорщини та Польщі. Основними причинами низького рівня використання регіонального потенціалу є недостатньо розвинена інфраструктура, невідгдане розташування, слабкий ринок праці та нестача бізнес-послуг ... Для прискорення євроінтеграційних процесів України важливим є забезпечення організаційно-інституційної підтримки виробничих процесів, а також розвиток виробничої кооперації, контрактингу та аутсорсингу на території Карпатського регіону [6].

З метою підвищення та активізації малого інноваційного підприємництва на регіональному та місцевому рівнях у Карпатському Євросоюзі В. О. Бобрик пропонує розробити напрями реалізації публічно-приватного партнерства у сфері міжнародного економічного та науково-технічного співробітництва, орієнтованого на сталий розвиток транскордонних територій Карпатського (Центральносхідного) регіону, шляхом [6]:

- впровадження інтеграційних процесів;
- створення міжрегіонального конкурентного середовища;
- раціонального використання природних ресурсів;
- узгодження політики регулювання робочої сили;
- створення єдиної транспортної політики;
- формування спільної фінансової та банківської інфраструктури.

Зазначені вище компоненти передбачають створення [6]:

- обласних цільових програм для формування місцевих інноваційних кластерів;
- нових і розвитку існуючих малих інноваційних підприємств із залученням молоді;
- реєстру малих інноваційних підприємств регіону, передбачивши перелік можливих пільг та державних гарантій для цієї категорії підприємств;
- короткострокових, середньострокових та довгострокових стратегій і програм розвитку інноваційного підприємництва;
- інформаційних заходів для новостворених підприємств щодо умов, правил роботи та державну інфраструктуру підтримки малого інноваційного й молодіжного підприємництва;
- додаткових заходів для підтримки й розвитку суб'єктів інноваційної інфраструктури.

Доцільності використання трьох вимірів транскордонних взаємодій на міждержавному кордоні та прикордонні: інституційного, соціально-економічного та соціокультурного приділено увагу в дисертаційній роботі «Соціологічні виміри кордонів і транскордонних взаємодій» [7]. Вивчення транскордонних взаємодій, особливо на українсько-словацькому прикордонні,

проведено у науковому дослідженні О. Ф. Бенчак з урахуванням як їх об'єктивних і суб'єктивних факторів динамічності, що формуються масовими уявленнями та практиками транскордонної співпраці і мобільності населення. Зокрема, поєднано об'єктивні та суб'єктивні характеристики кордонів і транскордонних взаємодій через призму постнекласичної метапарадигми, яка розглядає ці явища як соціальні конструкти. Авторка акцентує увагу на категорії «імобільності»: «... в умовах пандемії COVID-19 та зменшення глобалізаційних процесів дослідницька увага до поняття імобільності значно зросла як показника обмеження просторової мобільності» [7, с. 21–24], що дозволяє сформулювати «основні причини імобільності, охарактеризовано її режими та різновиди у сучасних реаліях прикордонних територій України та виокремлено дві основні тенденції у трактуванні транскордонної мобільності: перша – як ресурс та показник соціальної нерівності; друга – у наголосі на «розмиванні» бар'єрної функції кордонів» [7, с. 21–24].

Актуальними для аналізу правового забезпечення міжнародного співробітництва України з країнами Європейського Союзу, зокрема Словацькою Республікою є результати досліджень, які освітлені у наукових публікаціях. Так у публікації М. В. Лізанець «Українсько-словацьке транскордонне співробітництво» [8] авторкою зазначається, що після 2004 року розпочалась нова якісна фаза розвитку українсько-словацького транскордонного співробітництва, що базується на стратегічному підході до аналізу прикордоння. З огляду на зміни у регіональних відносинах, система транскордонного співробітництва Європейського Союзу не має зазнавати перешкод. Діяльність органів місцевого самоврядування сусідніх держав – України та Словаччини – має бути спрямована на реалізацію базових принципів Мадридської конвенції та Стратегічного документа щодо розвитку словацько-українського транскордонного співробітництва, зокрема розвитку співпраці між Пряшівським і Кошицьким самоврядними краями Словацької Республіки та Закарпатською областю. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку авторка бачить в аналізі фінансових програм Європейської комісії та Ради Європи [8].

В цьому контексті треба відмітити опублікований у 2023 році посібник з планування та реалізації проектів транскордонного співробітництва «Словацько-українське транскордонне співробітництво на місцевому та регіональному рівнях як інструмент спільного територіального розвитку та оновлення України» [9], який представлений як практичний документ для суб'єктів місцевого державного управління в Словач-

чині та Україні, де міститься рекомендації щодо транскордонного співробітництва як інструменту для власного територіального розвитку. У документі представлені результати дослідження розвитку та поточного стану словацько-українського транскордонного співробітництва починаючи з 1993 року. Дослідження було проведено в рамках проєкту «Безпечний та інклюзивний кордон між Словаччиною та Україною» (SIBSU; код проєкту: GGC01005), реалізованому Міністерством внутрішніх справ Словацької Республіки разом із Дослідницьким центром Словацького товариства зовнішньої політики, а також іншими партнерами, в якому висвітлено основні перешкоди, які стримують розвиток транскордонного співробітництва між місцевими учасниками по обидві сторони кордону. Рекомендації щодо усунення перешкод для розвитку транскордонного співробітництва акцентують увагу на недоліках з боку місцевих учасників та структурних проблемах у двосторонніх міжурядових відносинах, а також на обмеженнях, пов'язаних із налаштуванням програм підтримки ЄС. В якості «карти можливостей» надається перелік програм і фондів у рамках когезійної політики ЄС, доступних у поточній багаторічній фінансовій перспективі (2021–2027) для територіального розвитку через транскордонне, транснаціональне та міжрегіональне співробітництво [9, с. 3–5, 18–26].

Деякі аспекти правового забезпечення міжнародного співробітництва України у сфері підприємницької діяльності з країнами Європейського Союзу висвітлені у публікації В. І. Дербака «Трансдордонне співробітництво як сучасна правова категорія» [10], де автор розмежовує основні відмінності на національному рівні між трансдордонним, міжрегіональним та прикордонним співробітництвом. Зокрема:

– трансдордонне співробітництво регулюється спеціальним законодавчим актом, яке охоплює кілька прикордонних регіонів різних сусідніх держав, які мають спільний кордон та спільні природно-географічні умови, утворюючи трансдордонний регіон (Закон України «Про міжнародне територіальне співробітництво України» [11]). Результатом такої співпраці є створення спільних інституцій;

– прикордонне співробітництво не регулюється окремим спеціальним законом, а здійснюється на основі міждержавних угод. Воно охоплює лише прикордонні адміністративно-територіальні одиниці однієї держави, що межує з іншою, та не передбачає обов'язкового створення спільних інституцій;

– міжрегіональне співробітництво також не має спеціального законодавчого акта, а опосередковано регулюється Державною стратегією регіонального розвитку на період 2021–2027 років

(Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. Постанова КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695. [12]) і міждержавними угодами. Воно охоплює регіони різних державних утворень, які можуть не мати спільного кордону. Обов'язкового створення спільних інституцій не передбачено.

На думку Фетько Ю. І., у публікації «Правові засади транскордонного співробітництва України та держав Вишеградської групи» [13] правовими засадами транскордонного співробітництва України та держав Вишеградської групи є «Конституції цих держав, міжнародні договори, що регулюють відносини у відповідній сфері, ратифіковані парламентами, а також національні закони і підзаконні акти, які забезпечують правовий простір для налагодження зв'язків та реалізації транскордонного співробітництва» [13]. Незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, які регулюють транскордонне співробітництво місцевих та регіональних органів влади і юридичних осіб держав Вишеградської групи, варто відзначити, що ці держави, на відміну від України, не застосовують правові інструменти, розроблені Радою Європи для розвитку транскордонного співробітництва, орієнтовані переважно на правові інструменти Європейського Союзу [13].

Як вважає О. З. Редька у статті «Транскордонне співробітництво в Україні: перспективи розвитку Євросередині» [14] транскордонне співробітництво (ТКС) здійснюється на основі спільно розроблених програм у галузях торговельно-економічного, науково-технічного та культурного співробітництва. Ускладнення процесів, що наразі спостерігаються у транскордонному просторі України, підкреслює значущість формування та реалізації політики ТКС як стратегічного інструменту міжнародного співробітництва. Спільні транскордонні стратегії співпраці та регіональні програми розвитку ТКС сприяють зменшенню соціально-економічних диспропорцій та поступовому зближенню показників прикордонних регіонів суміжних країн. Це досягається шляхом запозичення, відтворення або створення спільних методів та фінансових механізмів підтримки. Досягнення цих цілей вимагає вжиття ряду важливих заходів, таких як: налагодження комунікацій між різними секторами ТКС, прийняття спільних стратегічних документів для розвитку ТКС, створення інституційної бази для розвитку транскордонних кластерів, реалізація Національної стратегії щодо транскордонних кластерів, розробка програми розвитку прикордонної торгівлі, покращення функціонування прикордонної інфраструктури тощо [14].

Висновки. Аналіз сучасного стану та тенденції розвитку вітчизняних досліджень у напрямку

правового забезпечення міжнародного співробітництва України у сфері підприємницької діяльності з країнами Європейського Союзу за останні сім років (з 2017 р. по 2023 р.) встановив, що наукові праці та публікації вітчизняних вчених у галузі права, економіки, соціології (виходячи з міждисциплінарного підходу до предмету дослідження), які є у публічному доступі, комплексно не досліджували правового забезпечення міжнародного співробітництва України у сфері підприємницької діяльності з країнами Європейського Союзу, за винятком програмних документів (Словацько-українське транскордонне співробітництво на місцевому та регіональному рівнях як інструмент спільного територіального розвитку та оновлення України: посібник з планування та реалізації проектів транскордонного співробітництва. Проект «Транскордонне співробітництво між Україною та Словаччиною» (СВС4US)).

Також можна зазначити наступне, що потребує подальшого дослідження удосконалення правового регулювання співробітництва України з країнами Європейського Союзу, у тому числі транскордонного та міжтериторіального економічного співробітництва, зокрема у сфері підприємницької діяльності, що полягає в усуненні правових бар'єрів у взаємодії з місцевими органами влади, які стосуються підприємницької діяльності юридичних та фізичних осіб. Це в свою чергу є частиною правового забезпечення міжнародного співробітництва України з країнами Європейського Союзу, що ґрунтується на організаційно-правовому механізмі державної політики у даній сфері та підкріплюється спільними стратегіями і регіональними програмами розвитку України з країнами Європейського Союзу. Наприклад, щодо транскордонного співробітництва – це створення транскордонних індустриальних парків, промислових зон, кластерів та інших форм економічного співробітництва.

Для відновлення та післявоєнної реконструкції України актуальним на сьогодні є дослідження правових засад щодо розробки та підготовки документації міжнародних проектних та програмних угод (юридично обов'язкових документів, які встановлюють умови реалізації проекту, права, обов'язки, відповідальність, тощо сторін співпраці) з країнами ЄС, що потребує розширення та узгодження правових механізмів їх реалізації, зокрема в частині виробничого та науково-технічного потенціалу сторін, використання фінансових та матеріально-технічних ресурсів, а також взаємодія з державними органами влади та місцевого самоврядування, установами, організаціями та підприємствами всіх форм власності відповідно до сфери діяльності.

Література

1. Цукан О. М. Генеза транскордонного співробітництва Європи та України (1991-2015): історико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2019. 22 с.

2. Костенко О.В. Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг. : дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України. Київ, 2020. 275 с.

3. Сидорук М. В. Організаційно-економічні засади управління проектами транскордонного співробітництва: Автореф. дис. ... канд. економ. наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2018. 23 с.

4. Наконечна І.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції: питання теорії і практики : дис. ... док. юрид. наук. Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2023. 239 с.

5. Зубко Т.Л. Економічна безпека підприємств торгівлі в умовах євроінтеграції : Автореф. дис. ... док. економ. наук за спеціальностями 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини та 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Державний торговельно-економічний університет. Київ, 2022. 47 с.

6. Бобрик В. О. Міжнародні економічні зв'язки громад Карпатського (Центральносхідного) регіону Європи у процесах сталого просторового розвитку транскордонних територій: Анотація дис. доктора філософії за спеціальністю 292 – Міжнародні економічні відносини. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2021. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/34184>

7. Бенчак О. Ф. Соціологічні виміри кордонів і транскордонних взаємодій : дис. ... канд. соціол. наук Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2021. 239 с.

8. Лізанець М.В. Українсько-словацьке транскордонне співробітництво. *Регіональні студії*, 2017. С. 29-33.

9. Словацько-українське транскордонне співробітництво на місцевому та регіональному рівнях як інструмент спільного територіального розвитку та оновлення України. посібник з планування та реалізації проектів транскордонного співробітництва. Проект «Транскордонне співробітництво між Україною та Словацькою» (СВС4US). Братислава, 2023. 61 с.

10. Дербак В.І., Транскордонне співробітництво як сучасна правова категорія. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261913>

11. Про міжнародне територіальне співробітництво України. Закон України від 24 квітня 2024 року № 3668-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-20#n238>

12. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF?find=1&text=%D0%BC%D1%8B%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD#Text>

13. Фетько Ю.І. Правові засади транскордонного співробітництва України та держав Вишеградської групи. *Право і суспільство* №2 / 2023, Т. 2 *Міжнародне право*. С. 279-283.

14. Редьква О.З., Цеханович В. Транскордонне співробітництво в Україні: перспективи розвитку. *Галицький економічний вісник*. – (Економіка). Т. : ТНТУ, 2020. Том 64. № 3. С. 52-58.

Анотація

Селменський М. С. Стан та тенденції розвитку вітчизняних досліджень у напрямку правового забезпечення міжнародного співробітництва України у сфері підприємницької діяльності з країнами Європейського Союзу. – Стаття.

Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану та тенденції розвитку вітчизняних досліджень у напрямку правового забезпечення міжнародного співробітництва України у сфері підприємницької діяльності з країнами Європейського Союзу.

За результатами проведеного аналізу сучасного стану та тенденції розвитку вітчизняних досліджень у напрямку правового забезпечення міжнародного співробітництва України у сфері підприємницької діяльності з країнами Європейського Союзу за останні сім років (2017–2023 рр.) встановлено, що наукові праці та публікації вітчизняних вчених у галузі права, економіки, соціології (виходячи з міждисциплінарного підходу до предмету дослідження), які є у публічному доступі, комплексно не досліджували правового забезпечення міжнародного співробітництва України у сфері підприємницької діяльності з країнами Європейського Союзу, за винятком програмних документів.

Потребує подальшого дослідження удосконалення правового регулювання співробітництва України з країнами Європейського Союзу, у тому числі транскордонного та міжтериторіального економічного співробітництва, зокрема у сфері підприємницької діяльності, що полягає в усуненні правових бар'єрів у взаємодії з місцевими органами влади, які стосуються підприємницької діяльності юридичних та фізичних осіб. Це в свою чергу є частиною правового забезпечення міжнародного співробітництва України з країнами Європейського Союзу, що ґрунтується на організаційно-правовому механізмі державної політики у даній сфері та підкріплюється спільними стратегіями і регіональними програмами розвитку України з країнами Європейського Союзу. Наприклад, в рамках транскордонного співробітництва створення транскордонних індустріальних парків, промислових зон, кластерів та інших форм економічного співробітництва.

Ключові слова: право, наукові дослідження, правове забезпечення міжнародного співробітництва, підприємницька діяльність, підприємницька діяльність з країнами Європейського Союзу, правове регулювання співробітництва України з країнами ЄС, правове забезпечення підприємницької діяльності з країнами ЄС.

Summary

Selmeny M. S. The state and trends in the development of domestic research in the direction of legal support for international cooperation of Ukraine in the field of entrepreneurial activity with the European Union countries. – Article.

The purpose of the article is to research the current state and development trends of domestic research in the direction of legal support for international cooperation

of Ukraine in the field of entrepreneurial activity with the European Union countries.

According to the results of the analysis of the current state and development trends of domestic research in the direction of legal support of international cooperation of Ukraine in the field of business activity with the countries of the European Union over the past five years, it was established that the scientific works and publications of domestic scientists in the field of law, economics, sociology (based on from an interdisciplinary approach to the subject of research), which are publicly available, did not comprehensively examine the legal support of international cooperation of Ukraine in the field of entrepreneurial activity with the countries of the European Union, with the exception of program documents.

Further research is needed to harmonize the legal regulation of Ukraine's cooperation with the countries of the European Union, including cross-border and interterritorial economic cooperation, in particular in

the field of entrepreneurial activity, which consists in the elimination of legal barriers in interaction with local authorities, which relate to the entrepreneurial activity of legal and physical entities persons

This, in turn, is part of the legal provision of Ukraine's international cooperation with the countries of the European Union, which is based on the organizational and legal mechanism of state policy in this area and is supported by joint strategies and regional development programs of Ukraine with the countries of the European Union. For example, in the framework of cross-border cooperation, the creation of cross-border industrial parks, industrial zones, clusters and other forms of economic cooperation.

Key words: law, scientific research, legal support of international cooperation, entrepreneurial activity, entrepreneurial activity with the countries of the European Union, legal regulation of Ukraine's cooperation with the EU countries, legal support for business activities with EU countries.

УДК 347.2
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.9>

Г. Г. Харченко
orcid.org/0000-0002-4525-2805
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВИЗНАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЯК ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ

Чинний Цивільний кодекс України [1] (далі – ЦК України) визначає у гл. 29 чимало способів захисту права власності. Серед них помітне місце займає визнання права власності. Він є одним із різновидів такого універсального, передбаченого ст. 16 ЦК України, способу захисту цивільних прав та інтересів як визнання права. На відміну від останнього, який може бути застосований для захисту не тільки цивільних прав, а й охоронюваних законом інтересів [2], визнання права власності на підставі ст. 392 ЦК України є можливим лише у контексті захисту вже наявного у особи права власності, а не власницького інтересу як прагнення такої особи набути право власності на певне майно.

Ці та інші особливості визнання права власності як окремого способу захисту насправді є істотно важливими у прикладному сенсі, зокрема крізь призму запровадженої Верховним Судом у судову практику концепції ефективного способу захисту, яка, окрім іншого, виключає будь-яку конкуренцію у захисті різних способів захисту, зокрема на кшталт визнання права власності й виндикаційного позову.

Сам факт обрання позивачем неналежного та неефективного способу захисту своїх прав вже сам по собі є самостійною підставою для суду у відмові в позові [3]. Ефективним відповідно визнається той спосіб захисту, який відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам. Ефективність позовної вимоги оцінюється, виходячи з обставин справи та залежно від того, чи призведе задоволення такої вимоги до дійсного захисту інтересу позивача без необхідності повторного звернення до суду (*принцип процесуальної економії*). З огляду на зазначене, ефективний спосіб має призводити до потрібних позивачу результатів, наслідків, давати найбільший ефект, а тому забезпечувати поновлення порушеного права і бути адекватним наявним обставинам [3]. Саме в межах такого парадигми сучасної судової практики України і є доцільним чітко визначити окремі особливості подання позову про визнання права власності на майно на підставі ст. 392 ЦК

України, що, власно, і визначає мету написання цієї статті.

Окремі аспекти визначеної вище проблематики визнання права власності як способу цивільно-правового захисту свого часу вже висвітлювала низка вчених-цивілістів, зокрема, В. Крат, І. Спасибо-Фатєєва, О. Гнатів, Б. Ратушна, О. Чабан, Т. Дроботова та ін., однак, попри це, актуальність цього питання наразі не зменшується особливо крізь призму динаміки розвитку судової практики, що потребує постійної додаткової уваги науковців й її аналізу.

Варто зазначити, що ст. 392 ЦК України передбачено, що власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності [1]. В зазначеній нормі, по суті, визначені підстави, через які подання позову щодо визнання права власності є можливим.

До першої групи відносяться обставини, коли право власності особи оспорується або не визнається іншою особою, що корелюється з приписом ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України, відповідно до якого кожна особа має право звернутися до суду за захистом лише своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів [4]. Тобто при зверненні до суду з позовом щодо визнання права власності позов має містити докази невизнаних або оспорюваних прав власника, які б дали підстави вважати про наявність спору про право [5]. Крім того, як зазначає Верховний Суд, передумовами та матеріальними підставами для захисту права власності у судовому порядку, зокрема у спосіб визнання права власності, є наявність підтвердженого належними доказами права власності особи щодо майна, право власності на яке оспорується або не визнається іншою особою, а також підтверджене належними доказами порушення (невизнання або оспорювання) цього права на спірне майно [6].

Попри те, що в положеннях ЦК України щодо захисту цивільних прав, і права власності зокрема, наголос робиться на трьох можливих позиціях у захисті прав, а саме: у разі їх пору-

шення, невизнання або оспорювання (ст. 15) [1], разом з тим у рішеннях Верховного Суду співвідношення цих трьох можливих варіацій у захисті чітко не розведені. У своїх висновках щодо захисту цивільних прав Верховний Суд допускає різні комбінації цієї тріади, подекуди згадуючи усі разом, подекуди ні. Так, наприклад, підкреслюється, що «суд має захистити у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, *характеру його порушення, невизнання або оспорення* та спричиненим цими діями наслідкам» [7]. З другого боку, зустрічається й інший варіант комбінування елементів тріади як то: «установивши наявність в особи, яка звернулася з позовом, суб'єктивного матеріального права або охоронюваного законом інтересу, про захист якого подано позов, суд з'ясовує наявність чи відсутність факту *його порушення або оспорення* і, відповідно, ухвалює рішення про захист порушеного права або відмовляє позивачу у захисті, встановивши безпідставність і (або) необґрунтованість заявлених вимог» [8]. З останнього твердження Верховного Суду неважко побачити, що категорія «невизнання» з переліку прибрана. Більше того, на думку Верховного Суду, й у випадку порушення права, й у випадку оспорення права суд має ухвалити рішення про захист *порушеного* права. Закономірно напрашується висновок, що при безпідставності й (або) необґрунтованості оспорювання права з боку третьої особи суд розглядає це не інакше як правопорушення, тобто оспорювання є одним із можливих способів скоєння порушення суб'єктивного цивільного права. Зі свого боку, не можемо не зазначити, що в основі оспорювання будь-якого цивільного права неодмінно покладається факт його невизнання з боку певної особи, а тому можемо дійти логічного висновку, що оспорювання цивільного права одночасно фіксує його невизнання з боку того, хто оспорує право іншої особи.

Те, що термін «оспорювання» так чи інакше пов'язаний із невизнанням (запереченням) підтверджують різні норми ЦК України, зокрема ч. 3 ст. 215, відповідно до якої якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа *заперечує* його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (*оспорюваний* правочин) [1]. Такий самий підхід бачимо й у абз. 2 ч. 1 ст. 218 ЦК України, норма якої передбачає, що *заперечення* однією із сторін факту вчинення правочину або *оспорювання* окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами [1].

Доречно сказати, що у рішеннях Верховного Суду чомусь має місце розведення понять

«невизнання», «заперечення» та «оспорювання», зокрема в контексті застосування ст. 392 ЦК України, із зазначенням того, що, вирішуючи спір про визнання права власності на підставі ст. 392 ЦК України, слід враховувати, що за змістом вказаної статті судові рішення не породжує право власності, а лише підтверджує наявне у позивача право власності, набуте раніше на законних підставах, якщо відповідач *не визнає, заперечує або оспорує його* [9]. В чому Верховний Суд бачить відмінності у цих поняттях не пояснюється. Разом з тим, таке розмежування правових категорій, на нашу думку, є недоцільним, оскільки змістовно висловлює одне те саме.

Крізь призму таких міркувань цікаво дослідити досконалість юридичної техніки викладення ст. 392 ЦК України, де зазначається, що власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це *право оспорується або не визнається* іншою особою [1]. Сполучник «або» начебто має підкреслювати, що можуть бути випадки коли право особи оспорується іншою особою і при цьому одночасно може і визнаватися з боку оспорювача.

Вбачається, що у такому унормуванні ст. 392 ЦК України закладено антагонізм з огляду на вищезазначені міркування щодо співвідношення понять «оспорювання» і «невизнання» прав. Незгадку в ст. 392 ЦК України про порушення права власності можна пояснити тим, що дана стаття спрямована саме на конкретний вид правопорушення права власності, вчинений у спосіб оспорювання такого права через невизнання.

Враховуючи сказане, важливо підкреслити, що у разі якщо йдеться про порушення права власності не через оспорювання такого права власник може вимагати поновлення свого порушеного права, наприклад через віндикаційний чи то негативний позови тощо, а у разі якщо таке є неможливим (наприклад, річ вже знищена) – вимагати відшкодування завданої шкоди. При цьому в разі якщо право власності оспорується іншою особою, тобто не визнається, то належним способом захисту з боку власника в такому випадку буде саме визнання права власності на підставі ст. 392 ЦК України. Опосередковано цей висновок підтверджується тезою Верховного Суду про те, що «способи захисту цивільного права чи інтересу – це визначені законом матеріально-правові заходи охоронного характеру, за допомогою яких проводиться *поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав*, інтересів і вплив на правопорушника, і такі способи мають бути доступними й ефективними» [3].

Позивачем у справі про визнання права власності на підставі ст. 392 ЦК України може виступати будь-який учасник цивільних відносин, який вважає себе власником певного майна,

однак не може належним чином реалізувати свої правомочності у зв'язку з наявністю щодо цього права сумнівів або претензій з боку інших осіб. Відповідно відповідачем за позовом може бути будь-яка особа, яка сумнівається в належності майна позивачеві, або не визнає за ним права здійснювати правомочності володіння, користування і розпорядження таким майном, або має власний інтерес у межах існуючих правовідносин [2]. Здійснювати захист своїх прав на майно на підставі ст. 392 ЦК України може не лише власник майна, а й будь-який його титульний володільець, враховуючи те, що захист речових прав на чуже майно за цивільним законодавством України може відбуватися так само як і права власності через аналогію закону, що передбачено ст. 396 ЦК України.

В практиці правозастосування такого способу захисту як визнання права власності на підставі ст. 392 ЦК України важливим моментом є те, що зазначений спосіб власник може використати не лише по відношенню до осіб, з якими він перебуває у абсолютних (речових) правовідносинах, а й у разі його перебування з відповідачем у зобов'язальних відносинах так само. До такого висновку Велика палата Верховного Суду дійшла, виходячи з того, що оскільки спосіб захисту, передбачений ст. 392 ЦК України є різновидом загального способу захисту – визнання права, то з огляду на це цей спосіб може бути використано в зобов'язальних відносинах за відсутності іншого, окрім судового, шляху відновлення порушеного права. Сам по собі факт перебування осіб у тих чи інших відносинах, у тому числі договірних, не може перешкоджати застосуванню до цих відносин норм інститутів загальної частини цивільного права [2].

Принагідно зазначити, що така позиція суду підтверджує позицію тих цивілістів, які доводять, що правова природа речових прав є ширшою порівняно з природою речових правовідносин, а тому речові права можуть виникати, здійснюватися і припинятися не тільки в речових правовідносинах, а й зобов'язальних так само. Відповідно речові права одночасно можуть бути елементом змісту і речових, і зобов'язальних правовідносин, проте коло учасників цих відносин, зрозуміло, є різним: у першому випадку – власник і необмежене коло осіб, у другому – власник й інша чітко визначена особа (особи). В договірних відносинах такою особою, звісно, виступає контрагент власника, тобто інша сторона договору.

У відносинах власності визнання права власності виступає як повністю самостійний спосіб захисту, проте у зобов'язальних правовідносинах як допоміжний, оскільки може бути застосований у разі «відсутності іншого, окрім судового, шляху відновлення порушеного права» [2].

Йдеться, зокрема, про те, що сторони у договорі потенційно можуть передбачити інші аналогічні способи вирішення спору між сторонами у ситуаціях, які на рівні судової практики розв'язуються через такий спосіб захисту як визнання права власності. Тобто наявність зобов'язально-правового способу захисту для спорів, що виникають між відповідачем та позивачем у зобов'язальних правовідносинах виключає доцільність застосування речово-правових способів захисту речових прав у зобов'язальних правовідносинах, якщо інше не встановлено законом.

Такі винятки наразі у приписах закону зазвичай прямо не прописуються, а тому доцільно брати до уваги особливості судової практики України, де, приміром, при конкуренції такого речово-правового способу захисту як віндикаційний позов з позовом кондикційним як зобов'язально-правовим способом захисту, позивач, який знаходиться з відповідачем в обох ситуаціях у позадоговірних (зобов'язальних) відносинах, має віддавати перевагу в захисті саме віндикаційному позову. Зазначене впливає із висновку Великої палати Верховного Суду, згідно з яким задоволення вимоги про витребування майна з незаконного володіння особи, за якою воно зареєстроване на праві власності, відповідає речово-правовому характеру віндикаційного позову та *призводить до ефективного захисту прав власника*. При цьому в тих випадках, коли має бути застосована вимога про витребування майна із чужого незаконного володіння, вимога власника про визнання права власності *чи інші його вимоги*, спрямовані на уникнення застосування приписів статей 387 і 388 ЦК України, є *неефективними* [10].

Отже, визнання права власності, так само як і будь-яка інша вимога, пред'явлена позивачем з наміром набути володіння спірним майном з точки зору сучасної судової практики в Україні, не є ефективним способом захисту для відновлення свого володіння майном, оскільки у таких ситуаціях належним способом захисту Велика палата Верховного Суду визнає саме віндикаційний позов [3]. З цієї позиції суду закономірно можна зробити висновок про те, що використання такого способу захисту як визнання права власності не пов'язано зі спірними ситуаціями, коли позивач позбавлений володіння своїм майном, тобто позивачем у справах про визнання права власності має бути виключно *володіючий* власник, оскільки в іншому випадку він так чи інакше буде змушений ставити питання про витребування свого майна з чужого незаконного володіння, досягнути чого через визнання права йому є неможливим. Так само як і у випадку необхідності повернення майна, позов про визнання права власності не використовується й при необ-

хідності усунення перешкод у користуванні чи то розпорядженні майном, оскільки для таких правопорушень передбачено подання негативного позову на підставі ст. 391 ЦК України.

Прикладом подання позову про визнання права власності в зобов'язальних правовідносинах, на думку Великої палати Верховного Суду, можуть бути випадки договірних відносин між забудовником та інвестором. Якщо з різних причин забудовник не надає документів для оформлення прав власності інвестора, має місце порушення його прав і ефективним та належним способом захисту прав інвестора у такому випадку буде визнання права власності на підставі ст. 392 ЦК України [2].

Варто підкреслити, що правові колізії, які неодмінно виникають у такому правозастосуванні, Велика палата Верховного Суду намагається розв'язати шляхом «творчої» інтерпретації норм чинного законодавства України. Так, проблема того, що ст. 392 ЦК України може бути застосована виключно у випадках вже наявності у особи права власності на майно, вирішується поясненням того, що «у разі виконання інвестором власних інвестиційних зобов'язань після завершення будівництва об'єкта інвестування відповідно до вимог закону *майнові права інвестора трансформуються у право власності*, яке підлягає державній реєстрації за інвестором як первісним власником» [2]. Як така трансформація вписується у припис ч. 2 ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р., відповідно до якої речові права на нерухоме майно, об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості та їх обтяження, що підлягають державній реєстрації, виникають, змінюються та припиняються з моменту такої реєстрації [11], Велика палата Верховного Суду не пояснює. Проте пояснює, чому на її думку, в таких випадках ефективним способом захисту не може бути *вимога про зобов'язання виконати умови договору*. Така вимога визнана неефективною з урахуванням вимог Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р., у ст. 63 якого передбачено порядок виконання рішення, за яким боржник зобов'язаний вчинити певні дії, оскільки у разі відмови боржника від вчинення таких дій для нього настають негативні наслідки у вигляді можливого накладення штрафу та внесення до реєстру відомостей про вчинення кримінального правопорушення, однак для стягувача це не тягне поновлення порушеного права [2].

Принагідно зазначити, що ст. 63 Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. [12] стосується виконання рішень немайнового характеру, тоді як запропонований

Великою палатою Верховного Суду ефективний спосіб захисту як то визнання права власності стосується виключно майнових відносин. На цьому, власно, наголошує і сама Велика Палата Верховного Суду, вказуючи, що при розгляді подібних ситуацій вона керується тим, що, *укладаючи договір купівлі-продажу майнових прав на новозбудоване майно, покупець отримує речове право*, яке засвідчує правомочність його власника отримати право власності на нерухоме майно в майбутньому. При цьому робиться посилання на практику Європейського суду з прав людини, відповідно до якої «правомірні очікування» підлягають захисту як власне майно і майнові права [2]. Отож, висновок Великої палати Верховного Суду про неефективність як способу захисту вимоги про зобов'язання виконати умови договору є, принаймні, не релевантним.

Потрібно зауважити, що в мотивуванні свого висновку на користь застосування у зазначеній вище ситуації саме такого способу захисту як визнання права власності, Велика палата Верховного Суду недоречно розглядає дилему між визнанням права власності та віндикаційним позовом, доволі детально пояснюючи, чому перевага у використанні при захисті надається саме першому способу. Недоречність полягає в тому, що в рамках наявних між позивачем та відповідачем договірних відносин, віндикаційний позов застосовуватися взагалі не може, а тому конкуренція позовів в таких відносинах просто неможлива сама по собі.

Між тим, проблемним моментом умовиводів Великої палати Верховного Суду є те, що в своєму аналізі вона не проаналізувала той факт, що у відповідній справі, що розглядалась, позивач не був володільцем майна і справжня природа спору полягала не в простому визнанні за особою права власності на майно, а у введенні власника у володіння, що не може досягатися на підставі ст. 392 ЦК України. Отож, навіть якщо реєстрація права власності на майно за позивачем відбудеться, це не змушує відповідача передати позивачу майно у володіння, оскільки задоволена вимога лише щодо визнання права власності за позивачем. Тобто задоволення вимоги позивача про визнання за ним права власності на майно є лише частковим, а не кінцевим вирішенням спору між сторонами.

Справедливості заради, *підсумовуючи*, маємо визнати, що правильне застосування для захисту права власності такого способу як визнання права власності нерідко пов'язано з необхідністю вирішення на рівні судової гілки влади правових питань, що містять виключну правову проблематику. Останні часто викликані недосконалістю цивільного законодавства України, зокрема його нечіткістю і неясністю по окремим питанням. Втім, попри складність завдань, що у такому разі виника-

ють в діяльності судів, важливим є дотримання єдиного концептуального підходу в правозастосуванні різних способів захисту цивільних прав. Висновки Великої палати Верховного Суду, зокрема щодо використання визнання права власності як способу захисту, не мають входити у суперечність між собою і базуватися на помилковій аргументації, де одні факти оцінюються, а інші – ігноруються.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 29.11.2024).
2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.12.2021 р. у справі № 344/16879/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102221949> (дата звернення 29.11.2024).
3. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 30.07.2024 р. у справі № 914/158/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120858396> (дата звернення 29.11.2024).
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 29.11.2024).
5. Ухвала Верховного Суду України від 29.09.2010 р. у справі № 6-25001св08. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/12059068> (дата звернення: 29.11.2024).
6. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 05.03.2019 р. у справі № 917/377/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80457808> (дата звернення: 29.11.2024).
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 31.08.2021 р. у справі № 903/1030/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99890781> (дата звернення: 29.11.2024).
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19.10.2022 у справі № 910/14224/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107476264> (дата звернення: 29.11.2024).
9. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 22.05.2018 р. у справі № 923/1283/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74346080> (дата звернення: 29.11.2024).
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.02.2021 у справі № 910/2861/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439658> (дата звернення: 29.11.2024).
11. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення: 29.11.2024).
12. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення: 29.11.2024).

Анотація

Харченко Г. Г. Визнання права власності як цивільно-правовий спосіб захисту. – Стаття.

У статті висвітлюються особливості використання у судовій практиці України такого способу захисту цивільних прав як визнання права власності.

Звернуто увагу, що відповідно до ст. 392 Цивільного кодексу України власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою. Сполучник «або» начебто має підкреслювати, що можуть бути випадки коли право особи оспорується іншою особою і при цьому одночасно може і визнаватися з боку оспорювача. Однак у такому унормуванні закладено антагонізм з огляду на те, що в основі оспорювання будь-якого цивільного права неодмінно покладається факт його невизнання з боку якоїсь особи. Те, що термін «оспорювання» так чи інакше пов'язаний із невизнанням (запереченням) підтверджують різні норми Цивільного кодексу України (наприклад, ч. 3 ст. 215, абз. 2 ч. 1 ст. 218).

Відсутність у ст. 392 Цивільного кодексу України згадки про порушення права власності можна пояснити тим, що дана стаття спрямована саме на конкретний вид правопорушення права власності, вчинений у спосіб оспорювання такого права через невизнання.

В практиці правозастосування такого способу захисту як визнання права власності важливим моментом є те, що зазначений спосіб власник може використати не лише по відношенню до осіб, з якими він перебуває у абсолютних (речових) правовідносинах, а й у разі його перебування з відповідачем у зобов'язальних відносинах так само. Разом з тим, якщо у відносинах власності визнання права власності виступає як повністю самостійний спосіб захисту, то у зобов'язальних правовідносинах як допоміжний, оскільки може бути застосований у разі відсутності іншого, окрім судового, шляху відновлення порушеного права.

У випадку необхідності повернення майна або усунення перешкод у користуванні чи то розпорядженні майном позов про визнання права власності не використовується, оскільки для таких правопорушень передбачено подання в'їдикаційного або негативного позовів. Відповідно позивачем у справах про визнання права власності має бути виключно володіючий власник, оскільки в іншому випадку він так чи інакше буде змушений ставити питання про витребування свого майна з чужого незаконного володіння, досягнути чого через визнання права йому є неможливим.

Аналіз чинного цивільного законодавства України і судової практики дають змогу дійти висновку, що окремі особливості застосування визнання права власності як способу захисту сьогодні викликані як недосконалістю законодавства, так і неповним дотриманням Верховним Судом єдиного концептуального підходу в правозастосуванні.

Ключові слова: право власності, визнання права власності, цивільно-правовий захист, способи захисту.

Summary

Kharchenko H. H. Recognition of ownership as a manner of civil legal protection. – Article.

The article reveals the peculiarities of using such a manner of civil rights protection as recognition of ownership in the judicial practice of Ukraine.

It is noted that in accordance with Art. 392 of the Civil Code of Ukraine, the owner of the property may file a claim for recognition of his ownership if this right is challenged or not recognized by another person. The conjunction «or» seems emphasize that there may be cases when a person's right is challenged by another person and at the same time may be recognized by the challenger. However, this statement of the norm contains antagonism in view of the fact that the basis for challenging any civil right is necessarily the fact

of its non-recognition by a person. The fact that the term «challenging» is somehow connected with non-recognition (denial) is confirmed by various provisions of the Civil Code of Ukraine (e.g., part 3 of Art. 215, par. 2 of part 1 of Art. 218).

The absence of a mention of a violation of property rights in Art. 392 of the Civil Code of Ukraine can be explained by the fact that this article is aimed at a specific type of violation of ownership right committed by challenging such a right through non-recognition.

In the practice of enforcement of such a manner of protection as recognition of ownership, an important point is that the owner can use this manner not only in relation to persons with whom he is in absolute (ownership) legal relations, but also in case of his being in an obligatory relationship with the defendant as well. At the same time, while the recognition of ownership is as a completely independent manner of protection in ownership relations, then in relations of obligations it is an auxiliary manner, since it can be applied in the

absence of any other way, other than judicial, to restore the violated right.

In the event of the need to return property or eliminate obstacles in the use or disposal of property, a claim for recognition of ownership is not used, since such violations provide for the filing of vindication or negator claims. Accordingly, the plaintiff in cases of recognition of ownership must be exclusively the possessing owner, since otherwise he will somehow be forced to raise the issue of reclaiming his property from someone else's illegal possession, which he cannot achieve due to recognition of a right.

An analysis of the current civil legislation of Ukraine and judicial practice allows us to conclude that certain features of the application of recognition of ownership as a manner of protection today are caused both by the imperfection of the legislation and incomplete compliance with a unified conceptual approach to law enforcement by the Supreme Court.

Key words: ownership, recognition of ownership, civil legal protection, manners of protection.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 342.7
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.10>

С. О. Заянчуківський
orcid.org/0009-0005-1359-4738

*аспірант кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРИСЯГА ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ПІДЛЯГАЄ ВРАХУВАННЮ У СПОРАХ ПРО ЗАХИСТ ПРАВА НА ПРАЦЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Присяга державного службовця є вагомим інструментом, який закріплює відданість державного службовця принципам державної служби. Однак її дотримання в умовах воєнного стану не тільки набуває актуальності, а й ставить правові питання, оскільки у переважній більшості випадків її прийняття відбувалось у зовсім інших обставинах, ніж в тих, коли державному службовцю довелося її виконувати станом на сьогоднішній день.

Метою статті є: дослідження практичних аспектів врахування судами тексту присяги державного службовця під час розгляду спорів, пов'язаних із захистом права на працю, що мають місце під час воєнного стану в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням такої юридичної категорії як присяга державного службовця вже займалися науковці: О. А. Абрамова, В. О. Андреев, О. Т. Барабаш, Л. Р. Біла-Тіунова, Ю. П. Битяк, Н. М. Вапнярчук, Л. Ю. Величко, В. С. Венедіктов, Л. О. Воронько, В. В. Голобородько, В. М. Горшенюв, К. М. Гусов, С. В. Данилів, О. М. Домбровська, С. І. Кожушко, С. М. Козін, О. О. Кравченко, О. Л. Кравчук, Д. С. Крємова, О. Е. Лейст, О. Є. Луценко, М. М. Маськовіта, О. С. Пашков, С. В. Подкопаєв, Ю. М. Полетаєв, О. І. Процевський, К. В. Радіонова, О. І. Радченко, В. М. Смирнов, Л. О. Сироватська, А. Є. Шевченко, М. І. Цуркан, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та інші

Виклад основного матеріалу. Присяга державного службовця є важливим правовим інститутом, що неодноразово був предметом досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, які акцентували увагу на його значенні.

Зокрема, дослідники звертали увагу на історичні аспекти становлення присяги, її нормативно-правове закріплення та змістовне наповнення. Присяга розглядається як обов'язкова складова адміністративно-правових відносин,

що покликана підвищувати ефективність державної служби через закріплення зобов'язань службовця дотримуватись законодавства, діяти в інтересах суспільства та захищати права громадян. У сучасних умовах, коли питання довіри до державних інститутів набуває особливого значення, роль присяги набуває додаткового смислового навантаження, стимулюючи державного службовця дотримуватись високих стандартів поведінки та сприяти розвитку демократичного врядування. Таким чином, інститут присяги державного службовця продовжує бути актуальним предметом наукових досліджень.

Особливо цікавим в цьому контексті є висновок В. О. Андреева: «На сучасному етапі інститут присяги державного службовця, ґрунтуючись на історико-правовому аналізі та з урахуванням європейських інтеграційних процесів у сфері державного управління, має сталий розвиток. Протягом усього історичного розвитку присяги державного службовця, вагому роль відіграло становлення та розвиток державної служби на теренах України. Основними факторами впливу у різні історичні періоди на становлення та розвиток присяги державного службовця були збройні протистояння, зміна форми державного правління, державно-політичний устрій держави та формування різноманітних українських держав» [1]. Такий висновок був зроблений у 2018 році, однак дослідження присяги державного службовця під впливом фактору збройного протистояння, на жаль, виявилось вкрай актуальним і у 2024 році. Вибіркове дослідження присяги судами України у спорах про визнання протиправними та скасування наказів про звільнення також було проведено С. М. Козіним, що дозволило у 2014 році дійти наступних висновків: «Таким чином, однакова практика застосування норм чинного законодавства щодо звільнення державного службовця з державної служби за порушення присяги судовими органами відсутня.

Органи судової влади різних інстанцій та різних регіонів неоднаково застосовують діючі норми законодавства, що викликає необхідність додаткового регулювання зазначеного питання та прийняття нормативно-правових актів, які будуть детально регулювати правовідносини, що виникають при звільненні державного службовця за порушення присяги» [4]. Схожий аналіз судової практики проводився у 2020 році О. Л. Кравчуком [5]. Однак з настанням умов воєнного стану, викликаних повномасштабним вторгненням на територію України, очевидно суттєво змінилися обставини проходження державної служби, особливо порівняно з тими, на які державні службовці погоджувались у переважній більшості складаючи присягу у відносно «мирні часи». Застосування старих нормативно-правових актів у незмінному вигляді не завжди можливе, оскільки мають місце вже нові обставини змін в організації робочого процесу, підстави відсутності працівника на робочому місці тощо – що не могло бути передбачено наперед під час розробки проектів цих нормативно-правових актів до запровадження воєнного стану. Закон України «Про державну службу» був прийнятий наприкінці 2015 року [6]. Відтак, обставини погодження особи з текстом присяги: «Усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю, що буду вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права, свободи і законні інтереси людини і громадянина, честь держави, з гідністю нести високе звання державного службовця та сумлінно виконувати свої обов'язки», який розроблявся у 2015 році, суттєво відрізняються від обставин сьогодні.

З іншої сторони, оскільки саме ці положення закону, в тому числі і щодо змісту тексту присяги, є чинними станом на сьогоднішній день, суди продовжують посилається на них і в умовах воєнного стану. Проаналізуємо дві справи, в яких суди досліджували текст присяги у спорах про захист права на працю державних службовців в умовах воєнного стану. В обох справах суди звернули увагу на те, що з тексту присяги вбачається, що в основі поведінки державного службовця закладені етичні, правові та службово-дисциплінарні норми поведінки. Тому, складаючи присягу, державний службовець покладає на себе не тільки певні службові зобов'язання, але й моральну відповідальність за їх виконання. Присяга має правову природу одностороннього, індивідуального, публічно-правового характеру, конституційного зобов'язання державного службовця.

Однак у першому випадку Перший апеляційний адміністративний суд поновив державного службовця на посаді, з'ясувавши, що звинува-

чення у порушенні присяги не були підкріплені результатами проведення службового розслідування: «Також, передумовою звільнення державного службовця за вчинення дисциплінарного правопорушення, пов'язаного зі здійсненням службової діяльності, з підстави припинення державної служби за порушення присяги мають бути порушення, встановлені внаслідок ретельного службового розслідування. На обов'язковість проведення службового розслідування у випадку припинення державної служби за порушення присяги неодноразово звертав увагу Верховний суд в постанові від 31 серпня 2022 року у справі № 826/8773/18. При цьому, в межах дисциплінарного провадження відносно позивача службове розслідування проведено не було» [7]. Слід одразу зазначити, що суд не досліджував питання можливості незастосування тексту присяги на час воєнного стану, а лише звернув увагу на процедурні порушення роботодавця.

В іншій справі Другий апеляційний адміністративний суд вказав на наступне: «Крім того, колегія суддів враховує той факт, що позивачка, займаючи посаду державної служби, склавши присягу державного службовця, повинна була неухильно виконувати обов'язки державного службовця, в тому числі виконувати рішення, накази (розпорядження), доручення керівників, проте вона, після закінчення відпустки без збереження заробітної плати тривалістю 90 календарних днів, не приступила до виконання службових обов'язків з 01.03.2023, була відсутня на робочому місці до кінця травня 2023 при цьому усвідомлювала, що не перебуває у відпустці без збереження заробітної плати, а отже у відповідача були підстави для притягнення останньої до дисциплінарної відповідальності за вчинення систематично дисциплінарного проступку у вигляді прогулу....

Колегія суддів вважає, що позивачка мала усвідомлювати, що вона перебуває у триваючих трудових відносинах з Державною екологічною інспекцією у Харківській області та займаючи посаду державної служби, склавши присягу державного службовця, повинна була неухильно виконувати обов'язки державного службовця, а як наслідок має виконувати свої посадові обов'язки, дотримуватись правил трудового розпорядку та виконувати розпорядження керівництва». За таких умов державному службовцю було відмовлено у поновленні на роботі [8].

Таким чином залишається відкритим питання розробки єдиного правового підходу щодо врахування присяги державного службовця у спорах про захист права державних службовців на працю в умовах воєнного стану. Чи слід тимчасово не враховувати текст присяги на період дії воєнного стану або навпаки продовжувати його

прискіпливе дослідження в контексті поведінки державного службовця у спорах про поновлення на посаді? Ми можемо проаналізувати аргументи на користь кожного з таких підходів.

Частина 1 ст. 8 Конституції України передбачає, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. При цьому згідно частини 3 ст. 22 Конституції України при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [9].

Конституційний Суд України неодноразово звертав увагу на необхідність дотримання принципу верховенства права та правової визначеності як його складового елементу: «Із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування в правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» (абзац другий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005) [10].

«Конституційний Суд України вважає, що принцип правової визначеності вимагає чіткості, зрозумілості й однозначності правових норм, зокрема їх передбачуваності (прогнозованості) та стабільності» (абзац шостий пункту 2.1 мотивувальної частини Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини другої статті 42 Закону України «Про вищу освіту» від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017) [11]. «Конституційний Суд України вважає, що принцип правової визначеності вимагає від законодавця чіткості, зрозумілості, однозначності правових норм, їх передбачуваності (прогнозованості) для забезпечення стабільного правового становища людини» (абзац дев'ятий підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» та Верховного Суду України щодо відповідності Консти-

туції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання) від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018) [12]. Безумовно, ми розуміємо, що на час дії воєнного стану дія певних статей Конституції України може обмежуватись, що власне і передбачено відповідним Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: «3. У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України "Про правовий режим воєнного стану"» [13].

Однак ані ст. 8, ані ст. 22 Конституції України не фігурують у переліку статей, дія яких потенційно може підлягати обмеженню. Таким чином, можливо обґрунтувати відсутність необхідності прискіпливого дослідження тексту присяги державного службовця під час розгляду судових спорів державних службовців в умовах воєнного стану. З іншої сторони, тимчасова відмова від врахування тексту присяги на період воєнного стану, матиме не тільки юридичну площину, але й етичну. Державні службовці, які продовжують дотримуватись присяги навіть у такі складні часи, залишаться у гірших умовах порівняно з тими, хто вирішить тимчасово не виконувати вимоги присяги на період дії воєнного стану. Відповідно до ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. З урахуванням цього всі державні службовці мають бути в рівних умовах щодо однакового дотримання тексту присяги і, відповідно, наслідків за порушення присяги.

Більш того, текст присяги прямо зазначає про необхідність дотримуватись Конституції України. У свою чергу текст Основного закону і в «мирні часи» мав достатньо згадок про умови воєнного стану. Таким чином навіть приймаючи присягу у 2015 році державний службовець мав усвідомлювати, що «вірно служити Українському народові, дотримуватись Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права, свободи і законні інтереси

людини і громадянина, честь держави, з гідністю нести високе звання державного службовця та сумлінно виконувати свої обов'язки» може довестись не тільки у зручні часи економічного зростання держави, а й у надскладні воєнні часи.

Станом на сьогоднішній день для аналізу доступна практика судів апеляційної інстанції: ці рішення набрали законної сили, однак ще можуть бути переглянуті і змінені за результатом перегляду справ Верховним Судом, що дозволить скоригувати ці попередні висновки.

Висновки. У сучасних умовах воєнного стану на території України дотримання присяги державними службовцями набуває особливої ваги та значущості. Присяга є не лише формальним актом, а фундаментом, який забезпечує стійкість державного апарату, ефективність його функціонування та єдність державної влади в складний період. Вона символізує відповідальність державних службовців перед суспільством і закликає до безумовного виконання обов'язків перед Україною. Повага та неухильне дотримання присяги державними службовцями створює передумови для формування високого рівня довіри громадян до держави, сприяє зміцненню національної безпеки та захисту державних інтересів. В умовах війни присяга стає моральним орієнтиром, що спонукає державних службовців діяти в інтересах країни, ставлячи суспільні потреби понад особистими. Узгодженість дій державного апарату, підтримка національної єдності та вірність присязі є визначальними факторами, які сприяють збереженню суверенітету та незалежності України. Державні службовці, які дотримуються присяги, підтримують не тільки правовий порядок, але й сприяють стабільності в суспільстві, виступаючи на захисті демократичних цінностей та прав і свобод громадян.

Література

1. Андреев В. О. Генезис присяги державного службовця як складового елемента його правового статусу. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 3. С. 25–31.
2. Андреев В. О. Присяга державного службовця в Україні: процедурно-управлінський аспект. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 45. С. 52–58.
3. Цуркан М. І. Присяга судді як невід'ємний структурний елемент його правового статусу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 12. С. 11–18.
4. Козін С. М. До питання звільнення з посади за порушення присяги державного службовця. *Право та інновації*. 2014. № 4 (8). С. 171–178.
5. Кравчук О. Л. Протиправність як ознака порушення присяги. *Вісник Пенітенціарної Асоціації України*. 2020. № 2 (12). С. 74–82.
6. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 22.10.2024).

7. Постанова Першого апеляційного адміністративного суду від 25.03.2024 у справі № 200/3002/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117887050> (дата звернення 22.10.2024).

8. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 11.04.2024 у справі № 520/16400/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118492426> (дата звернення 22.10.2024).

9. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 22.10.2024).

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (дата звернення 22.10.2024).

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини другої статті 42 Закону України «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17#Text> (дата звернення 22.10.2024).

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text> (дата звернення 22.10.2024).

13. Про введення воєнного стану в Україні : указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2> (дата звернення 22.10.2024).

Анотація

Заянчуківський С. О. Присяга державного службовця як обставина, що підлягає врахуванню у справах про захист права на працю в умовах воєнного стану. – Стаття.

У статті досліджуються особливості дотримання присяги державного службовця в умовах воєнного стану в Україні та її врахування судами під час розгляду спорів, пов'язаних із захистом права на працю. Проаналізовано наукові праці вітчизняних дослідників щодо інституту присяги державного службовця, його історичного розвитку та сучасного значення. Особлива увага приділяється змінам у практичному застосуванні присяги в умовах воєнного стану порівняно з мирним часом, а також впливу цих змін на ефективність державної служби та забезпечення національних інтересів.

Детально розглянуто актуальну судову практику щодо врахування тексту присяги у трудових справах державних службовців, включаючи аналіз конкретних справ та правових позицій судів різних інстанцій.

Проаналізовано рішення апеляційних адміністративних судів, які демонструють різні підходи до оцінки порушення присяги як підстави для звільнення. Досліджено правові аргументи щодо можливості тимчасового незастосування тексту присяги на період воєнного стану та контраргументи на користь її неухильного дотримання, з урахуванням особливостей функціонування державної служби в умовах війни.

У статті глибоко розкрито конституційно-правові аспекти дотримання присяги, зокрема через призму принципів верховенства права та правової визначеності. Проаналізовано відповідні рішення Конституційного Суду України та їх застосовність в умовах воєнного стану, а також їхній вплив на формування єдиної правозастосовної практики. Особливу увагу приділено етичним аспектам дотримання присяги та забезпеченню рівності державних службовців перед законом, враховуючи підвищені вимоги до доброчесності та відданості державній службі в умовах збройної агресії.

За результатами комплексного дослідження обґрунтовано необхідність дотримання присяги державними службовцями навіть у складних умовах воєнного стану, оскільки це сприяє стабільності державного апарату, підтримці національної єдності та захисту державних інтересів. Підкреслено, що присяга залишається важливим правовим та моральним орієнтиром для державних службовців, який набуває особливого значення в умовах війни.

Ключові слова: державна служба, право на працю, судовий захист, порушення права, законотворча діяльність.

Summary

Zaianchukovskiy S. O. Oath of a civil servant as a circumstance to be taken into account in disputes on protection of the right to work under martial law. – Article.

The article examines the peculiarities of observance of the oath of a civil servant under martial law in Ukraine and its consideration by courts when considering disputes related to the protection of the right to work. The author analyses the scientific works

of domestic researchers on the institution of the oath of a civil servant, its historical development and modern significance. Particular attention is paid to changes in the practical application of the oath in martial law as compared to peacetime, and the impact of these changes on the efficiency of civil service and the protection of national interests.

The author examines in detail the current judicial practice of taking into account the text of the oath in labour disputes of civil servants, including the analysis of specific cases and legal positions of courts of various instances. The author analyses the decisions of administrative courts of appeal which demonstrate different approaches to assessing breach of oath as a ground for dismissal. The author examines the legal arguments regarding the possibility of temporary non-application of the text of the oath for the period of martial law and the counter-arguments in favour of its strict observance, taking into account the peculiarities of the functioning of the civil service in times of war.

The article provides an in-depth analysis of the constitutional and legal aspects of the oath, in particular, through the prism of the rule of law and legal certainty. The author analyses the relevant decisions of the Constitutional Court of Ukraine and their applicability under martial law, as well as their impact on the formation of a unified law enforcement practice. Particular attention is paid to the ethical aspects of observance of the oath and ensuring the equality of civil servants before the law, given the increased requirements for integrity and commitment to public service in the context of armed aggression.

Based on the results of a comprehensive study, the author substantiates the need for civil servants to keep the oath of office even in difficult martial law conditions, since this contributes to the stability of the State apparatus, maintenance of national unity and protection of the State interests. It is emphasised that the oath remains an important legal and moral guideline for civil servants, which is of particular importance in times of war.

Key words: civil service, right to work, judicial protection, violation of rights, lawmaking.

УДК 349.3
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.11>

І. Б. Іванишин

orcid.org/0009-0000-6238-7878

*аспірант кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку України через призму воєнного стану потребують становлення новітньої моделі соціального захисту, яка тісно пов'язана із якісним та системним реформування права на соціальний захист та інших тісно пов'язаних із ним соціальних прав. Особливо загострилися проблеми соціального захисту населення в умовах воєнного стану, що виявило безліч проблем в організації надання соціальних послуг. Це пов'язано з тим, що величезна кількість людей втратили або покинули свої домівки через бойові дії і відсутність нормальних умов для проживання. В разі збільшилася кількість осіб з інвалідністю. Також збільшилася і кількість військовослужбовців та їх родин, ветеранів, що потребують та потребуватимуть надалі різних соціальних послуг. Загалом система соціального захисту України потребує суттєвої модернізації, адже не виконується її головна мета: гарантувати людині гідний рівень життя. При цьому важлива роль відводиться гармонізації законодавства України з європейськими соціальними стандартами, яка сприятиме побудові такої моделі соціального захисту та зможе динамічно реагувати на сучасні соціальні ризики, гарантувати відповідні виплати, якісні соціальні послуги. Теоретико-правовий аналіз положень доктрини права соціального забезпечення дозволяє констатувати неоднозначність підходів до оцінки сучасного стану міжнародно-правового регулювання соціального захисту в тому числі надання соціальних послуг, а також напрямків імплементації його найважливіших положень у національне законодавство. Проблеми соціального захисту, в тому числі особливості надання соціальних послуг не втрачають своєї гостроти і потребують ретельних досліджень, зокрема з огляду на виклики, які стоять перед Україною в умовах воєнного стану у зв'язку з соціальним захистом та гарантуванням прав нашим захисникам, які отримали інвалідність внаслідок поранення, захищаючи нашу державу від зовнішніх загроз. Доречно наголосити, що однією із основних проблем у сфері правового регулювання соціальних послуг в Україні є гармонізація національного законодавства

з законодавством ЄС щодо надання соціальних послуг в умовах воєнного стану з перспективою якісного правового регулювання надання соціальних послуг у повоєнний час в Україні.

Стан опрацювання цієї проблематики. Питання правового регулювання надання соціальних послуг в Україні у тій чи іншій мірі досліджували у своїх працях наступні науковці: В. М. Андрієв, Н. Б. Болотіна, В. Я. Бурак, С. Я. Вавженчук, С. В. Венедіктов, С. В. Вишновецька, В. В. Волинець, Л. П. Гаращенко, В. В. Жернаков, О. А. М. І. Іншин, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, М. М. Клемпарський, І. Д. Копайгора, І. П. Климишин, В. Л. Костюк, Л. Р. Косьмій, В. Я. Мацюк, О. Т. Панасюк, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, О. І. Процевський, В. Г. Ротань, В. М. Скобелкін, В. С. Щербина, С. М. Синчук, Я. В. Сімутіна, В. Л. Стрепко, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, Г. І. Чанишева, Н. М. Хуторян, М. М. Шумило, О. М. Ярошенко та ін. Незважаючи на вагомі здобутки науки права соціального забезпечення із цієї проблематики, доводиться констатувати, що на сьогодні все ж залишається чимало питань як теоретичного, так і практичного плану, від вирішення яких залежатиме ефективність правового регулювання надання соціальних послуг в Україні.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати окремі науково-практичні аспекти правового регулювання надання соціальних послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу: Право на соціальні послуги є історично зумовленим окремим видом права на соціальний захист. Принагідно нагадати, що згідно ч. 1 ст. 46 Конституції України «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [1]. На сьогодні в Україні правове регулювання надання соціальних послуг різним категоріям населення здійснюється чималою кількістю нормативно-правових актів, зокрема Закони України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р.

№ 2671-VIII, «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» від 14.04.2022 р. № 2193-IX, «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. № 2017-III, інші закони та підзаконні акти, що визначають державні гарантії надання соціальних послуг окремим групам населення, в тому числі особам та сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах. Варто зауважити, що з прийняттям у 2019 році закону України «Про соціальні послуги» (далі по тексту Закон) запроваджено інноваційний підхід розвитку соціальних послуг в Україні. Інноваційний характер полягає в тому, що основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг визначені цим Законом, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Власне визначення соціальних послуг є також інноваційним. Так згідно зі ст. 1 цього Закону, соціальні послуги – дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають [2]. Доречно наголосити, що раніше закон визначав соціальні послуги як «комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати» Порівнюючи ці два визначення, варто зауважити, що нині діючий Закон робить акцент у наданні соціальних послуг на профілактичній складовій, обґрунтовуючи це перевагою, тому що профілактика є ефективнішою, ніж подолання вже наявних проблем. Важко не погодитись з такою позицією законодавця, але подоланням складних життєвих обставин в окремих випадках теж потрібно комусь займатись. Поняття та правова природа соціальних послуг є важливими аспектами права соціального забезпечення, які відіграють значну роль у реалізації соціально забезпечувальних відносин при наданні соціальних послуг. На нашу думку визначення (дефініція) поняття соціальна послуга за своїм змістом в законі є обмеженою та неповною, оскільки не дозволяє сформулювати критерії відмінності соціальних послуг від інших понять в праві соціального забезпечення. Також законодавче визначення потребує уточнення мети, оскільки на практиці надання соціальних послуг не обмежується лише діями, спрямованими на профілактику складних життєвих обставин. Закономірно, що дефініції, які закріплені в нормативних правових актах є легальними і статичними в часі, оскільки вони

становлять основу правового регулювання правових відносин таких законодавчих актів. Варто зауважити, що аналіз юридичної літератури вказує на відсутність єдиного визначення поняття «соціальні послуги», а відповідно є необхідність його уточнення. Як стверджує науковець Я. С. Белєвцова, соціальні послуги слід трактувати як вид діяльності, спрямованої на задоволення основних соціальних потреб людини, попередження та подолання складних життєвих обставин, які вона не здатна подолати самотужки, з метою поліпшення або відтворення її життєдіяльності, сприяння соціальній адаптації та повернення до повноцінного життя [3, с. 6]. Вчений Н. І. Кривоконь визначає соціальні послуги як діяльність, спрямовану на задоволення соціальних та/ або соціально-психологічних потреб особистості чи групи, що має на меті покращення їх скрутною життєвою ситуації, а також спонукання до наснаження та набуття нового досвіду [4 с. 9]. Науковий дослідник В. О. Гончаров у своїй науковій праці пропонує розглядати поняття «соціальні послуги» у широкому та вузькому значенні. В широкому значенні, на його думку соціальні послуги – це послуги, спрямовані на задоволення різноманітних соціальних потреб окремих осіб чи груп населення. Соціальні послуги у вузькому значенні – це комплекс різноманітних заходів, спрямованих на пенсії соціальним групам або окремим індивідам, які перебувають в складних життєвих ситуаціях і потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації й повернення до повноцінного життя [5, с. 7]. Як бачимо, більшість науковців розуміє соціальні послуги як комплекс заходів, спрямованих на соціальну підтримку категорій населення, що опинилися в складних життєвих обставинах. У цій частині резонним є уточнення науковця Л. Л. Сідельніка, який констатує, що споживачі соціальних послуг, як правило, – це вразливі верстви населення, які мають дуже низький рівень доходів, а у багатьох випадках перебувають за межею бідності. Вони не мають можливості обирати надавачів, аналізувати та порівнювати якість послуги, часто не мають достатньо компетенції для самотійного вибору, а тому не можуть впливати на покращення якості послуги. У цьому разі про певний рівень якості, який би забезпечив досягнення результату, повинна подбати держава [6, с. 73]. На нашу думку соціальні послуги це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів спрямованих на окремих суб'єктів, коло яких визначається законодавством та які потребують сторонньої допомоги, з метою профілактики таких складних життєвих обста-

вин, а в разі їх настання усунення таких обставин задля поліпшення або відтворення життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя таких суб'єктів. Таким чином, аналіз вищенаведених різних за своїм змістом визначень терміну «соціальні послуги» як в законодавстві так і в юридичній літературі дав змогу дійти наступного висновку: визначення у чинному Законі в подальшому потребує доопрацювання з врахуванням позицій науковців та результатів практичної реалізації положень цього Закону. Необхідно зазначити, що у Законі було зроблено важливі законодавчі кроки до формування системи надання соціальних послуг за принципом «гроші ходять за отримувачем соціальних послуг» та «необхідна послуга слідує за отримувачем», коли кошти спрямовують на безпосереднє надання послуг, а не на обслуговування (фінансове, ресурсне) установ/закладів, що їх надають. Така практика засвідчила якісний підхід до надання соціальної підтримки у багатьох європейській країнах. [7, с. 359]. Якщо проаналізувати процедуру надання соціальних послуг, то можна дійти висновку що людина маючи право на зазначені в законодавстві соціальні послуги одноосібно не реалізує своє право. Адже згідно із законодавством, потрібні чіткі процедури, якими мають керуватися як надавачі соціальних послуг на своєму рівні так і одержувачі таких послуг. Доречно підкреслити, що перелік соціальних послуг, які надаються відповідно до цього Закону, визначається класифікатором соціальних послуг, який затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення. Так в класифікаторі, окрім загального визначення окремих видів соціальної послуги, їх короткого опису та строків надання, поданий також перелік суб'єктів, які можуть отримати ту чи іншу послугу та можливе місце надання такої послуги. Класифікатор соціальних послуг є вкрай необхідним підзаконним нормативно-правовим актом, який розроблений Міністерством соціальної політики України та затверджений наказом № 426 від 23 червня 2024 року [8]. З метою більш детального правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин у сфері надання соціальних послуг законодавством України передбачена розробка державних стандартів соціальних послуг. У цих нормативно-правових актах визначені особливості надання кожної соціальної послуги, комплекс заходів, які складають її зміст, показники її якості. Важливим є застосування додатків до державних стандартів надання соціальних послуг, які містять таблицю комплексного оцінювання індивідуальних потреб людини. Вочевидь зміст дер-

жавних стандартів фактично деталізує класифікатор, тобто для кожної окремої послуги повинні бути прописані кроки та заходи її надання. Іншими словами державний стандарт – це дорожня карта, де показані всі етапи надання соціальної послуги від звернення по допомогу до оцінки результату. Більше того, саме від державного стандарту залежить визначення вартості послуг, оскільки там прописані обсяги заходів, які передбачені у рамках послуги. Тому видається логічним, що державний стандарт має бути до кожної соціальної послуги. Державний стандарт визначає послугу як дію з конкретним результатом. Він містить правові норми, які мали б допомогти визначити якість послуги і правильно обрахувати обсяг заходів у рамках однієї послуги. Тому правове регулювання надання соціальних послуг через норми державних стандартів важливе з наступних причин: По-перше, вони є правовою гарантією для отримувачів соціальних послуг щодо того, що певні типи послуг є доступними незалежно від фінансового становища, статусу тощо. По-друге, стандарти є гарантією і для суб'єктів, які відповідальні за планування, організацію та надання послуг. Саме наявність державних стандартів є підтвердженням, що послуги є легітимними, і виділені кошти на соціальні послуги витрачаються цільово. По-третє, державні стандарти дозволяють проводити контроль за якістю надання тієї чи іншої послуги, оскільки вони передбачають проведення оцінки якості послуги. Окремої уваги в контексті досліджуваної проблематики заслуговує питання суб'єктного складу, до яких щонайперше варто віднести отримувачів та надавачів соціальних послуг. Необхідно зазначити, що згідно ст. 15 Закону створений реєстр отримувачів та надавачів соціальних послуг. Зазначений реєстр – це автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, яка призначена для збору, реєстрації, зберігання і використання даних про надавачів та отримувачів соціальних послуг, а також запровадження єдиних вимог до всіх надавачів соціальних послуг – як державних і комунальних, так і до недержавних (прибуткових та неприбуткових організацій). Як зазначає науковиця Мокрицька поняття «суб'єкти права соціального забезпечення» окреслює коло осіб чи об'єднання осіб, які в силу наявності соціально-забезпечувальної правосуб'єктності (одночасного поєднання правоздатності та дієздатності) можуть реалізовувати юридичні права та обов'язки у правовідносинах у сфері соціального забезпечення на умовах та у порядку, визначених нормами соціально-забезпечувального законодавства [7, с. 77]. Відповідно до статті 8 Закону суб'єктами системи надання соціальних послуг є: уповноважені органи у сфері надання

соціальних послуг; отримувачі соціальних послуг; надавачі соціальних послуг; об'єднання працівників системи надання соціальних послуг; об'єднання надавачів соціальних послуг; об'єднання отримувачів соціальних послуг. У 2024 році законодавцем були внесені зміни до зазначеної статті, а саме доповнено пунктом 1¹ щодо конкретизації суб'єктного складу через бюджетну установу. За змістом цього доповнення бюджетна установа – це установа, яка організовує та здійснює закупівлю соціальних послуг за рахунок коштів державного бюджету у випадках та порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України. Варто зауважити, що необхідною умовою вступу суб'єкта у соціально забезпечувальні правовідносини є така юридична категорія як правосуб'єктність. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» терміном отримувачі соціальних послуг вказані особи/сім'ї, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, яким надаються соціальні послуги. Наприклад, до соціально-незахищених груп належать бездомні особи, діти з інвалідністю, особи з інвалідністю, безпритульні діти, особи, які звільнені з місць позбавлення волі, тощо. Окрім Закону України «Про соціальні послуги», правові засади надання соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді регламентовані Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 № 2558-III [9]. Натомість Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [10], встановлює механізм застосування реабілітаційних послуг для осіб з інвалідністю на базі індивідуальної програми реабілітації. Соціальні послуги мають право отримувати громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах та перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 № 3671-VI [11]. Правовий статус отримувачів соціальних послуг, задля забезпечення їх адресної соціальної підтримки у складних життєвих обставинах, визначений ст. 12 Закону шляхом закріплення переліку прав та обов'язків. Так отримувач соціальних послуг має право на: отримання соціальних послуг відповідно до умов та порядку їх надання, визначених законодавством про соціальні послуги та договором про надання соціальних послуг; вільний вибір надавачів соціальних послуг; відмову від соціальних послуг, крім випадків обов'язкового надання соціальних послуг, визначених законом; отримання від надавачів соціальних послуг у письмовому вигляді обґрунтування відмови у наданні соці-

альних послуг; та інші. Отримувачі соціальних послуг мають також обов'язки. Серед таких варто відмітити наступні: надавати повну і достовірну інформацію, необхідну для визначення їхніх потреб у соціальних послугах, права на отримання соціальних послуг та визначення умов договору про надання соціальних послуг; виконувати умови договору про надання соціальних послуг; своєчасно інформувати надавачів соціальних послуг про всі обставини, що впливають на надання або припинення надання соціальних послуг, тощо. Новелою чинного Закону, а саме ч. 1 ст. 19 є закріплення права на звернення, щодо необхідності надання соціальних послуг не лише за особою, яка потребує відповідну соціальну послугу або її законного представника, а також за іншими особами, в інтересах осіб, які потребують таких соціальних послуг. Ця норма є важливим елементом профілактичної складової соціальної роботи. В цьому контексті слід відзначити важливу роль вчителів, які повинні співпрацювати з соціальними працівниками наприклад, коли вони виявляють випадки насильства в сім'ї, складне матеріальне становище тощо. Характеризуючи суб'єктний склад варто зауважити, що Закон визначив чіткий перелік осіб, соціальні послуги яким надаються за рахунок бюджету того чи іншого рівня, незалежно від рівня їхнього доходу. Слід підкреслити, що правові засади діяльності надавачів соціальних послуг визначені чинним Законом, який у ст. 1 визначає надавачами соціальних послуг юридичних та фізичних осіб, фізичних осіб підприємців, які включені до розділу «Надавачі соціальних послуг» реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг. Доречно наголосити, що за винятком фізичних осіб, які надають соціальну послугу догляду без провадження підприємницької діяльності, усі надавачі соціальних послуг мають відповідати загальним та спеціальним вимогам, які визначені постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 № 185 «Про затвердження критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг». Відповідно до ст. 13 Закону надавачі соціальних послуг поділені на тих, які належать до державного, комунального або недержавного секторів. До надавачів соціальних послуг недержавного сектору належать підприємства, установи, організації, громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації, фізичні особи підприємці та фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду без здійснення підприємницької діяльності. Характерною особливістю нового Закону є те, що усі надавачі соціальних послуг мають працювати на професійній основі. Це означає, що надання соціальних послуг забезпечується фахівцями та професіоналами (соціальними працівниками, фахівцями

із соціальної роботи, тощо). Варто зауважити, що Закон встановлює виключення лише для фізичних осіб, які надають лише соціальну послугу з догляду і при цьому вони не є підприємцями. Фізичні особи можуть не проходити навчання і можуть не дотримуватися вимог державних стандартів щодо надання соціальних послуг, але при цьому вони обмежені колом осіб, яким надають соціальні послуги.

Висновки. Отже, підводячи підсумок всьому вищевикладеному зауважимо, що правове регулювання надання соціальних послуг, на сучасному етапі розвитку України, враховуючи новели закону України «Про соціальні послуги» направлено на створення сучасної, адресної, якісно нової комплексної системи підтримки незахищених категорій населення. З метою вдосконалення законодавчого забезпечення правового регулювання соціальних послуг та керуєчись аналізом вищенаведених різних за своїм змістом визначень терміну «соціальні послуги» як в законодавстві так і в юридичній літературі вважаємо за необхідне визначення (дефініцію) у чинному Законі в подальшому доопрацювати з врахуванням позицій науковців та результатів практичної реалізації положень закону України «Про соціальні послуги». Варто підкреслити, що основними векторами реформи соціальних послуг в Україні є профілактика складних життєвих обставин та децентралізація надання соціальних послуг жителям об'єднаних територіальних громад на місцях. Але з врахуванням викликів сьогодення в умовах воєнного стану в Україні у зв'язку з агресією р.ф. держава має оперативно реагувати та швидко приймати відповідні рішення щодо визначення соціальних потреб незахищених категорій населення, удосконалення нормативно-правового забезпечення надання соціальних послуг в умовах військового стану.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141.
2. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р. № 2671-VIII Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 18, ст.73
3. Белєвцова Я.С. Механізм підвищення якості соціальних послуг на рівні місцевих органів влади : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управл. : спец. 25.00.02 / Я.С. Белєвцова ; Харківськ. регіонал. ін-т держ. управл. – Х., 2011. – 20 с.
4. Кривоконь Н.І. Соціально-психологічне забезпечення розвитку соціальних послуг в Україні : автореф. дис. д-ра психол. наук: спец. 19.00.05 / Н.І. Кривоконь ; Ін-т псих. ім. Г.С. Костюка. – К., 2012. – 38 с.
5. Гончаров В.О. Соціальне обслуговування як організаційно-правова форма соціального забезпечення : автореф. дис. ... канд. юр. наук : спец.

12.00.05 / В.О. Гончаров ; НАН України Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького. – К., 2012. – 20 с.

6. Сідельнік Л.П. Стандарти якості соціальних послуг, як інструмент забезпечення ефективного соціального захисту. Соціальна робота в Україні: теорія і практика -2007 – № 2-67-84 с.

7. Мокрицька Н. П. Право соціального забезпечення : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 536 с.

8. Наказ Міністерства соціальної політики №426 від 23 червня 2020 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text>

9. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 № 2558-III Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 42, ст. 213.

10. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» Від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 2-3, ст. 36.

11. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 № 3671-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 16, ст. 146.

Анотація

Іванишин І. Б. Окремі аспекти правового регулювання надання соціальних послуг в Україні – Стаття.

Стаття присвячена окремим аспектам правового регулювання надання соціальних послуг в Україні. Актуальність теми зумовлена необхідністю реформування системи надання соціальних послуг та механізму їх реалізації.

Зроблений акцент на тому, що система соціального захисту України потребує суттєвої модернізації, адже не виконується її головна мета: гарантувати людині гідний рівень життя. Окрім того, з врахуванням викликів сьогодення, на сферу соціальних послуг значно вплинули умови воєнного стану в Україні у зв'язку з агресією р.ф. Тому держава має оперативно реагувати та швидко приймати відповідні рішення щодо визначення соціальних потреб незахищених категорій населення, удосконалення нормативно-правового забезпечення надання соціальних послуг в умовах військового стану. У статті вказується на адресний підхід до розуміння та правового регулювання соціальних послуг за соціальним законодавством України. У результаті дослідження проаналізовано сучасну законодавчу базу з надання соціальних послуг; визначено особливості суб'єктного складу. Зроблено висновок щодо необхідності в подальшому доопрацювати у чинному Законі з врахуванням позицій науковців та результатів практичної реалізації положень Закону визначення (дефініцію) соціальні послуги. В статті аналізується декілька основних підходів до визначення поняття соціальних послуг у юридичній літературі, які полягають у наступному: соціальні послуги з точки зору їх надавачів, соціальні послуги з точки зору одержувачів (адресатів) таких послуг, соціальні послуги як загальне благо, що має суспільний інтерес. Виокремлено основні вектори реформи соціальних послуг в Україні. Такими є профілактика складних життєвих обставин та децентралізація надання соціальних послуг жителям об'єднаних територіальних громад на місцях.

Ключові слова: соціальне законодавство; соціальний захист; соціальні послуги; отримувачі соціальних послуг; надавачі соціальних послуг.

Abstract

***Ivanyshyn I. B. Certain aspects of legal regulation of social services in Ukraine.* – Article.**

The article is devoted to certain aspects of legal regulation of social services in Ukraine. The relevance of the topic is due to the need to reform the system of social services and the mechanism of their implementation.

The emphasis is on the fact that the social protection system of Ukraine requires significant modernization, because its main goal is not being met: to guarantee a decent standard of living for a person. In addition, taking into account the challenges of today, the sphere of social services was significantly affected by the conditions of martial law in Ukraine in connection with the aggression of the Russian Federation. Therefore, the state must respond promptly and quickly make appropriate decisions regarding the identification of social needs of vulnerable categories of the population, improving the regulatory and legal support for the provision of social services in conditions of martial law. The article indicates a targeted approach to understanding and legal regulation of social services

under the social legislation of Ukraine. As a result of the study, the modern legislative framework for the provision of social services was analyzed; the features of the subject composition were determined. The conclusion is made on the need to further refine the current Law, taking into account the positions of scientists and the results of the practical implementation of the provisions of the Law, the definition of social services. The article analyzes several main approaches to defining the concept of social services in the legal literature, which are as follows: social services from the point of view of their providers, social services from the point of view of recipients (addressees) of such services, social services as a common good that is of public interest. The main vectors of the reform of social services in Ukraine are identified. These are the prevention of difficult life circumstances and the decentralization of the provision of social services to residents of united territorial communities at the local level.

Key words: social legislation; social protection; social services; recipients of social services; providers of social services.

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 631.95 : 332.3 : 339.4(477)(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.12>

В. М. Слугоцька

orcid.org/0000-0002-2849-8483

асистент кафедри соціально-економічних дисциплін

Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського»

ЕКОЛОГІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ В ОРЕНДІ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Постановка проблеми. Екологічні обмеження в оренді земель сільськогосподарського призначення є важливим інструментом для забезпечення сталого розвитку аграрного сектору та збереження природних ресурсів. Ця тема є актуальною з огляду на значне екологічне навантаження, яке спричиняє сільське господарство, а також виклики, пов'язані із деградацією ґрунтів, забрудненням вод і зниженням біорізноманіття. В Україні, де понад половина земель сільськогосподарського призначення перебуває в оренді, відсутність екологічних обмежень у договорах часто призводить до надмірного виснаження ґрунтів і їх екологічного погіршення. Екологічно відповідальне управління орендованими землями не лише сприятиме збереженню родючості ґрунтів, але й забезпечить захист інтересів власників земель у довгостроковій перспективі.

Дослідження цієї теми є важливим для розробки дієвих правових механізмів, що враховують екологічні та соціально-економічні аспекти. Встановлення екологічних обмежень в оренді є ключовим кроком до збереження природного потенціалу земель, підвищення ефективності їх використання та сталого розвитку сільських територій.

Стан опрацювання. Дослідженню окресленого питання присвячена низка досліджень вчених і науковців. Так, питання щодо оренди земель сільськогосподарського призначення описували: Зелінський Д. А., Цехмістров К. Є., Шерстюк С., Шуміло О. М. та інші. В роботі Кравець П. В. приділяється увага екологічним обмеженням. Втім, в сучасних умовах, окреслене питання потребує подальших досліджень.

Метою дослідження є комплексне та всебічне дослідження екологічних обмежень щодо оренди земель сільськогосподарського призначення.

Виклад основного матеріалу. Земельні ресурси виступають основою розвитку економіки країни, а також створення національного багатства. Досить важливим для України є визначення правильного варіанту розвитку системи управ-

ління використанням земельних ресурсів, тому що наша держава є одним з найбагатших власників якісних земельних ресурсів [1]. В контексті земельних ресурсів, варто проаналізувати землі сільськогосподарського призначення. Так, відповідно до статті 22 Земельного Кодексу України під землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

До земель сільськогосподарського призначення належать:

- сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перепахи);

- несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель інших категорій, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі під об'єктами виробництва біометану, які є складовими комплексів з виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо) [2].

Оренда земель сільськогосподарського призначення в Україні регулюється Земельним кодексом України та іншими законодавчими актами.

Так, Земельному кодексі України у статті 93 визначаються поняття права оренди землі, зокрема права орендаря використовувати земельну ділянку для сільськогосподарських або інших цілей відповідно до умов договору оренди.

У статті 124 встановлено порядок передачі земель державної та комунальної власності в оренду, включаючи необхідність проведення земельних торгів у більшості випадків. Стаття 126–1 описує порядок державної реєстрації прав оренди земельних ділянок.

Також, варто звернути увагу на Закон України «Про оренду землі». Відповідно до даного Закону визначено порядок укладання, виконання, зміни та розірвання договорів оренди. Наприклад, стаття 13 визначає істотні умови договору оренди, які обов'язково мають бути зазначені, такі як термін оренди, розмір орендної плати тощо [3].

У Податковому кодексі України в статті 281 визначено, хто звільняється від сплати земельного податку, а також механізм розрахунку податків, пов'язаних з орендою землі [4].

Початок повномасштабних воєнних дій на території України та спричинене ним зупинення функціонування Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно унеможливили реалізацію звичного порядку набуття права оренди на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. У таких умовах були впроваджені вимушені заходи для запобігання продовольчої кризи в державі.

Так, 7 квітня 2022 року набув чинності Закон України № 2145-IX [5], який передбачив:

заборону проведення земельних торгів щодо прав користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення публічної форми власності;

особливий механізм передачі в оренду земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва на строк до одного року з чітко визначеними умовами договору та без державної реєстрації речового права;

заборону формування земельних ділянок сільськогосподарського призначення, крім встановлених винятків;

процедуру автоматичного однорічного поновлення договорів оренди сільськогосподарських земель.

Вищезазначені положення допомогли вирішити нагальні проблеми з посівною кампанією 2022 року, проте з часом, переважно, втратили свою актуальність [6].

Згодом, законодавцем було прийнято Закон України № 2698-IX від 19.10.2022, відповідно до якого спрощено систему оформлення прав оренди земель, включаючи продовження договорів без волевиявлення сторін у певних випадках [7].

Окремо, варто звернути питання щодо екологічних обмежень оренди земель сільськогосподарського призначення.

Екологічні аспекти оренди земельних ділянок:

1) Збереження та охорона земельних ресурсів: Екологічні стандарти: «...Умови оренди можуть включати вимоги щодо збереження природних ресурсів, дотримання екологічних стандартів та проведення заходів для запобігання деграда-

ції ґрунтів. Орендарі зобов'язані дотримуватися екологічних норм, що сприяє охороні навколишнього середовища та збереженню екосистем».

2) Раціональне використання землі: «...Орендарі можуть впроваджувати стійкі сільськогосподарські практики, такі як сівозмінна, органічне землеробство, збереження водних ресурсів тощо. Відновлення земель: Деякі угоди про оренду можуть передбачати заходи для відновлення земель, що були деградовані або забруднені».

3) Зменшення антропогенного навантаження: «...Оренда землі дозволяє власникам контролювати її використання та запобігати надмірному експлуатації природних ресурсів. Орендарі можуть розробляти плани землекористування, які враховують довгострокову стійкість та екологічні аспекти».

4) Захист біорізноманіття: «...Збереження природних ландшафтів – умови оренди, які можуть включати заходи для збереження природних ландшафтів та біорізноманіття, що сприяє підтримці екологічного балансу. Власники землі можуть вимагати від орендарів створення заповідних зон або природоохоронних територій на частині» [8].

Екологічні обмеження закріплені у нормативно-правових актах:

Національне законодавство. В Україні основним документом є Земельний кодекс України. Статті Кодексу містять положення щодо збереження родючості ґрунтів, заборони виснаження земель та необхідності їх рекультивувати після використання.

Міжнародні договори. А) Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням [9]. Документ спрямований на боротьбу з деградацією земель у посушливих, напівпосушливих та сухих субгумідних регіонах. Він передбачає впровадження стійких практик землекористування. Учасники повинні розробляти національні стратегії збереження земель, що може включати обмеження для орендарів.

Б) Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (UNFCCC). Основний документ, на якому базуються Кіотський протокол і Паризька угода. Спрямований на скорочення парникових викидів, зокрема у сільському господарстві. Сільське господарство визнається джерелом парникових газів, тому країни розробляють практики землекористування з акцентом на екологічну сталість [10].

Локальні норми. Умови договорів оренди можуть містити додаткові екологічні обмеження, такі як заборона використання певних пестицидів або впровадження органічного землеробства.

Державний контроль за дотриманням екологічних обмежень у використанні земель здійснюється низкою органів, серед яких ключову роль

відіграє Держекоінспекція та Держгеокадастр. Їхні завдання включають моніторинг стану земель, перевірку дотримання екологічного законодавства, аналіз документації та реагування на порушення. Основні заходи контролю включають планові та позапланові перевірки, патрулювання, а також аналіз звернень від юридичних і фізичних осіб.

Держгеокадастр, наприклад, відповідає за моніторинг ґрунтів, агрохімічну паспортизацію земель, а також контроль над рекультивацією земель та функціонуванням меліоративних систем. У разі порушень передбачені штрафи, розірвання договорів оренди та зобов'язання відшкодувати завдану шкоду довіллю. Нові ініціативи, такі як проєкт закону «Про державний екологічний контроль», спрямовані на об'єднання контролюючих функцій у єдиний орган, покращення планування заходів і прозорість їх реалізації [11].

Переваги екологічних обмежень:

Екологічна стійкість. Екологічні обмеження допомагають зберігати родючість ґрунтів шляхом запобігання їх деградації. Застосування технологій органічного землеробства сприяє зменшенню викидів парникових газів, захисту водних ресурсів і відновленню природних екосистем.

Покращення якості продукції. Органічне землеробство сприяє виробництву екологічно чистої продукції, яка є конкурентоспроможною на світових ринках. Також зниження використання хімічних засобів захисту рослин і мінеральних добрив позитивно впливає на здоров'я споживачів.

Захист біорізноманіття. Обмеження використання земель дозволяє зберігати середовище існування для різних видів флори і фауни. Наприклад, створення захисних лісонасаджень і біосферних заповідників є ключовими заходами для підтримки природного балансу.

Висновки. Отже, екологічні обмеження в оренді земель сільськогосподарського призначення є критично важливими для збереження екологічної стійкості земельних ресурсів України. В умовах дії правового режиму воєнного стану ці обмеження набувають ще більшого значення, оскільки збройний конфлікт та окупація окремих територій викликають значні ризики, такі як деградація ґрунтів, забруднення хімічними речовинами та порушення агроландшафтів. Особливість ситуації у воєнний час полягає в необхідності посиленого моніторингу використання земель, щоб уникнути надмірного виснаження ґрунтів через посилений агропромисловий тиск та зменшити ризик екологічних катастроф на постраждалих територіях.

Виходячи з окреслено, варто виділити наступні практичні рекомендації: розробка чітких умов договорів оренди; моніторинг та кон-

троль; фінансові стимули для сталого землекористування; навчання та поширення інформації; міжнародна підтримка та співпраця.

Запровадження цих заходів сприятиме відновленню земельного потенціалу України, збереженню екологічного балансу та забезпеченню продовольчої безпеки навіть в умовах війни. Екологічні обмеження стануть ключовим інструментом для збереження ресурсів і відновлення природних процесів.

Література

1. Пендзей Л. П. Планування землекористування сільських територій в умовах обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення: дис.... канд. екон. наук.: 08.00.06. Київ, 2021. 254 с.
2. Земельний кодекс України: Кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 18.11.2024).
3. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text> (дата звернення: 20.11.2024).
4. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 20.11.2024).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення: 20.11.2024).
6. Оренда землі сільськогосподарського призначення: актуальне законодавче регулювання. *Think brave | Останні новини бізнесу України*. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/215556_orenda-zeml-slskogospodarskogo-priznachennya-aktualne-zakonodavche-regulyuvannya (дата звернення: 20.11.2024).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель: Закон України від 19.10.2022 № 2698-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#Text> (дата звернення: 20.11.2024).
8. Кравець П. В. Проєкт землеустрою щодо відведення земельної ділянки для продажу права оренди. Diss. Тернопіль, ЗУНУ, 2024. 44 с.
9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та / або опустелювання, особливо в Африці: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 17.06.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_120#Text (дата звернення: 20.11.2024).
10. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 09.05.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text (дата звернення: 20.11.2024).
11. Про державний екологічний контроль: Проєкт Закону України від 18.03.2021 № 3091. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI01459B?an=705> (дата звернення: 20.11.2024).

Анотація

Слугоцька В. М. Екологічні обмеження в оренді земель сільськогосподарського призначення. – Стаття.

Стаття є дослідженням екологічних обмежень щодо оренди земель сільськогосподарського призначення. Визначено, що земельні ресурси є основою економічного розвитку України та важливим складником національного багатства. Особливе значення має ефективне використання земель сільськогосподарського призначення, що регулюється Земельним кодексом України, законами «Про оренду землі» та іншими нормативно-правовими актами. Встановлено, що умови оренди включають збереження родючості ґрунтів, раціональне використання природних ресурсів, а також екологічні обмеження, спрямовані на підтримання довгострокової екологічної стійкості. Екологічні обмеження в оренді земель сільськогосподарського призначення мають кілька аспектів. До них належать запобігання деградації ґрунтів, зменшення антропогенного навантаження, впровадження сталих агротехнологій та захист біорізноманіття. Зокрема, орендарі зобов'язані дотримуватися екологічних стандартів, забезпечувати сівозміну, впроваджувати органічне землеробство, відновлювати деградовані землі та створювати заповідні зони. Контроль за виконанням цих вимог здійснюється органами Держекоінспекції та Держгеокадастру, які проводять моніторинг, перевірки й накладають санкції у разі порушень.

Екологічні обмеження регламентуються як національним законодавством, зокрема Земельним кодексом, так і міжнародними угодами, такими як Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням і Рамкова конвенція ООН про зміну клімату. Умови оренди можуть передбачати конкретні екологічні вимоги, що підвищують якість продукції, зберігають природні ландшафти й сприяють зменшенню викидів парникових газів.

Законодавчі зміни, зокрема в умовах воєнного стану, адаптували механізми оренди до сучасних викликів. Так, прийняття спеціальних законів спростило передачу земель в оренду для підтримання аграрного виробництва, забезпечуючи водночас дотримання екологічних норм. Це підвищує стійкість агросектору та сприяє вирішенню продовольчих і екологічних проблем України.

Таким чином, екологічні обмеження в оренді земель сільськогосподарського призначення є важливим компонентом забезпечення сталого розвитку аграрного сектору. Їх впровадження сприяє гармонізації економічних, соціальних та екологічних інтересів, а також збереженню природного потенціалу для майбутніх поколінь.

Ключові слова: екологічні обмеження, сільськогосподарські землі, оренда землі, воєнний стан.

Summary

Slugotska V. M. Environmental limitations in renting agricultural land. – Article

The article investigates the ecological restrictions regarding the lease of agricultural land. It is established that land resources are the foundation of Ukraine's economic development and an important component of national wealth. The effective use of agricultural land, regulated by the Land Code of Ukraine, the «Land Lease» Law, and other legislative acts, is of particular importance. The study identifies that lease conditions include soil fertility preservation, rational use of natural resources, and ecological restrictions aimed at maintaining long-term ecological sustainability. Ecological restrictions in the lease of agricultural land have several aspects. These include preventing soil degradation, reducing anthropogenic impact, implementing sustainable agricultural practices, and protecting biodiversity. In particular, lessees are required to comply with ecological standards, ensure crop rotation, implement organic farming, restore degraded land, and create conservation zones. Monitoring of these requirements is carried out by the State Ecological Inspectorate and the State Land Cadastre, which conduct inspections and impose sanctions in case of violations.

Ecological restrictions are regulated both by national legislation, including the Land Code, and by international agreements, such as the UN Convention to Combat Desertification and the UN Framework Convention on Climate Change. Lease conditions may include specific ecological requirements that improve product quality, preserve natural landscapes, and help reduce greenhouse gas emissions.

Legislative changes, especially under martial law, have adapted the land lease mechanisms to current challenges. The adoption of special laws has simplified the lease transfer process for agricultural production while ensuring compliance with ecological standards. This enhances the resilience of the agricultural sector and helps address Ukraine's food security and ecological challenges.

Thus, ecological restrictions on agricultural land leases are an essential component of sustainable agricultural development. Their implementation promotes the harmonization of economic, social, and ecological interests, as well as the preservation of natural resources for future generations.

Key words: ecological restrictions, agricultural land, land lease, martial law.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9:343.353(477+4)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.13>

Є. В. Михайловська

orcid.org/0000-0001-6814-8843

*доктор філософії за спеціальністю 081 Право,
заступник завідувача кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету*

П. О. Гнілокозова

orcid.org/0009-0009-6942-0488

*студентка III курсу
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету*

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ ЗА ПЕРЕВИЩЕННЯ СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОСОЮЗУ

Вступ. Відповідно до статті 19 Конституції України, органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи зобов'язані здійснювати свою діяльність виключно на основі, у межах повноважень та у порядку, визначеному Конституцією та законами України [1]. Зловживання владою посадовими особами становить серйозну загрозу для демократичних цінностей, принципів верховенства права та стабільності правової держави. Це явище сприяє корупції, порушенню прав людини, зниженню довіри громадян до державних інституцій та втраті міжнародного авторитету країни.

Відсутність дієвих механізмів контролю та відповідальності за перевищення службових повноважень ускладнює реалізацію завдань публічного управління, що негативно позначається на соціально-економічному розвитку держави.

У сучасних умовах публічного адміністрування адміністративне право відіграє ключову роль у забезпеченні законності та правопорядку. Інститут адміністративної відповідальності є одним із найважливіших правових інструментів протидії зловживанням владою, застосування цього інституту дозволяє забезпечувати баланс між захистом прав громадян та дотриманням загальних правил, які регулюють суспільні відносини. Однак сучасні виклики вимагають удосконалення механізмів адміністративної відповідальності та їхньої адаптації до європейських стандартів.

Постановка проблеми. Незважаючи на наявність нормативного регулювання адміністративної відповідальності посадових осіб, у практиці

спостерігається низка проблем, зокрема, це стосується розмитості правового статусу посадових осіб, недостатньої ефективності механізмів притягнення їх до відповідальності, а також недоліків у забезпеченні справедливого судового розгляду. Слабкість превентивних заходів та неефективність контролю за виконанням службових обов'язків створюють передумови для системного зловживання владою та безкарності.

У контексті євроінтеграції України особливого значення набуває гармонізація адміністративного законодавства з правовими стандартами Європейського Союзу, що вимагає переосмислення підходів до забезпечення прозорості адміністративних процедур, інтеграції антикорупційних механізмів, а також посилення підзвітності посадових осіб.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти проблематики адміністративної відповідальності посадових осіб за перевищення службових повноважень досліджували такі науковці, як: С. О. Бандура, О. А. Банчук, С. В. Ващенко, І. С. Гриценко, О. О. Губанов, В. В. Гуменюк, С. С. Єсімов, І. І. Комарницька, М. В. Ковалів, І. В. Міщук, О. І. Остапенко та інші, водночас тема залишається актуальною для подальшого вивчення, особливо в контексті сучасних викликів правозастосування в Україні та євроінтеграційних процесів.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей адміністративної відповідальності посадових осіб за перевищення службових повноважень у правових системах України та країн Європей-

ського Союзу, зокрема Греції, Болгарії, Іспанії та Румунії, а також у розкритті механізмів, спрямованих на забезпечення прозорості, підзвітності та ефективності публічного управління в зазначених правових контекстах.

Виклад основного матеріалу статті. Зловживання владою підриває довіру громадян до державних інституцій, сприяє корупції та порушує права людини, що, в свою чергу, негативно впливає на політичну стабільність і соціально-економічний розвиток країни. Такі дії створюють умови для нерівності, посилення соціальної напруги та втрати міжнародного авторитету держави. Відсутність належного контролю і відповідальності посадових осіб за перевищення службових повноважень може призвести до системного зловживання владою, поглиблення правового нігілізму серед населення та поширення безкарності, що перешкоджає побудові правової держави та суспільства, заснованого на верховенстві права.

Міщук І. В. зазначає «що адміністративне право загалом, і, зокрема, такий його інститут як адміністративна відповідальність є важливими засобами забезпечення верховенства права й правопорядку в державі. При цьому, що стосується інституту адміністративної відповідальності, то вказаний вид відповідальності належить до системи юридичної відповідальності і є правовою формою реакції держави на різного роду адміністративні делікти» [2, с. 94].

Адміністративна відповідальність відповідно до українського законодавства – це відповідальність за вчинення адміністративного проступку (правопорушення) [3, с. 509].

Гриценко І. С. стверджує, що: «адміністративна відповідальність є різновидом правової відповідальності, тобто, це форма негативного реагування із боку держави, її компетентних органів на певну категорію протиправних дій (адміністративних проступків), згідно із якою, особи, що скоїли такі правопорушення, повинні нести відповідальність за свої неправомірні дії та понести покарання у встановленому законом порядку» [4, с. 45].

Комарницька І. І. визначає адміністративну відповідальність як: різновид правової відповідальності, що полягає у застосуванні уповноваженими органами чи посадовими особами адміністративних стягнень до фізичних або юридичних осіб за вчинення адміністративних проступків [5, с. 167].

Адміністративне право, зокрема інститут адміністративної відповідальності, відіграє ключову роль у забезпеченні верховенства права, стабільності та правопорядку в державі. Адміністративна відповідальність, як частина системи юридичної відповідальності, виконує важливу

функцію у формуванні правової поведінки, запобіганні адміністративним правопорушенням та реагуванні на них з боку держави, що забезпечує баланс між захистом прав і свобод громадян та необхідністю дотримання загальних правил і норм, що регулюють публічне управління та суспільні відносини.

Ващенко С. В. інтерпретує адміністративну відповідальність посадових осіб, як різновид юридичної відповідальності фізичних осіб за невиконання та порушення встановлених правил як безпосередньо, так і через протиправні дії підлеглих осіб, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків, це негативна реакція держави через уповноважені органи або посадових осіб на протиправну поведінку та недбалість осіб, які обіймають керівні посади в державних органах, інших державних службовців, яким законом та іншими нормативними актами доручено здійснення організаційно-розпорядчих функцій у сфері державного управління [6, с. 109–117].

Адміністративна відповідальність посадових осіб є важливим елементом системи юридичної відповідальності, спрямованим на забезпечення законності, дисципліни та ефективності державного управління. Ця форма відповідальності передбачає притягнення посадових осіб до відповідальності за невиконання чи порушення встановлених правил, у тому числі через недбалість або протиправні дії підлеглих, за які вони несуть контрольну та організаційну відповідальність. Реакція держави через уповноважені органи або посадових осіб на такі порушення є механізмом підтримки правопорядку та забезпечення належного виконання службових обов'язків у сфері публічного управління.

Поняття посадової особи охоплює публічних службовців, але не обмежується лише ними. Визначення посадової особи міститься у ст. 364 Кримінального кодексу України [7], а також у спеціальних законах.

Аналіз положень спеціальної частини Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [8] свідчить про те, що публічні службовці нечасто виступають окремою категорією спеціальних суб'єктів адміністративної відповідальності. Це зумовлено тим, що більшість адміністративних правопорушень, які можуть бути вчинені публічними службовцями через їхній особливий правовий статус, класифікуються як порушення, характерні для посадових осіб.

Адміністративні правопорушення, пов'язані з посадовою діяльністю, мають специфічний характер і безпосередньо стосуються виконання службових обов'язків, що впливають із особливостей правового статусу публічних службовців. Наприклад, стаття 172-6 КУпАП [8], встановлює відповідальність за порушення вимог

фінансового контролю, що полягає у неподанні або поданні недостовірних відомостей у деклараціях про доходи. Це правопорушення відображає необхідність забезпечення прозорості та доброчесності серед публічних службовців.

Крім того, стаття 188-46 КУпАП [8], регламентує відповідальність за невиконання законних вимог або приписів Національного агентства з питань запобігання корупції. Ця норма спрямована на дотримання публічними службовцями антикорупційного законодавства, яке є важливим елементом їхніх службових обов'язків.

Ще одним прикладом є стаття 212-2 КУпАП [8], яка передбачає адміністративну відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю. Це правопорушення виникає через неналежне виконання обов'язків щодо збереження інформації, що становить державну таємницю, і прямо пов'язане з професійною діяльністю посадових осіб.

Водночас публічні службовці можуть вчиняти і загальні адміністративні правопорушення, наприклад, порушення правил дорожнього руху. У таких випадках вони розглядаються як звичайні фізичні особи, а не як спеціальні суб'єкти адміністративної відповідальності.

Адміністративна відповідальність публічних службовців тісно пов'язана з їхнім особливим правовим статусом та специфікою службових обов'язків. Більшість порушень класифікуються як посадові правопорушення, що підкреслює важливість дотримання законодавчих вимог у сфері державного управління. Водночас можливість притягнення публічних службовців до відповідальності за загальні адміністративні правопорушення вказує на універсальність адміністративного законодавства і рівність усіх перед законом.

У сучасному адміністративному праві України та країн Європейського Союзу простежується низка схожих рис, які стосуються інституту адміністративної відповідальності посадових осіб за перевищення службових повноважень, серед яких можна виділити такі ключові аспекти, як: нормативну базу та законодавчі стандарти; засоби здійснення контролю; принципи пропорційності та справедливості; захист прав та гарантії для посадовців.

Нормативна база та законодавчі стандарти. В Україні адміністративна відповідальність регулюється Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [8]. У країнах ЄС існують національні законодавчі акти, які встановлюють відповідальність посадових осіб за перевищення повноважень, а також враховуються загальні принципи права ЄС.

Засоби здійснення контролю. Обидві системи використовують механізми контролю, такі як

внутрішні службові розслідування, аудиторські перевірки та залучення незалежних органів для забезпечення належного виконання службових обов'язків посадовими особами.

Принципи пропорційності та справедливості. Як в Україні, так і в країнах ЄС, застосування адміністративних санкцій базується на принципах пропорційності та справедливості, що передбачає відповідність покарання ступеню порушення та його впливу на суспільство.

Захист прав та гарантії для посадовців. В обох правових системах забезпечується право посадових осіб на захист, включаючи можливість оскарження рішень та право на справедливий судовий розгляд [9]. Попри різні правові системи та культурні контексти, Україна та країни ЄС демонструють спільне прагнення до зміцнення принципів верховенства права, прозорості й підзвітності у сфері публічного управління.

У процесі гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу особливе значення має вдосконалення механізмів адміністративної відповідальності посадових осіб за перевищення службових повноважень [10, 11, 12]. Ефективна система відповідальності є ключовим інструментом забезпечення прозорості, доброчесності та підзвітності у сфері публічного управління. Досвід країн ЄС, зокрема Греції, Болгарії, Іспанії та Румунії, пропонує низку практик, які можуть бути використані в Україні для посилення правового регулювання цієї сфери.

Одним із першочергових напрямів є запровадження чіткої системи визначення функцій, прав і обов'язків посадових осіб (Греція), що дозволить уникнути розмитості повноважень і зменшити ризики зловживання службовим становищем. Важливою складовою також є інтеграція антикорупційних механізмів і посилення аудиту (Румунія), що сприятиме підвищенню ефективності виявлення та кваліфікації порушень.

Принцип прозорості адміністративних процедур (Греція, Іспанія) забезпечить доступ громадськості до інформації про управлінські рішення, а запровадження електронних платформ для моніторингу діяльності посадових осіб (Іспанія) дозволить оптимізувати контроль за виконанням службових обов'язків і зменшити ризики уникнення відповідальності.

Посилення координації між контрольними органами через створення централізованого наглядового органу (Болгарія) сприятиме ефективнішому притягненню посадових осіб до відповідальності за перевищення повноважень. Водночас введення принципу пропорційності адміністративних санкцій (Греція, Болгарія) дозволить адаптувати покарання до тяжкості порушення, забезпечуючи справедливість і ефективність правозастосування.

Забезпечення механізмів оскарження адміністративних рішень через суди (Греція, Румунія) гарантуватиме дотримання прав посадових осіб, а регулярне навчання службовців за участю міжнародних експертів (Іспанія) підвищить рівень обізнаності про сучасні стандарти відповідальності.

Таким чином, адаптація найкращих практик країн ЄС до українських реалій сприятиме зміцненню правових основ адміністративної відповідальності посадових осіб за перевищення службових повноважень, що є важливим кроком на шляху до інтеграції України в європейський правовий простір.

Висновки. Адміністративна відповідальність посадових осіб за перевищення службових повноважень є важливим інструментом забезпечення верховенства права, стабільності та ефективності державного управління. Аналіз українського законодавства та практик країн Європейського Союзу, зокрема Греції, Болгарії, Іспанії та Румунії, свідчить про наявність спільних рис та ефективних підходів, які можуть бути адаптовані до українських умов.

Зокрема, вдосконалення механізмів адміністративної відповідальності має базуватися на чіткому визначенні обов'язків посадових осіб, інтеграції сучасних антикорупційних механізмів, запровадженні прозорих процедур прийняття рішень та використанні електронних платформ для моніторингу. Упровадження принципу пропорційності покарань та створення ефективних механізмів оскарження адміністративних рішень сприятиме зміцненню довіри до державних інституцій. Регулярне навчання посадовців за європейськими стандартами дозволить підвищити їхню компетентність та рівень відповідальності.

Адаптація найкращих європейських практик до українського законодавства дозволить забезпечити належну підзвітність посадових осіб, мінімізувати ризики зловживання владою та посилити довіру громадян до публічного управління. Ці зміни є важливими як у контексті євроінтеграції України, так і для побудови стійкої та ефективної системи публічного управління.

Література

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 20 лист. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>
2. Mishchuk, I. Institute of administrative responsibility in the law of the European Union countries. *Scientific Works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law"*, 2(67), 2023. P 93–100. URL: [https://jrnл.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/17848](https://jrnل.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/17848)
3. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.; вид. 2-е, доп. Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.

4. Гриценко І. С. Формування наукових поглядів щодо інституту адміністративної відповідальності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. № 1. 2008. С. 45-50.

5. Комарницька І. І. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми та перспективи розвитку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. № 18. Львів. 2018. С. 165–170.

6. Ващенко С.В. Адміністративна відповідальність посадових осіб: особливості її застосування та проблеми вдосконалення в законодавстві України. *Вісник ЗІ МВС України*. № 2. 2001. С. 109-117.

7. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 20 лист. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X: станом на 20 лист. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n3808>

9. Адміністративно-правові засади адміністративного права України та країн-учасниць ЄС (Греції, Болгарії, Іспанії, Румунії). Порівняльно-правовий аналіз : монографія / С.О. Бандура. НДІ публ. права. Херсон: Гельветика, 2019. 155 с.

10. Банчук О.А. Адміністративно-деліктне законодавство в європейських державах і пропозиції щодо його реформування в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 183–185.

11. Губанов О. О. Юридичної відповідальності публічних службовців: сучасний стан та перспективи адаптації законодавства України до законодавства ЄС. *Екологічне право України*. № 1–2. 2016. С. 92–95. URL:

12. Гуменюк В. В. Гармонізація та уніфікація законодавства України відповідно до стандартів Європейського Союзу. *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)*. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 74–76.

Анотація

Михайловська Є. В., Гнілокозова П. О. Щодо особливостей адміністративної відповідальності посадових осіб за перевищення службових повноважень в Україні та країнах Євросоюзу. – Стаття.

У статті проаналізовано проблематику адміністративної відповідальності посадових осіб за перевищення службових повноважень в Україні та країнах Європейського Союзу (Греція, Болгарія, Іспанія, Румунія). Досліджено теоретичні та практичні аспекти правового регулювання інституту адміністративної відповідальності, що має особливе значення в умовах сучасних викликів публічного управління та євроінтеграційних процесів. Зосереджено увагу на нормативній базі, принципах пропорційності та справедливості, механізмах контролю, а також на особливостях захисту прав посадових осіб.

Розкрито сутність адміністративної відповідальності як інструмента забезпечення законності, дисципліни та ефективності у сфері державного управління. Виявлено ключові проблеми, зокрема недосконалість механізмів притягнення посадових осіб до відповідальності, розмитість їх правового статусу та неефективність превентивних заходів. Обґрунтовано необхідність адаптації українського законодавства до європейських стандартів у частині посилення прозорості адміністративних процедур, впровадження

сучасних антикорупційних механізмів, таких як автоматизовані платформи для моніторингу службової діяльності, та забезпечення права на оскарження рішень.

На основі досвіду країн ЄС запропоновано конкретні підходи до вдосконалення системи адміністративної відповідальності в Україні: запровадження чіткої системи визначення повноважень посадових осіб, створення централізованого наглядового органу, удосконалення процедури застосування адміністративних санкцій відповідно до принципу пропорційності. Використання найкращих практик країн ЄС дозволить зменшити ризики зловживання владою, підвищити ефективність державного управління та зміцнити довіру громадян до публічних інституцій.

Зазначено, що гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами є необхідною умовою для формування прозорої, підзвітної та ефективної системи публічного управління в Україні.

Ключові слова: інститут адміністративної відповідальності, адміністративна відповідальність посадових осіб, перевищення службових повноважень, публічне управління, євроінтеграція, країни Європейського Союзу

Summary

Mykhailovska Ye. V., Gnilokozova P. O. On the peculiarities of administrative liability of officials for abuse of power in Ukraine and the EU countries. – Article.

The article analyzes the issues of administrative liability of officials for abuse of office in Ukraine and the European Union (Greece, Bulgaria, Spain, and Romania). The author examines the theoretical and practical aspects of legal regulation of the institution

of administrative liability, which is of particular importance in the context of modern challenges of public administration and European integration processes. The author focuses on the regulatory framework, principles of proportionality and fairness, control mechanisms, and peculiarities of protection of the rights of officials.

The essence of administrative liability as a tool for ensuring legality, discipline and efficiency in public administration is revealed. The author identifies key problems, in particular, imperfect mechanisms of bringing officials to justice, blurring of their legal status, and ineffectiveness of preventive measures. The author substantiates the need to adapt Ukrainian legislation to European standards in terms of enhancing the transparency of administrative procedures, introducing modern anti-corruption mechanisms, such as automated platforms for monitoring official activities, and ensuring the right to appeal decisions.

Based on the experience of EU countries, the author proposes specific approaches to improving the system of administrative liability in Ukraine: introducing a clear system for determining the powers of officials, creating a centralized supervisory body, and improving the procedure for applying administrative sanctions in accordance with the principle of proportionality. The use of the best practices of the EU countries will reduce the risks of abuse of power, increase the efficiency of public administration and strengthen public trust in public institutions.

It is noted that harmonization of Ukrainian legislation with European standards is a prerequisite for the formation of a transparent, accountable and efficient public administration system in Ukraine.

Key words: institute of administrative liability, administrative liability of officials, abuse of office, public administration, European integration, European Union countries.

УДК 342.951
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.14>

О. В. Черкунов

orcid.org/0009-0007-8880-6955

кандидат юридичних наук,

*докторант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»*

ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ РОТАЦІЇ В МИТНИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА РІШЕННЯ

В умовах глобалізації та інтеграції України до європейського співтовариства питання ефективності роботи митних органів стає надзвичайно актуальним. Одним із ключових аспектів, що має сприяти покращенню їх функціонування, є система ротації посадових осіб митних органів.

Загалом, ротація, як інструмент управління, здатна не тільки підвищити професійну компетентність посадовців митних органів, але й знизити ризики корупції, забезпечуючи прозорість та підзвітність в їхній діяльності.

Проте впровадження ефективної системи ротації в митних органах України стикається з численними викликами, серед яких і відсутність чітких механізмів реалізації ротації, так і супутні адміністративні труднощі.

У цьому контексті важливо дослідити існуючі проблеми, проаналізувати їхні причини та розробити практичні рішення для оптимізації процесу ротації та розробки нормативно-правових актів, які покликані регламентувати сукупність процедур, які пов'язані з ротацією.

Метою даної статті є вивчення викликів, які виникають під час впровадження системи ротації в митних органах України, а також пошук ефективних рішень для їх подолання. У процесі дослідження буде розглянуто як теоретичні аспекти ротації, так і практичні кейси, що допоможуть визначити найбільш доцільні стратегії для вдосконалення кадрового управління в митній службі.

Теоретичні й прикладні питання проходження служби в митних органах викликало інтерес у багатьох науковців, серед яких можна виділити роботи Ю. М. Дьоміна, Л. М. Дорофеевої, Т. О. Карабін, С. В. Ківалова, В. Т. Комзюка, В. І. Щербини, В. В. Ченцова та інших.

Серед науковців існує різне тлумачення змісту ротації, зокрема визначається, що метод ротації кадрів на державній службі може реалізовуватися шляхом підвищення (або пониження) у посаді з розширенням (або зменшенням) кола посадових обов'язків, збільшенням (зменшенням) прав та підвищенням (зниженням) рівня діяльності; підвищення рівня кваліфікації, що супроводжується дорученнями керівнику більш складних завдань, без підвищення в посаді, але з підвищенням заробітної платні; зміни кола

завдань та обов'язків, що не викликане підвищенням кваліфікації та без підвищення у посадовому статусі та зростанні зарплати [1, с. 214].

Таким чином, бачимо, що сам метод ротації класифіковано за характером переміщення: «горизонтальна» та «вертикальна» ротація.

С. В. Петков підкреслює, що якщо працівник надовго залишається на одній посаді, у його підлеглих пропадає надія на можливість просування, що, в свою чергу, гальмує весь нижчий ланцюг переміщень. Це може призвести до створення атмосфери застою в організації [2, с. 48].

Т. Лузан використовує термін «кадрова ротація», визначаючи це явище як інституційний канал державної служби, який сприяє підготовці та виявленню енергійних, компетентних спеціалістів з необхідними фаховими знаннями для зайняття посад керівників органів державного управління, зокрема на вищих управлінських рівнях. Ці спеціалісти, завдяки своїм діловим і моральним якостям, здатні підвищити ефективність роботи державної служби [3, с. 233].

В. С. Венедиктов і М. І. Іншин зазначають, що «ротація кадрів» (від лат. *rotatio* – круговий рух) означає регулярну зміну кадрів згідно з принципом «знайти потрібному працівнику потрібне місце» [4, с. 22].

Отже, ротація кадрів є важливим інструментом управління в державній службі, який забезпечує не лише можливість професійного розвитку співробітників, але й підтримує динаміку в організаційній структурі. Як зазначають дослідники, тривале перебування працівників на одній посаді може призвести до застою та зниження мотивації у підлеглих. У цьому контексті кадрова ротація стає необхідною умовою для виявлення та підготовки кваліфікованих спеціалістів, здатних підвищити ефективність державного управління.

Ми погоджуємося із твердженням І. Л. Олійника, який зазначає, що метою ротації кадрів у державній службі є підвищення ефективності управління, а основними завданнями ротації державних службовців є вдосконалення кадрового потенціалу, а також профілактика і запобігання проявам корупції [5, с. 16].

Варто наголосити, що стаття 569 Митного кодексу України визначає, що посадові особи

митних органів є державними службовцями. Таким чином, логічним є висновок, що спеціальним законом, який регулює питання проходження державної служби в митних органах, є Закон України «Про державну службу» від 2015 року, а в частині, не врегульованій нормами спеціального закону, мають застосовуватися норми загального закону – Кодексу законів про працю України.

Повертаючись до питання ротації державних службовців, варто наголосити, що визначення поняття та змісту «ротації» не містяться ні в спеціальному законодавстві про державну службу, ні в законодавстві з питань праці.

Визначення поняття «ротація» міститься в статті 2 Закону України «Про дипломатичну службу» та визначає її як планове заміщення посад дипломатичної служби в органах дипломатичної служби посадовими особами дипломатичної служби [6], а наказом Міністерства закордонних справ України від 18 жовтня 2018 року № 427 затверджено порядок ротації посадових осіб дипломатичної служби в органах дипломатичної служби, в якому зазначено, що ротація посадових осіб здійснюється з метою підвищення ефективності їхньої професійної діяльності та з урахуванням інтересів дипломатичної служби. Ротація здійснюється шляхом планового заміщення посад для належного кадрового забезпечення органів дипломатичної служби, ефективного використання людських ресурсів, забезпечення плановості службової кар'єри та просування по службі [7].

Своє відображення поняття ротації в діяльності митних органів уперше закріплено законодавцем у Законі України від 17 вересня 2024 року № 3977 «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів», у якому визначено, що ротація – це тимчасове, строком не більше ніж на три місяці, переміщення посадової особи митного органу на іншу посаду державної служби (у межах однієї категорії посад державної служби) шляхом оформлення рішення про направлення з метою вирівнювання навантаження та вирішення тимчасових завдань, пов'язаних із забезпеченням діяльності митного органу, у межах зони діяльності однієї митниці або до зони діяльності іншої митниці [8].

На нашу думку, застосування терміна «переміщення» у контексті процедури ротації посадових осіб митних органів є не зовсім вдалим, оскільки законодавство про державну службу не містить відповідних положень. Сам термін «переміщення» запозичено з норм трудового права і свідчить про спробу ототожнити процедуру ротації з нормами статті 32 Кодексу законів про

працю України. Крім того, зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України щодо процедури ротації були відсутні, що свідчить про необхідність глибшого аналізу правових аспектів даної проблеми.

Метою такого переміщення визначено вирівнювання навантаження та вирішення тимчасових завдань, пов'язаних із забезпеченням діяльності митного органу. Це, у свою чергу, може слугувати додатковим механізмом для виконання обов'язків керівників, які не мають твердої посади, що може призвести до відсутності відповідальності таких керівників за управління митним органом при досягненні негативних результатів діяльності.

Цікавим є той факт, що ротація передбачена в межах однієї категорії посад. Це в межах категорії «Б» свідчить про можливість проведення ротації шляхом переміщення завідуючого сектора («БЗ») на тимчасову посаду начальника митниці («Б1»), а в межах категорії «В» – з посади «державного інспектора» на посаду «головного інспектора». Такий підхід, у свою чергу, ускладнює можливість класифікації ротації на «горизонтальну» та «вертикальну» за своїм змістом.

Ротація в митних органах, на нашу думку, може здійснюватися трьома основними шляхами, а саме: а) переміщення посадових осіб на вакантні посади; б) переміщення на період відсутності основного працівника; с) перехресне переміщення, яке застосовується між двома або більше посадовими особами.

Якщо аналізувати механізм тимчасового переміщення, варто зазначити, що воно малоімовірно може бути здійснене через тимчасове переведення – призначення посадової особи на вакантну (основну) посаду строком до 3 місяців до завершення ротації. Оскільки зміна посади є істотною умовою контракту про проходження служби в митних органах, це буде реалізовано шляхом покладення виконання обов'язків за іншою посадою.

Митним кодексом України не врегульовано питання оплати праці посадових осіб, до яких буде застосовано ротацію. Враховуючи зміст тимчасового переведення, незрозуміло, чи має така посадова особа отримувати заробітну плату за основною посадою чи за посадою, на яку здійснено переміщення. Також неясно, чи застосовуються в такому випадку положення статті 52 Закону України «Про державну службу» щодо виплати за додаткове навантаження.

В діяльності митних органів виникають обставини, коли дійсно існує необхідність тимчасового переведення або переміщення посадової особи з різних причин та мотивів на іншу посаду державної служби в межах митного органу. Однак керівник територіального органу

Держмитслужби обмежений у прийнятті такого управлінського рішення з урахуванням норм законодавства, оскільки відповідно до статті 19 Конституції України зобов'язаний діяти лише в межах та у спосіб, наданих йому повноважень. Такі переміщення, як правило, мають відбуватися за згодою працівника митного органу.

До посадової особи митного органу з урахуванням положень контракту щодо надання згоди на ротацію може бути застосована ротація. Періодичність проведення ротації визначається порядком проведення ротації посадових осіб митних органів, який затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику [8].

Рухаючись до мети нашого дослідження, варто наголосити, що порядок ротації та підстави для відмови від ротації є істотними умовами контракту про проходження служби в митних органах. Ці умови повинні бути чітко відображені в контракті, а також досягнення спільного розуміння всіх істотних умов між сторонами має відбутися до його укладення.

Варто також уважно підійти до питання визначення підстав, які надають право на відмову від проведення ротації з метою запобігання зловживанням з боку посадових осіб та саботажу такого тимчасового переміщення на іншу посаду шляхом пошуку альтернативних рішень. З іншого боку, викликає запитання обмежений строк переміщення – 3 місяці, оскільки малоімовірно, що протягом цього періоду керівник зможе виявити всі проблеми та негативні прояви в діяльності на новій посаді, оскільки за короткий термін вже доведеться залишити цю посаду.

З огляду на те, що на сьогоднішній день відсутній затверджений порядок проведення ротації посадових осіб митних органів, є необхідність у визначенні конкретних рекомендацій та чітких критеріїв ротації.

На нашу думку, для успішного впровадження ротації необхідно розробити і затвердити чіткі критерії, які регулюють, коли і як повинна здійснюватися ротація. Це може включати встановлення об'єктивних причин для ротації, таких як перевантаження робочих обов'язків, потреба в підвищенні кваліфікації або запобігання корупційним ризикам.

Рекомендується створити детальний порядок проведення ротації, затверджений центральним органом виконавчої влади. У цьому порядку слід зазначити, що ротація відбувається за згодою працівника, а також визначити підстави для відмови від ротації та строки, протягом яких може здійснюватися ротація.

Процедура ротації має базуватися на принципах справедливості, об'єктивності та прозорості. Важливо, щоб усі посадові особи були інформо-

вані про критерії та процедури ротації, аби уникнути упередженості та нерівності.

Необхідно запровадити механізм, який дозволяє працівникам висловлювати свої побажання щодо можливих ротацій, що підвищить їхню мотивацію та готовність до змін. Це може бути реалізовано через регулярні опитування або інтерв'ю.

Крім того, важливо регулярно проводити оцінку ефективності ротації, щоб виявити її вплив на продуктивність працівників і загальну діяльність митних органів. На основі цих оцінок можна вдосконалювати процедуру.

Слід чітко визначити правила для керівників, які виконують обов'язки, щоб уникнути зловживань і недоцільних рішень. Ротація не повинна стати засобом ухилення від відповідальності.

Необхідно також запровадити правові норми, які б детально регулювали процедуру ротації, включаючи умови, за яких можливо відмовитися від ротації, та порядок оскарження рішень про ротацію.

Система ротації посадових осіб митних органів може стати потужним інструментом для підвищення професійної компетентності, зменшення корупційних ризиків і забезпечення прозорості в їх діяльності. Проте впровадження цієї системи стикається з серйозними викликами, включаючи відсутність чітких механізмів реалізації та адміністративні труднощі.

Ключовими рекомендаціями для вдосконалення системи ротації є створення детального порядку проведення ротації, визначення об'єктивних критеріїв, механізмів для висловлення побажань працівників та регулярна оцінка ефективності. Це дозволить не лише підвищити мотивацію співробітників, але й сприятиме загальному підвищенню продуктивності роботи митних органів.

З огляду на наведені аспекти, чітка і продумана реалізація системи ротації може стати важливим кроком до удосконалення кадрового управління в митній службі України, що в свою чергу сприятиме досягненню поставлених цілей у сфері державного управління та економічного розвитку.

Література

1. Акімов О. Правові аспекти ротації кадрів на державній службі в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 3. С. 213-225.
2. Петков С.В. Теорія адміністративного права : навч. посібник. Київ. 2014. С. 304.
3. Лузан Т. Поняття «ротація» державних службовців у науковому дискурсі. *Держ. упр. та місц. самоврядування*. 2012. Вип. 3(14). С. 232-239.
4. В.С. Венедиктов, М.І. Іншин. Організаційно-правові засади проходження служби в органах

внутрішніх справ України: Наук.-практ. посібник. Харків, 2002. С. 164.

5. Олійник І.Л. Правовий механізм ротації кадрів державної служби. *Економіка і право*. 2012. № 3. С. 12-17.

6. Про дипломатичну службу: Закон України від 07.06.2018 р. № 2449-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#n213>

7. Про затвердження Порядку ротації посадових осіб дипломатичної служби в органах дипломатичної служби: Наказ Міністерства закордонних справ України від 18.10.2018 р. № 427. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1274-18#n14>

8. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів: Закон України від 17.09.2024р. №3977-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3977-20#Text>.

Анотація

Черкунов О. В. Впровадження системи ротації в митних органах України: виклики та рішення. – Стаття.

У статті розглядається важливість впровадження системи ротації посадових осіб митних органів України в умовах глобалізації та інтеграції країни до європейського співтовариства. Автор підкреслює, що ротація, як інструмент управління, може не лише підвищити професійну компетентність посадових осіб митних органів, але й знизити ризики корупції, забезпечуючи прозорість і підзвітність при виконанні посадових обов'язків за посадами державної служби в митних органах. Однак впровадження ефективної системи ротації потребує виваженого підходу, розуміння оперативної ситуації в територіальних органах та на сьогоднішній день стикається з численними викликами, такими як відсутність чітких механізмів реалізації та правової невизначеності.

У статті детально аналізуються різні аспекти ротації, зокрема її визначення та здійснено класифікація на "горизонтальну" та "вертикальну". Висвітлюється також роль кадрової ротації в підвищенні ефективності державної служби в митних органах, а також необхідність розробки нормативно-правових актів, що регламентують процедури ротації в митних органах з урахуванням норм Митного кодексу України та специфіки діяльності митної служби України.

Автор формулює мету дослідження, яка полягає у вивченні викликів, пов'язаних із впровадженням системи ротації, і пошуку ефективних механізмів та рішень для їх подолання. У статті пропонуються рекомендації щодо створення детального порядку проведення ротації, визначення об'єктивних критеріїв для її здійснення, а також механізмів для висловлення побажань працівників.

Особливу увагу приділено правовим аспектам, пов'язаним із ротацією в митних органах, та необхідності уникнення зловживань з боку керівників.

Стаття підкреслює, що системна ротація може стати потужним інструментом для покращення кадрового управління в митній службі України, проте її реалізація потребує комплексного підходу та чіткої регламентації. Висновки статті акцентують увагу на важливості регулярної оцінки ефективності ротації та адаптації найкращих практик з міжнародного досвіду з урахуванням реалій.

Ключові слова: митна служба, ротація, переміщення, митниця, митний орган.

Summary

Cherkunov O. V. Implementation of the rotation system in the customs authorities of Ukraine: challenges and solutions. – Article.

The article discusses the importance of implementing a rotation system for customs officials in Ukraine amid globalization and the country's integration into the European community. The author emphasizes that rotation, as a management tool, can not only enhance the professional competence of customs officials but also reduce corruption risks by ensuring transparency and accountability in the performance of public service duties within customs authorities. However, the implementation of an effective rotation system requires a balanced approach, an understanding of the operational situation in regional offices, and currently faces numerous challenges, such as the lack of clear implementation mechanisms and legal uncertainties.

The article provides a detailed analysis of various aspects of rotation, including its definition and classification into "horizontal" and "vertical" types. It also highlights the role of personnel rotation in improving the efficiency of public service in customs authorities and the necessity of developing legal regulations that govern rotation procedures, taking into account the provisions of the Customs Code of Ukraine and the specific activities of the customs service.

The author formulates the research objective, which is to examine the challenges associated with implementing a rotation system and to find effective mechanisms and solutions for overcoming them. The article proposes recommendations for creating a detailed procedure for rotation, defining objective criteria for its implementation, and establishing mechanisms for employees to express their preferences.

Particular attention is paid to the legal aspects related to rotation in customs authorities and the need to prevent abuses by management. The article stresses that systematic rotation could become a powerful tool for improving human resource management within Ukraine's customs service; however, its implementation requires a comprehensive approach and clear regulation. The conclusions of the article highlight the importance of regularly evaluating the effectiveness of rotation and adapting best practices from international experience to local realities.

Key words: customs service, rotation, relocation, customs, customs authority.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.6

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.15>

В. С. Березняк

orcid.org/0000-0001-5690-4736

доктор юридичних наук,

старший науковий співробітник

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ, ПОВ'ЯЗАНОГО З ПОРУШЕННЯМ ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ ПОРЯДКУ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Будь-який злочин (зокрема, і злочини, пов'язані з порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини) має суб'єктивну сторону – значущу складову кримінального правопорушення. Без встановлення суб'єктивної сторони злочину неможливо правильно визначити мотив і мету скоєння злочину, а також міру вини правопорушника, адже ці елементи злочину встановлює саме суб'єктивна сторона діяння. Ретельне і уважливе дослідження суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 143 КК України, допомагає правильно кваліфікувати такі злочини, завдяки чому дотримуються принципи законності і обирається належне покарання. А враховуючи те, що призначення кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з порушенням встановленого законом порядку трансплантаційної діяльності, є новелою (нововведенням) в українському законодавстві, видається важливим і актуальним аналізувати різні нюанси і особливості суб'єктивної сторони злочинів у сфері трансплантації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Суб'єктивну сторону злочинів, пов'язаних з незаконною трансплантацією, вивчали П. П. Андрушко, В. О. Глушков, Г. В. Чеботарьова та інші науковці, однак аналіз суб'єктивної сторони таких злочинів був здебільшого фрагментарним. Більше уваги осмисленню суб'єктивної сторони злочинів у сфері трансплантації приділив С. В. Гринчак.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити суб'єктивну сторону злочинів, пов'язаних з порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (ст. 143 КК України).

Виклад основного матеріалу. Поняття «суб'єктивний» (особистий, індивідуальний, протилежний об'єктивному) властиве конкретній особі (суб'єкту) і пов'язане з її психікою (думками, переживаннями, станом, спостереженнями тощо). У загальному розумінні, психіка людини є продуктом мозку – суб'єктивним відображенням об'єктивної дійсності. Тож, С. В. Гринчак

визначає суб'єктивну сторону злочину як психічну діяльність особи, яка скоїла злочин [1]. Іншими словами, суб'єктивна сторона злочину є психічною складовою суспільно небезпечного правопорушення.

Поняття «суб'єктивний» означає «протилежний об'єктивному». Тому, для більшого розуміння суб'єктивної сторони злочину, доречно аналізувати обидва поняття шляхом зіставлення: якщо *об'єктивна сторона злочину* – це зовнішня сторона злочину (об'єкт злочину, предмет злочину, ознаки суб'єкта злочину), то *суб'єктивна сторона злочину* – це внутрішня сторона злочину (вина, мотив, мета вчинення злочину).

Суб'єктивна сторона складу злочину завжди знаходить свій вияв у певному зовнішньому протиправному діянні. Тобто, в об'єктивних ознаках злочину знаходять свій вияв мотив, мета і, в кінцевому підсумку, волевиявлення особи [2, с. 70]. Встановлення суб'єктивної сторони злочину допомагає відмежовувати кримінально протиправні дії від не кримінально протиправних; відокремлювати злочини, що мають схожі об'єктивні ознаки; точніше кваліфікувати злочини, ступінь тяжкості злочинів та рівень суспільної небезпеки злочинців; а також призначати відповідне покарання.

Усе перелічене використовується і при встановленні суб'єктивної сторони злочину, пов'язаного з незаконною трансплантацією.

Ч. 1 ст. 143 КК не надає безпосередніх вказівок на суб'єктивну сторону злочинів, пов'язаних з порушеннями встановленого законом порядку трансплантації. І саме таке формулювання статті (без вказівок на суб'єктивну сторону) викликає різні тлумачення суб'єктивної сторони цих злочинів: на думку М. Й. Коржанського і В. О. Глушкова, злочини у сфері незаконної трансплантації вчиняють як з умислом, так і з необережності [3, с. 183; 4, с. 103], а на думку П. П. Андрушко, М. І. Хавронюка, В. І. Касинюка, Г. В. Чеботарьової, такі злочини вказують виключно на прямиї умисел [5, с. 297; 6, с. 143; 7, с. 404-406; 8, с. 94, 95]. Наведені точки зору демонструють нагальну

необхідність глибше вивчити різні види злочинів у сфері трансплантації.

Існує два види умислу: прямий і непрямий (ст. 24 КК). Визначення обох понять охоплюють *матеріальний* склад різних злочинів. А злочини, пов'язані з незаконною трансплантацією, є прикладом *формального* складу злочинів (які не мають обов'язкової ознаки у вигляді настання суспільно небезпечних наслідків). Інакше кажучи, вина в таких злочинах визначається тільки на підставі психічного ставлення суб'єкта до скоєного ним діяння [1, с. 133]. При вчиненні незаконної трансплантації суспільно небезпечні наслідки можуть бути різними. Винний міг мати або не мати передбачень щодо цих наслідків, але вони все одно не входять у формальний склад злочину, а визначаються або як самостійні діяння, або як обтяжуючі обставини [1, с. 133]. Через це і в теорії кримінального права, і в судово-слідчій практиці вдаються до вимушених скорочень законодавчої формули вини у злочинах, що мають формальний склад. Це, своєю чергою, призводить до колізії (розбіжностей, неузгодженості, суперечності) між встановленою законом формулою вини й тим, як вона формулюється в теорії і практиці [1, с. 133].

Злочини формального складу мають дві характерні ознаки: *інтелектуальна* ознака виражає усвідомлення суб'єктом суспільно небезпечних наслідків, а *вольова* – виражає бажання скоїти певні діяння чи бездіяльність. Ось чому точки зору вчених щодо непрямого умислу в злочинах, що мають формальний склад, звучать непереконливо і нелогічно, оскільки ситуації, коли винний не бажає скоювати злочин, але все одно свідомо його здійснює, просто абсурдні. Таким чином, вчинення злочинів формального складу має виключно прямий умисел. Враховуючи це, стверджуємо, що діяння, передбачені ч. 1 ст. 143 КК, скоєні з умисним порушенням встановленого законом порядку трансплантації, спричинені бажанням особи здійснити такий суспільно небезпечний злочин [9, с. 166].

Наприклад, винний, виконуючи незаконне пересаджування, чудово розуміє, що не дотримується встановленого законом порядку трансплантації, тому що: 1) свідомо не отримує від пацієнта попередню згоду на операцію з пересаджування; 2) свідомо проводить вилучення в мертвого донора матеріалів, заборонених до пересаджування; 3) свідомо проводить вилучення матеріалів у живого донора, попередньо не проінформувавши його щодо можливих наслідків втручання; 4) свідомо проводить передчасну констатацію смерті пацієнта; 5) свідомо вилучає матеріали в мертвого донора, перед цим узявши участь у констатації його смерті (що не дозволяється) тощо. Винний також усвідомлює, що порушення внаслідок його дій встановленого порядку трансплантації може шкодити життю, здоров'ю і тілесній недоторканості людей (як донорів, так

і реципієнтів). Усе перелічене демонструє інтелектуальне ставлення винного до скоюваного злочину. А вольове ставлення винного виявляється в його бажанні скоїти таке діяння.

І якщо щодо умисного порушення встановленого законом порядку трансплантації більшість науковців мають практично однотайні точки зору, то щодо необережного порушення встановленого законом порядку трансплантації думки вчених не завжди збігаються.

Так, за Г. В. Чеботарьовою, не існує жодної ймовірності необережно порушити порядок трансплантації анатомічних матеріалів. Правознавиця аргументує своє твердження тим, що ситуації, коли особа виконує пересаджування без обізнаності щодо порядку підготовки і проведення оперативного втручання, виключені, оскільки трансплантаційна діяльність проводиться лише за умови колегіальності і контролю (тож усі виконавці пересаджування знають зміст основних вимог до порядку проведення таких втручань) [8, с. 95]. Інші вчені вважають таку позицію помилковою, вказуючи на те, що науковиця здійснювала аналіз не самої незаконної трансплантації, а правомірності діяльності медпрацівників при здійсненні незаконної трансплантації. При цьому, останні наголошують на тому, що незаконна трансплантація може вчинятися також і групою осіб (і за наявності контролю за виконанням трансплантації, і за відсутності такого контролю) [3, с. 183; 4, с. 103; 5, с. 297; 10, с. 309].

На думку значної частини вчених, з необережністю можна скоїти тільки злочини, що мають матеріальний склад [1, с. 135], тому що необережність впливає з певного ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків, які у злочинах з формальним складом не включаються до об'єктивної сторони злочину. Тому, що бо лише суспільно небезпечні наслідки є тією об'єктивною ознакою, яка надає необережному злочину суспільної небезпеки. Основним аргументом є те, що необережність обов'язково передбачає певне ставлення особи до наслідків, а в формальних складах вони не входять до об'єктивної сторони злочину [11, с. 125]. Тому часто поняття «кримінально протиправна недбалість» адаптують під особливості формального складу, визначаючи її як «не усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру діяння (дій чи бездіяльності), тоді як вона могла й повинна була усвідомлювати його [1, с. 136].

Ми згодні з таким визначенням. Щоб обґрунтувати цю позицію, наведемо кілька варіантів порушення порядку трансплантації. Це можуть бути вилучення анатомічних матеріалів в осіб:

- яких утримують у місцях позбавлення волі;
- які мають те чи інше тяжке психічне захворювання;
- які мають хвороби, що можуть передаватися пацієнтам;

- які не перебувають у шлюбі з пацієнтом;
- які не є близькими родичами пацієнтам тощо.

Кожний з перелічених злочинів може вчинятися і з умислом, і з необережності. Наприклад, *умисним* є діяння, коли медпрацівник, знаючи про психічне захворювання потенційного донора, приховує цю інформацію з метою вилучення в нього необхідного органу чи тканини для подальшого пересаджування. А *необережним* є діяння, коли медпрацівники внаслідок неякісного / неповного обстеження потенційного донора зробили заключення щодо належного стану його здоров'я, тоді як донор мав інфекційну хворобу, яка могла передатися реципієнту. Так, відомо про ситуації, коли одному пацієнту трансплантували нирку, уражену туберкульозом, а іншому – серце, яке перед цим вилучили в мертвого донора з раком мозку (згодом рак мозку діагностували і в реципієнта) [1, с. 136].

Вище зазначалось, що злочини формального складу мають дві характерні ознаки: *інтелектуальну* і *вольову*. Інтелектуальною ознакою при недбалому порушенні порядку трансплантації є недостатнє розуміння винним суспільно небезпечного характеру своїх дій (що є невиваженним, тому що це – наслідок кримінально протиправного невиконання вимог до порядку трансплантації, поверхневого ставлення до затверджених інструкцій, недостатньої обачності при проведенні трансплантаційних процедур). Об'єктивним критерієм при кримінально протиправній недбалості є самі нормативні обов'язки медпрацівника розуміти небезпечність своїх дій і категорично виконувати встановлені правила при пересаджуванні анатомічних матеріалів. Проте самі ці обов'язки – недостатня підстава для встановлення кримінальної відповідальності. Щоб обґрунтувати кримінальну відповідальність при кримінально протиправній недбалості, потрібно визначати не лише її об'єктивні, а й суб'єктивні критерії. Суб'єктивним критерієм при кримінально протиправній недбалості є здатності і можливості медпрацівника усвідомити суспільний характер своїх дій (рівень освіти, досвід роботи, особистісні якості, стан самопочуття, особливості обставин тощо). Встановлення об'єктивних і суб'єктивних критеріїв забезпечує повну можливість особі усвідомити суспільну небезпечність своїх дій [9, с. 177–180]. Вольовою ознакою при недбалому порушенні порядку трансплантації є, наприклад, неухважність медпрацівника (він виконує покладені на нього нормативні обов'язки і має всі можливості для усвідомлення суспільної небезпечності своїх дій, але виявляє неухважність під час здійснення трансплантаційних втручань).

Вище зазначалось, що суб'єктивна сторона злочину містить вину, мотив, мету вчинення злочину. І якщо вину у злочинах формального складу (до яких і належить трансплантаційна діяльність) можна визначити на підставі психіч-

ного ставлення суб'єкта до скоєного ним діяння (міри усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру діяння), то інші складники суб'єктивної сторони злочину (мету й мотив) законодавець не передбачає диспозицією ч. 1 ст. 143 КК (аналіз цих ознак носить факультативний, тобто необов'язковий, характер і не впливає на кваліфікацію діяння). Наголосимо, що кінцева мета будь-якого трансплантаційного втручання полягає у збереженні життя пацієнта (або в покращанні його здоров'я), проте така мета характерна лише для законної трансплантаційної діяльності, а у випадках з незаконною трансплантацією така мета не може виступати обов'язковим критерієм її суб'єктивної сторони.

Висновок. Отже, встановлений законом порядок трансплантації може порушуватися і внаслідок прямого умислу, і внаслідок кримінально протиправної недбалості. Варто зазначити, що це твердження охоплює тільки злочини, передбачені ч. 1 ст. 143 КК (в суб'єктивній стороні діянь за іншими частинами ст. 143 КК є свої тонкощі, які мають бути проаналізовані окремо).

Видається зайвим закріплювати в ч. 1 ст. 143 КК кримінальну відповідальність за порушення порядку трансплантації з необережності, адже, відповідно до ст. 12 КК, такий злочин являє собою злочин невеликої тяжкості і в його формальному складі не передбачено будь-якої суспільної небезпечності. Якщо і давати вказівки на кримінально карану необережність, то за рахунок криміналізації найнебезпечніших діянь з необережності, спричинених, наприклад, підвищенням складності технічного обладнання, зростанням кількості трансплантаційних втручань і трансплантаційних закладів, збільшення чинників високої небезпеки (приміром, при відключеннях світла) та іншими об'єктивними обставинами.

При цьому пропонуємо додати у ч. 1 ст. 143 КК вказівку на умисну форму вини порушення порядку трансплантації. Завдяки такій вказівці, можна буде декриміналізувати порушення порядку трансплантації з необережності, зупинити дискусії щодо форми вини за злочини, пов'язані з незаконною трансплантацією, і полегшити застосування ч. 1 ст. 143 в суді (чи досудовій практиці).

Література

1. Гринчак С. В. Суб'єктивна сторона незаконної трансплантації. Проблеми законності. Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. 2010. Вип. 106. С. 132-139.
2. Селецький С. І. Кримінальне право України. Загальна частина: Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури. 2007. 264 с.
3. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів: Навч. посіб. К.: Атіка, 2002. 640 с.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2-х ч.: Особл. ч. / За заг. ред. М. О. Потєбенька й В. Г. Гончаренка. К.: Форум, 2001. 944 с.

5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / За ред. С. С. Яценка. К.: Вид-во А.С.К., 2002. 936 с.

6. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. К.: Істина, 2004. 504 с.

7. Кримінальний кодекс України: Наук.-практ. коментар / За ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. Х.: ТОВ «Одісей», 2004. 1152 с.

8. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правові проблеми трансплантації органів або тканин людини та донорства крові: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / ДДП НАН України. К., 2003. 219 с.

9. Кримінальне право України: Заг. ч.: Підручник / За ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 3-тє вид. перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2007. 496 с.

10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., перероб. та доп. К.: Атіка, 2003. 1056 с.

11. Гринчак С. В. Порухення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини: підставикримінальної відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2006. 229 с.

12. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини: Закон України від 17.05.2018 р. № 2427-VIII: станом на 07 січн. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text> (дата звернення: 16.01.2024)

13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16.01.2024)

Анотація

Березняк В. С. Суб'єктивна сторона злочину, пов'язаного з порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини. – Стаття.

Стаття висвітлює суб'єктивну сторону злочинів, пов'язаних з порушеннями встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, акцентуючи увагу на значенні суб'єктивної сторони в питаннях правильності кваліфікації такої групи злочинів. У межах статті автор розглядає поняття: «суб'єктивний», «суб'єктивна сторона злочинів», «прямий і непрямий умисел», «матеріальний і формальний склад злочинів», «інтелектуальна ознака злочину», «вольова ознака злочину», «умисні діяння», «необережні діяння», «кримінально протиправна недбалість» та «складники суб'єктивної сторони злочину». Автор аналізує психічне ставлення винного до скоюваного ним злочину, пов'язаного з порушенням порядку трансплантації, досліджуючи суб'єктивну сторону частини 1 статті 143 Кримінального Кодексу України (далі – КК України). В результаті аналізу автор виявляє кілька проблем, пов'язаних зі встановленням суб'єктивної сторони злочину за ч. 1 ст. 143 КК. Основною такою проблемою автор бачить відсутність у ч. 1 ст. 143 КК безпосередніх вказівок на суб'єктивну сторону злочинів, пов'язаних з порушеннями встановленого законом порядку трансплантації. Таке формулювання статті (без вказівок

на суб'єктивну сторону) викликає різні тлумачення суб'єктивної сторони цих злочинів. Проаналізувавши різні думки вчених, автор обґрунтовує недоречність закріплювати в ч. 1 ст. 143 КК кримінальну відповідальність за порушення порядку трансплантації з необережності. Натомість автор пропонує додати у ч. 1 ст. 143 КК вказівку на умисну форму вини порушення порядку трансплантації, що забезпечить можливість для декриміналізації порушень порядку трансплантації з необережності, зупинить дискусії щодо форми вини за злочини, пов'язані з незаконною трансплантацією, і полегшить застосування ч. 1 ст. 143 в суді (чи досудовій практиці). Автор наголошує на важливості і обов'язковості встановлення суб'єктивної сторони злочинів незаконної трансплантації.

Ключові слова: суб'єктивна сторона злочину, трансплантація, анатомічні матеріали людини, мотив злочину, мета злочину.

Summary

Berezniak V. S. The subjective side of the crime related to the violation of the procedure established by law for the transplantation of human anatomical materials. – Article.

The article highlights the subjective side of crimes related to violations of the procedure established by law for the transplantation of human anatomical materials, emphasizing the importance of the subjective side in matters of the correctness of the qualification of such a group of crimes. Within the scope of the article, the author examines the following concepts: "subjective", "subjective side of crimes", "direct and indirect intent", "material and formal composition of crimes", "intellectual feature of a crime", "volitional feature of a crime", "intentional acts", "negligent acts", "criminal negligence" and "components of the subjective side of the crime". The author analyzes the mental attitude of the guilty party to the crime committed by him, related to the violation of the transplantation procedure, examining the subjective side of Part 1 of Article 143 of the Criminal Code of Ukraine. As a result of the analysis, the author reveals several problems related to establishing the subjective side of the crime under Part 1 of Art. 143 of the Criminal Code. The author sees the main such problem as the absence in Part 1 of Art. 143 of the Criminal Code direct indications on the subjective side of crimes related to violations of the transplant procedure established by law. This wording of the article (without indicating the subjective side) causes different interpretations of the subjective side of these crimes. Having analyzed the different opinions of scientists, the author justifies the impropriety of enshrining in part 1 pt. 143 of the Criminal Code criminal liability for the violation of the transplant procedure due to carelessness. Instead, the author suggests adding in part 1 ct. 143 of the Criminal Code indicating the intentional form of guilt for violation of the transplantation procedure, which will provide an opportunity to decriminalize violations of the transplantation procedure due to negligence, will stop discussions about the form of guilt for crimes related to illegal transplantation, and will facilitate the application of Part 1 of Article 143 in court (or pre-trial practice). The author emphasizes the importance and necessity of establishing the subjective side of crimes of illegal transplantation.

Key words: the subjective side of the crime, transplantation, human anatomical materials, the motive of the crime, the purpose of the crime.

УДК 343.41 (477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.16>

Б. О. Карась
orcid.org/0009-0004-9254-0318
кандидат юридичних наук,

*докторант відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України*

СТАНДАРТ ВСТАНОВЛЕННЯ ГРУБОГО ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ (СТАТТЯ 172 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ) В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Постановка проблеми. Одним із невід'ємних прав людини є право на працю, за реалізацію якого відповідальна держава. Право на працю є одним з найважливіших соціально-економічних прав людини, оскільки з цим правом пов'язані всі інші права й обов'язки працівника [1, с. 76]. Право на працю гарантується низкою міжнародних конвенцій загального та регіонального значення. Йдеться, зокрема, про Загальну декларацію з прав людини від 10.12.1948, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейську соціальну хартію (переглянуту) 1996 р. тощо. Окрім міжнародно-правових стандартів кожна держава створює національні механізми забезпечення права на працю для кожного громадянина, в якому чільне місце займають кримінально-правові засоби реагування на порушення права людини на працю.

Стан дослідження проблеми встановлення критеріїв іншого грубого порушення законодавства про працю висвітлювалося на сторінках наукових публікацій, зокрема, таких учених-криміналістів, як П. П. Андрушко, С. В. Бушинський, Г. Д. Борейко, М. Д. Ждан, Р. В. Зварич, І. О. Зінченко, Ю. В. Лемеха, М. О. Лиськов, С. Я. Лихова, О. О. Лов'як, М. П. Куцевич, М. І. Мельник, В. І. Павликівський. Водночас у працях як цих, так і інших науковців не зроблено спробу проаналізувати основні тенденції судової практики до встановлення іншого грубого порушення законодавства про працю, а отже й не запропоновано розуміння правозастосовного стандарту такого оцінного поняття, як інше грубе порушення законодавства про працю.

Метою статті є дослідження на підставі аналізу судової практики критеріїв того, що слід розуміти під іншим грубим порушенням законодавства про працю як якісної та оцінної ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 172 Кримінального кодексу України (далі – КК).

Виклад основного матеріалу дослідження. У ст. 172 КК передбачається відповідальність за незаконне звільнення працівника з роботи

з особистих мотивів чи у зв'язку з повідомленням ним як викривачем про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також інше грубе порушення законодавства про працю. Загалом же відповідне кримінальне правопорушення містить узагальнену назву – грубе порушення законодавства про працю. Відповідно грубість порушення виступає, насамперед, якісною ознакою, яка допомагає відмежувати відповідне кримінально-протиправне порушення законодавства про працю від негрубого порушення, за яке кримінальна відповідальність не передбачена. Водночас складність встановлення такого розмежування обумовлена тим, що «грубе» порушення належить до оцінних ознак (понять), під якими розуміються «поняття з невизначеним змістом, у яких фіксуються найбільш загальні ознаки певних явищ, предметів, конкретизація змісту яких здійснюється суб'єктами, які інтерпретують і застосовують кримінальний закон України» [2, с. 333].

Встановлення змісту оцінного поняття можливе шляхом напрацювання певного стандарту (еталону, зразка) такого поняття, який формується шляхом його неодноразового застосування та передбачає встановлення нормативного змісту цього поняття щоразу, коли застосовується норма. Під стандартом (еталоном, зразком) оцінного поняття розуміється «певний трафарет, мірило, взірць, зразок тощо, який являє собою сукупність типових якісних та / чи кількісних властивостей предметів, явищ, дій, щодо якого відбуваються порівняння оцінного поняття із конкретною ситуацією» [3, с. 16], «зразок, вихідна основа оцінки, уявлення про те, якими властивостями мають характеризуватися предмети, явища для того, щоб відповідати змісту цього поняття [4, с. 334].

Стандарт будь-якого оцінного поняття має кілька рівнів, серед яких слід виокремити, насамперед, доктринальний та правозастосовний рівні, які взаємно доповнюють та збагачують один одного. Більше того, між ними існує така залежність, що кожен з наступних рівнів стан-

дарту оцінного поняття впливає на вироблення іншого такого стандарту, а в цілому як доктринальний, так і правозастосовний рівні утворюють сукупний (загальний) стандарт оцінного поняття, який повинен у цілому та загалом описувати зміст відповідного поняття. При цьому кожен з указаних рівнів потребує самостійного вивчення та опрацювання. У межах цієї статті зупинимося на тому, яким є доктринальний рівень стандарту грубого порушення законодавства про працю.

З-поміж наукових праць, в яких наводяться критерії іншого грубого порушення законодавства про працю, виокремимо доробок таких науковців, як В. І. Павликівський та Г. Д. Борейко, у працях яких, на наш погляд, найбільш повно представлено доктринальний стандарт поняття іншого грубого порушення законодавства про працю. Так, В. І. Павликівський вважає, що для встановлення грубого порушення законодавства про працю необхідно, насамперед, орієнтуватися на характер порушуваних трудових прав людини, а саме враховувати, що грубим визнається порушення таких основних прав людини, які передбачені Конституцією України або самостійними законодавчими актами. Такими, на думку цього вченого, є право на працю, право на відпустку, право на оплату праці не нижче мінімуму, встановленого законом, право на відпочинок. Також орієнтиром, який повинен слугувати встановленню грубого порушення законодавства про працю є потерпілий у результаті такого порушення. Йдеться, насамперед, про незахищених категорій громадян, як-от молодь, жінки, зокрема матері, інваліди. «Крім того, на оцінку діяння впливає і кількість працівників, відносно яких здійснюються правопорушення. Так, суспільна небезпека діяння, що пов'язане з порушенням прав цілої групи працівників на підприємстві, значно більша за порушення прав окремого працівника». Критерієм визначення порушення законодавства про працю грубим також визнаються певні об'єктивні ознаки. «Про грубе порушення прав працівників може свідчити систематичність таких порушень, тяжкі наслідки у вигляді фізичної, матеріальної та моральної шкоди, певний спосіб порушення трудових прав, пов'язаний з примусом фізичним або психічним, а також обставини, які не надають працівнику можливості вибору своєї поведінки». Насамкінець цей вчений рекомендує враховувати для визначення грубого порушення законодавства про працю й суб'єктивні ознаки. При цьому В. І. Павликівський доводить, що особисті неприязні стосунки, злісні мотиви є тими властивостями, що свідчать про наявність грубого порушення законодавства про працю [5, с. 66–67]. Критерії встановлення грубості

порушення законодавства про працю пропонує Г. Д. Борейко, до яких, на її думку, належать такі: об'єктивні ознаки: – обставини порушення законодавства про працю; – розмір заподіяної працівникові матеріальної шкоди; – тривалість та систематичність порушення; – настання негативних наслідків у результаті вчинення таких порушень; – матеріальний стан працівника; суб'єктивні ознаки: – кількість потерпілих; – особу потерпілого; – ставлення особи до вчиненого щодо неї порушення тощо [6, с. 75].

Аналіз судової практики у кримінальних провадженнях за ст. 172 КК вказує на те, що грубим порушенням законодавства про працю судами визнавалися такі.

Внесення головним інженером неправдивих відомостей щодо тривалості робочого часу до табелів обліку робочого часу за січень–лютий 2018 р., чим грубо порушено вимоги статей 50, 59, 61, 62 КЗпА, тобто право на відпочинок та належну оплату праці; вказані дії було вчинено з метою зменшення обсягів виплаченої заробітної плати та з метою приховання понаднормового використання праці чотирьох працівників (вирок Ленінського районного суду м. Дніпропетровська від 13.09.2019 у справі № 205/3696/19).

Неоформлення ФОП вісімнадцяти працівників, нерестрація їх у фондах соціального страхування, відсутність ведення табелів обліку робочого часу, неподання повідомлень до центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття вказаних працівників на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, нездійснення жодних внесків на їх соціальне страхування, загальнообов'язкове пенсійне страхування та нездійснення сплати відповідних податків до бюджету, у результаті чого на таких працівників не поширювалися гарантії, зокрема конституційно закріплені, передбачені законодавством про працю та соціальне забезпечення. Вказані дії було вчинено з метою зменшення витрат на оплату праці, отримання прибутку та ухилення від обов'язкових платежів (вирок Московський районний суд м. Харкова від 05.02.2020 у справі № 643/267/20). Подібне інше грубе порушення законодавства про працю було встановлено вироком Тростянецького районного суду Сумської області від 01.06.2020 у справі № 588/279/20. Згідно з цим вироком серед шести потерпілих, чії трудові права були порушені, був неповнолітній працівник. У вирокі Лубенський міськрайонний суд Полтавської області від 10.05.2023 у справі № 539/1745/23 також визнано доведеним грубе порушення законодавства про працю в такій же

формі. Згідно з обставинами цієї справи обвинуваченим було грубо порушено трудові права стосовно трьох потерпілих протягом тривалого часу (протягом одного року). Вироком Красноградського районного суду Харківської області від 13.11.2023 у справі № 626/3407/23, констатуючи таке ж грубе порушення законодавства про працю, суд першої інстанції зробив акцент на якісні характеристики та кількості потерпілих. Вказаним кримінальним правопорушенням було спричинено шкоду трудовим правам дев'яти неповнолітнім. Вироком Новоселицького районного суду Чернівецької області від 26.12.2023 у справі № 720/2854/23 відповідне грубе порушення законодавства про працю стосувалося дев'яти працівників.

Вироком Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області від 21.03.2024 у справі № 688/881/24 було констатовано інше грубе порушення законодавства про працю в діях директора малого приватного підприємства, яке виразилося в тому, що двоє неповнолітніх без відповідного оформлення трудових відносин працювали на приватному підприємстві без укладення трудових договорів, де здійснювали важкі роботи з небезпечними умовами праці, пов'язані з обробкою деревини на деревообробному електричному станку. Наслідком вказаних порушень стало отримання одним з неповнолітніх травми у вигляді тілесних ушкоджень середнього ступеня тяжкості, як таких, що спричинили тривалий розлад здоров'я.

Дніпровським апеляційним судом від 04.07.2024 у справі № 213/331/15-к було залишено без змін вирок Дніпровського апеляційного суду від 04.07.2023 у справі № 213/331/15-к. Як було встановлено судом першої інстанції та підтверджено судом апеляційної інстанції, інше грубе порушення законодавства про працю в цьому випадку виразилося в тому, що суб'єкт кримінального правопорушення, діючи з прямим умислом, з корисливих мотивів, з метою уникнення сплати податків за найманого працівника, знаючи та розуміючи про необхідність укладання трудового договору з працівником та реєстрацію його в установленому законом порядку, оскільки раніше укладав подібні трудові договори та мав найманих працівників, тривалий час, систематично зневажливо ставився до трудових прав потерпілої та обмежував їх, що виразилось, окрім вищезазначеного: у систематичному порушенні тривалості робочого часу, систематичному ненаданні перерви для відпочинку і харчування; незаконному накладенні на працівника матеріальної відповідальності та стягненні так званих штрафів; виплату заробітної плати потерпілій шляхом надання будівельних матеріалів замість грошових коштів; відсутності індексації заробіт-

ної плати; відсутності належної процедури звільнення; оплаті праці у розмірі, нижчому ніж установлений законодавством мінімум оплати праці (погодинно, помісячно); зменшення надходжень до Пенсійного фонду України, що вплинуло на розмір призначеного пенсійного забезпечення.

Висновки. Отже, як вбачається з наведеного вище аналізу такої судової практики стосовно визначення оцінної ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 172 КК, як грубість порушення законодавства про працю, правозастосовний стандарт вказаного поняття включав врахування судами таких основних критеріїв: характер права / прав, яке / які було / були порушено / порушені у результаті вчинення неправомірних дій (так, про грубість порушення вказує заподіяння шкоди потерпілому через недотримання конституційного права людини); спричинення шкоди потерпілому (зокрема, матеріальної фізичної); тривалість та систематичність порушення законодавства про працю (порушення трудового законодавства від кількох місяців до одного або кількох осіб); якісна властивість потерпілих, серед яких порушено трудові права особливо захищеної категорії потерпілих (у вироках, що аналізувалися, неповнолітнім) – в такому разі достатньо констатувати, що порушення трудових прав мало місце принаймні стосовно одного такого потерпілого; кількісна властивість потерпілих (зазвичай суб'єкт кримінального правопорушення порушував трудові права кількох працівників), комплексність порушення прав навіть одного працівника, яка включає порушення суб'єктом кримінального правопорушення кількох трудових прав працівників; мета грубого порушення законодавства про працю, яка вказувала на те, що суб'єкт кримінального правопорушення усвідомлював та бажав вчинити саме грубе порушення законодавства про працю. Водночас зроблено висновок про те, що грубе порушення законодавства про працю – це оцінне поняття, яке повинно бути встановлено в кожному кримінальному провадженні з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження. Без належного мотивування наявність грубого порушення законодавства про працю кваліфікація за ст. 172 КК може бути визнана неконкретною та незаконною.

Література

1. Конопельцева О.О. Юридична характеристика права на працю: поняття і зміст. Право і суспільство. 2016. № 6. Ч. 2. С. 74–81.
2. Загинеї З. А. Кримінально-правова герменевтика: моногр. Київ: Вид. дім «АртЕк», 2015. 380 с.
3. Веренкіотова О.В. Оцінні поняття у правових актах: теорія та практика реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Нац. академ. внутр справ. Київ, 2013. 195 с.

4. Ткаченко В. В., Волощук Т. В. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про працю. *Наука і правоохорона*. 2015. № 4 (30). С. 126–131.

5. Павликівський В. І. Оціночна ознака в злочинах проти трудових прав людини та її визначення. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 28. С. 65–70.

6. Борейко Г. Д. Кримінально-правова охорона трудових прав людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2016. 210 с.

Анотація

Карась Б. О. Стандарт встановлення грубого порушення законодавства про працю (стаття 172 Кримінального кодексу України) в судовій практиці. – Стаття.

У статті висвітлюються питання встановлення стандарту встановлення такої оцінної ознаки, як грубе порушення законодавства про працю, у судовій практиці. На підставі аналізу судової практики стосовно визначення такої оцінної ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 172 Кримінального кодексу України, як грубість порушення законодавства про працю, правозастосовний стандарт вказаного поняття включав врахування судами таких основних критеріїв: характер права / прав, яке / які було / були порушено / порушені у результаті вчинення неправомірних дій. Про грубість порушення вказує заподіяння шкоди потерпілому через недотримання конституційного права людини; спричинення шкоди потерпілому (зокрема, матеріальної фізичної); тривалість та систематичність порушення законодавства про працю (порушення трудового законодавства від кількох місяців до одного або кількох осіб); якісна властивість потерпілих, серед яких порушено трудові права особливо захищеної категорії потерпілих (у вироках, що аналізувалися, неповнолітнім) – в такому разі достатньо констатувати, що порушення трудових прав мало місце принаймні стосовно одного такого потерпілого; кількісна властивість потерпілих (зазвичай суб'єкт кримінального правопорушення порушував трудові права кількох працівників), комплексність порушення прав навіть одного працівника, яка включає порушення суб'єктом кримінального правопорушення кількох трудових прав працівників; мета грубого порушення законодавства про працю, яка вказувала на те, що суб'єкт кримінального правопорушення усвідомлював та бажав вчинити саме грубе порушення законодавства про працю. Зроблено висновок про те, що грубе порушення законодавства про працю – це оцінне поняття, яке повинно бути встановлено в кожному кримінальному провадженні

з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження. Без належного мотивування наявність грубого порушення законодавства про працю кваліфікація за ст. 172 КК може бути визнана неконкретною та незаконною.

Ключові слова: грубе порушення, законодавство про працю, оцінне поняття, стандарт оцінного поняття, судова практика.

Summary

Karas B. O. Standard of establishing gross violation of labor legislation (article 172 of the Criminal code of Ukraine) in judicial practice. – Article.

The article covers the issues of establishing a standard for establishing such an evaluation feature as a gross violation of labor legislation in judicial practice. Based on the analysis of judicial practice regarding the determination of such an evaluation feature of the composition of a criminal offense under Art. 172 of the Criminal Code of Ukraine, as a gross violation of labor legislation, the law-enforcement standard of this concept included the consideration by the courts of the following main criteria: the nature of the right/rights that were/were violated/violated as a result of committing illegal actions. On the rudeness of the violation indicates harm to the victim due to non-compliance with constitutional human rights; causing harm to the victim (in particular, material physical); duration and systematic violation of labor legislation (violation of labor legislation from several months to one or several persons); qualitative property of victims, among whom the labor rights of a specially protected category of victims (in the sentences analyzed, to minors) are violated – in this case, it is sufficient to state that the violation of labor rights took place at least in relation to one such victim; the quantitative property of the victims (usually the subject of a criminal offense violated the labor rights of several employees), the complexity of the violation of the rights of even one employee, which includes the violation of several labor rights of employees by the subject of a criminal offense; the purpose of a gross violation of labor law, which indicated that the subject of the criminal offense was aware of and wanted to commit a gross violation of labor law. It is concluded that a gross violation of labor legislation is an evaluative concept that should be established in each criminal proceeding, taking into account the specific circumstances of the criminal proceeding. Without proper motivation, the presence of a gross violation of labor legislation qualification under Art. 172 of the Criminal Code can be recognized as non-specific and illegal.

Key words: gross violation, labor legislation, evaluation concept, standard of evaluation concept, judicial practice.

УДК 343.211
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.17>

О. В. Куцева
orcid.org/0009-0006-2491-6138
співробітник Управління Служби безпеки України
у Дніпропетровській області

ДОСВІД КРАЇН БАЛТІЇ В ЧАСТИНІ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

Станом на сьогоднішній день діяння у виді розголошення державної таємниці – злочин, передбачений ст. 328 Кримінального кодексу (далі – КК) України [1]. Дане кримінальне правопорушення несе високий ступінь суспільної небезпеки, адже в багатьох випадках воно не тільки прямо посягає на суспільні відносини у сфері забезпечення охорони державної таємниці, але і здатне заподіяти шкоди національній безпеці держави [2, с. 110].

З початком широкомасштабної війни, яку російська федерація розв'язала проти України у лютому 2022 р., ступінь суспільної небезпеки діянь у вигляді розголошення державної таємниці суттєво збільшився, через що виникає нагальна потреба у проведенні юридичного аналізу та модернізації чинної редакції ст. 328 КК України. Для вирішення цього питання важливо дослідити та врахувати зарубіжний досвід розв'язання цієї проблеми [3, с. 824].

Питанню кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці приділялася увага з боку таких вітчизняних вчених, як Ю. В. Александров, С. В. Бабанін, В. С. Березняк, М. І. Бажанов, А. А. Вознюк, О. А. Гритенко, В. К. Грищук, Л. Ф. Даренко, Г. В. Дідківська, О. О. Дудоров, В. П. Ємельянов, Д. П. Калаєнов, В. А. Клименко, І. М. Копотун, І. С. Курбатова, М. І. Панов, В. Ф. Примаченко, А. В. Савченко, В. В. Сташис, О. С. Стеблинська, В. Я. Тацій, В. В. Топчій, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, В. В. Шаблистий, С. І. Шевченко, Ю. Л. Шуляк, О. С. Юнін, Н. М. Ярмиш, та ін. Водночас, з моменту оголошення в нашій державі правового режиму воєнного стану зарубіжний досвід врегулювання даного питання та шляхи модернізації чинної редакції ст. 328 КК України майже не розглядались.

Метою цієї статті є дослідження досвіду країн Балтії в частині встановлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці.

Діяння у вигляді розголошення державної таємниці є кримінально караним майже у всіх державах світу. Зрозуміло, що кримінальний закон має застосовуватися в останню чергу, а не бути панацеєю у вирішенні проблеми, однак, ураховуючи ступінь суспільної небезпеки даного

акту деліктної поведінки, такий крок є вимушеним. У цьому питанні актуальним є встановлення справедливого, ефективного та гуманного покарання. Для досягнення вказаної мети доцільно запозичити позитивний досвід у вирішенні проблеми встановлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці [4, с. 104].

Цікавим у розрізі даного питання виглядає досвід країн Балтії. Традиційно до їх числа відносять Естонську Республіку, Латвійську Республіку та Литовську Республіку [5, с. 80]. Кожна з перелічених держав свого часу, як і Україна, входила до складу СРСР, а отже їх об'єднує спільний етап розвитку права. Крім того, на сьогоднішній день перелічені країни стали повноправними членами ЄС та НАТО (нагадаємо, саме така стратегічна мета стоїть на сьогоднішній день перед Україною), що не могло не вплинути на розвиток їх законодавства (у тому числі кримінального).

Розпочнемо з аналізу норм Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки (далі – ПК Естонії). Ст. 241 даного нормативно-правового акта розділу 3 «Злочини проти державної влади» має назву «Розголошення державної таємниці та таємної зовнішньої інформації». Дана норма складається з двох частин. У ч. 1 задекларовано наступне:

«(1) Розголошення або незаконна передача інформації, що становить державну таємницю чи є таємною зовнішньою інформацією, або незаконне надання доступу до неї особою, яка зобов'язана зберігати державну таємницю чи секретну іноземну (зовнішню) інформацію, якщо відсутні склади винних діянь, передбачених статтями 232 або 234 даного Кодексу, – караються штрафом або позбавленням волі на строк до п'яти років» [6].

Додамо, що ст.ст. 232 та 234 ПК Естонії передбачають кримінальну відповідальність за державну зраду та шпигунство.

З викладеного слідує, що диспозиція ч. 1 ст. 241 ПК Естонії за своїм змістом максимально наближена до ч. 1 ст. 328 КК України (при цьому припускаємо, що так звана «секретна зовнішня інформація», згадана у законі про кримінальну відповідальність Естонської Республіки, може

охоплюватись вітчизняною категорією «відомості, що становлять державну таємницю»).

Санкція ч. 1 ст. 241 ПК Естонії також досить схожа на вітчизняну норму. Так, максимальний вид покарання, передбачений у ній, – позбавлення волі на строк до п'яти років. Втім, ч. 1 ст. 241 ПК передбачає ще один основний альтернативний вид покарання – штраф. Такий крок з боку законодавця Естонської Республіки виглядає доволі цікавим, адже категорія «державна таємниця» охоплює широкий спектр інформації різного ступеня секретності, тому суд зможе обрати найбільш справедливе покарання, пропорційне ступеню суспільної небезпеки вчиненого злочину.

У даному контексті слід наголосити на тому, що саме штраф став найрозповсюдженішим видом покарання, що застосовувалось до засуджених за ч. 1 ст. 328 КК України у період з 2020 по 2022 рр. Через це, можливо, доречно розширити санкцію ч. 1 вказаної норми шляхом включення альтернативних основних видів покарань (наприклад, штрафу).

Ч. 2 ст. 241 ПК Естонії [6] передбачає покарання у виді штрафу у випадку, якщо вказане вище суспільно небезпечне діяння було вчинено юридичною особою

На окрему увагу заслуговує зміст ст. 242 ПК Естонії «Розголошення державної таємниці та таємної зовнішньої інформації через необережність». Як і у попередньому випадку, дана норма диференційована на дві частини. У ч. 1 передбачено:

«(1) Розголошення або незаконна передача інформації, що становить державну таємницю чи є таємною зовнішньою інформацією або незаконне надання доступу до неї, вчинені через необережність особою, яка зобов'язана зберігати таку інформацію, а також втрата нею носія інформації, що містить дані, що відносяться до державної таємниці, або являють собою таємну зовнішню інформацію, якщо:

1) заподіяно істотну шкоду безпеці Естонській Республіці, зарубіжній державі, міжнародній організації або установі, створеної відповідно до міжнародної угоди; або

1-1) таке діяння призвело до загрози життю або здоров'ю особи; або

2) об'єктом винного діяння є інформація, що відноситься до державної таємниці, або засекречена зовнішня інформація із грифом секретності «Таємно» або «Цілковим таємно», – карається штрафом або позбавленням волі на строк до одного року» [6].

Таким чином, на відміну від ст. 328 КК України, за законодавством Естонської Республіки кваліфікація діяння у виді розголошення державної таємниці залежить від форми вини.

Зокрема, вчинення цього кримінального правопорушення з необережної форми вини розглядається естонським законодавцем в якості привілейованого складу злочину. Крім того, за певних обставин таке діяння навіть може не підпадати під ознаки злочину, передбаченого ст. 242 ПК Естонії.

На нашу думку, рішення виокремити розголошення державної таємниці через необережність в якості привілейованого складу кримінального правопорушення є доволі дискусійним. З одного боку, по-перше, суб'єкт кримінального правопорушення чітко знав та усвідомлював обов'язок щодо недопустимості розголошення секретної інформації та, по-друге, незалежно від форми вини це кримінальне правопорушення може призвести до однаково небезпечних наслідків. З іншого ж боку: 1) таке діяння мало чим відрізняється за ступенем суспільної небезпеки від злочину, передбаченого ст. 329 КК України «Втрата документів, що містять державну таємницю», санкція якої є менш суворою, ніж санкція ст. 328 КК України; 2) суб'єкт кримінального правопорушення у виді розголошення державної таємниці з необережності не має стійкої антисоціальної установки, тому, цілком очевидно, що для його виправлення достатньо менш жорстких санкцій ніж ті, що передбачені у ст. 328 КК України.

Враховуючи викладене вважаємо, що диференціація розголошення державної таємниці на два окремі склади злочину залежно від форми вини у чинному КК України виглядає доволі цікавою ідеєю (особливо з урахуванням того, що основна мета покарання – це виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів та кримінальних проступків).

Ч. 2 ст. 242 ПК Естонії, як і у розглянутій вище ст. 241, передбачає покарання у виді штрафу у випадку, якщо суб'єктом згаданого злочину виступила юридична особа.

Цікавим видається досвід встановлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці Латвійської Республіки. Ст. 94 розділу X «Злочини проти держави» КК цієї держави має назву «Умисне розголошення конфіденційної, таємної та цілком таємної державної таємниці». У даній нормі закріплено наступне:

«Умисне розголошення конфіденційної, таємної чи цілком таємної державної таємниці, якщо воно було вчинене особою, яка була попереджена про нерозголошення конфіденційної, таємної чи цілком таємної державної таємниці, і в цьому злочині відсутні ознаки шпигунства, – карається позбавленням волі на строк до п'яти років або короткостроковим позбавленням волі, або пробаційним наглядом, або громадськими роботами, або штрафом, з позбавленням права обіймати

певні посади або займатись певною діяльністю на строк до п'яти років» [7].

З диспозиції запропонованої норми випливає, що суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною у формі умислу. Відтак, законодавець Латвійської Республіки також розмежував розголошення державної таємниці на два окремих склади злочину залежно від форми вини (норма, що передбачає кримінальну відповідальність за розголошення державної таємниці з необережності буде проаналізована нами далі).

Цікавим виглядає рішення законодавця Латвійської Республіки передбачити широкий комплекс альтернативних основних видів покарань. Як було вказано вище, у такий спосіб держава дозволяє обрати суду найбільш справедливий вид покарання з огляду на ряд обставин справи, що збільшують або зменшують рівень суспільної небезпеки вчиненого діяння (гриф таємності, коло осіб, які отримали доступ до таємної інформації тощо).

Певним недоліком ст. 94 Латвійської Республіки, на нашу думку, є відсутність кваліфікуючих ознак. Подібна конструкція створює умови, за яких особам, які вчинили різні за ступенем суспільної небезпеки злочини, можуть бути призначені однакові покарання.

Ст. 95 КК Латвійської Республіки «Необережне розголошення конфіденційної, таємної та цілком таємної державної таємниці» КК Латвійської Республіки передбачає наступне:

«Розголошення конфіденційної, таємної чи цілком таємної державної таємниці з необережності, якщо воно було вчинене особою, яка була попереджена про нерозголошення конфіденційної, таємної чи цілком таємної державної таємниці, або втрата предметів, що містять конфіденційну, таємну чи цілком таємну державну таємницю, якщо таке діяння вчинене особою, якій така таємниця була довірена, і якщо цим завдано істотної шкоди, – карається позбавленням волі на строк до двох років або короткостроковим позбавленням волі, або пробаційним наглядом, або громадськими роботами, або штрафом» [7].

Запропонована норма поєднала у собі склади таких кримінальних правопорушень, як розголошення державної таємниці (у даному випадку з необережності) та втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 329 КК України).

Враховуючи той факт, що перелічені діяння максимально наближені за ступенем суспільної небезпеки, рішення законодавця Латвійської Республіки об'єднати їх в єдину норму закону про кримінальну відповідальність виглядає цікавим. Відтак, можливо, доречно скористатись досвідом цієї держави та внести відповідні зміни до ст.ст. 328-329 КК України.

Окремо зауважимо, що за законодавством Латвійської Республіки діяння у виді розголошення державної таємниці з необережності може бути кваліфіковано в якості злочину, передбаченого ст. 95 КК цієї держави виключно за умови, що така суспільно небезпечна поведінка призвела до істотної шкоди.

Думається, такий підхід є дещо необґрунтованим з огляду на те, що суб'єкт розголошення державної таємниці з необережності знав та чітко усвідомлював недопустимість такої поведінки та рівень загрози, яка може настати у випадку порушення відповідних правил зберігання державної таємниці. Тому цілком очевидно, що незалежно від форми вини суб'єкта та наслідків, які настали, діяння у вигляді розголошення державної таємниці має бути кримінально каранним.

Проаналізуємо досвід іншої держави Балтії – Литовської Республіки. Кримінальна відповідальність за розголошення державної таємниці передбачена ст. 124 розділу XVI «Злочини проти незалежності, територіальної цілісності та конституційного ладу Литовської Республіки» КК цієї держави. Дана норма складається з двох частин. У ч. 1 зазначається наступне:

«1. Особа, яка розкрила відомості, що становлять державну таємницю Литовської Республіки, якщо ця інформація була їй довірена або стала відома внаслідок виконання службових обов'язків, державних функцій або професійної діяльності, за відсутності ознак шпигунства, – карається штрафом або арештом, або позбавленням волі на строк до трьох років» [8].

З викладеного слідує, що як і в законах про кримінальну відповідальність інших держав Балтії, в КК Литовської Республіки санкція статті, що передбачає кримінальну відповідальність за розголошення державної таємниці, містить декілька основних альтернативних видів покарань. Водночас, максимальна межа найбільш суворого із них є дещо нижчою – до трьох років позбавлення волі (тоді як в ПК Естонії та КК Латвії – до п'яти років позбавлення волі).

На нашу думку, враховуючи той факт, що розголошення державної таємниці може призвести до тяжких наслідків (а у певних випадках навіть суттєво послабити державний суверенітет), максимальне покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років у ряді випадків є недостатнім для виправлення засудженого та ефективного запобігання новим злочинам.

Ч. 2 ст. 124 КК Литовської Республіки містить вказівку на караність таких діянь за умови вчинення злочину з необережності [8].

Повністю погоджуємось із тим, що розголошення державної таємниці з необережності має бути кримінально каранним, втім відповідна вказівка у ст. 124 КК Литовської Республіки

виглядає дещо недоречною, адже в ній відсутня будь-яка вказівка про те, що у такому випадку законом передбачають менш суворі види та ступені покарань (а отже злочин відноситься до числа привілейованих). Можливо, у такий спосіб законодавець цієї країни хотів підкреслити факт караності відповідних діянь.

З викладеного вище випливає, що закони про кримінальну відповідальність країн Балтії мають ряд спільних рис із КК України в частині встановлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці, що пояснюється спільним етапом розвитку права цих держав у складі СРСР. Водночас, норми Естонської Республіки, Латвійської Республіки та Литовської Республіки в частині регулювання даного питання передбачають певні унікальні риси, які доречно спростувати у зміст ст. ст. 328–329 КК України:

1) розширення кола покарань у санкції ст. 328 України – з огляду на той факт, що кожен випадок розголошення державної таємниці несе різний ступінь суспільної небезпеки залежно від грифу секретності розголошеної інформації, кола осіб, яким стала відома інформація тощо;

2) диференціація розголошення державної таємниці на різні склади кримінальних правопорушень залежно від форми вини (за прикладом Естонської Республіки та Латвійської Республіки). При цьому, цікавою виглядає ідея включення діяння у виді розголошення державної таємниці з необережності до складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 329 КК України з огляду на тотожний ступінь суспільної небезпеки цих діянь.

Перспективним напрямком подальших наукових пошуків вважаємо дослідження досвіду кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці інших держав-членів ЄС, країн Північної Америки.

Література

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 03.07.2023).
2. Шаблістий В.В. Історико-правові аспекти філософської концепції безпеки людини. Право і суспільство. 2012. № 5. С. 109–115.
3. Юнін О.С., Шевченко С.І. Кримінально-правове забезпечення воєнної безпеки України. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 823-846. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/322/8792/18393-1> (дата звернення: 20.06.2023).
4. Каторкін Р. А. Досвід правового регулювання питання ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцер-

ського складу окремих країн пострадянського простору. *Jurnalul juridic national: teorie si practica: nauково-практичний журнал Республіки Молдова*. 2017. № 6 (28). С. 104-107.

5. Березняк В.С., Шаблістий В.В., Каторкін Р.А. Кримінологічні аспекти деліктної поведінки дітей в Україні / Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs) : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 79-102. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/287/7882/16460-1>.

6. Karistusseadustik. Vastu vxetud 06.06.2001 // Riigi Teataja: veebilehele. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/KarS?leiaKehtiv> (дата звернення: 27.02.2023).

7. The Criminal Law // Likumi. Legal acts of the republic of Latvia. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/88966-the-criminal-law> (дата звернення: 03.10.2022).

8. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas//Teisėsaktyregistras.URL:<https://www.e-tar.lt/portal/ru/legalAct/TAR.2B866DFF7D43> (дата звернення: 01.10.2019).

Анотація

Кущева О. В. Досвід країн Балтії в частині встановлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці. – Стаття.

У статті аналізується досвід Естонії, Латвії та Литви в частині встановлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці.

Наголошено, що закони про кримінальну відповідальність країн Балтії в частині регулювання питання юридичної відповідальності за розголошення державної таємниці мають ряд спільних рис з положеннями статей 328–329 Кримінального кодексу України, що пояснюється спільним періодом розвитку законодавства цих держав у складі СРСР.

Запропоновано скористатись досвідом країн Балтії та розширити коло покарань, передбачених за розголошення державної таємниці. Наголошується, що такий крок дозволить судам обирати найбільш доцільне покарання, пропорційне ступеню суспільної небезпеки винного діяння.

Підтримано ідею диференціації розголошення державної таємниці на окремі склади злочинів залежно від форми вини (при цьому доречним вбачається включення діяння у виді розголошення державної таємниці з необережності до складу злочину, передбаченого ст. 329 КК України).

Закони про кримінальну відповідальність країн Балтії мають ряд спільних рис із КК України в частині встановлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці, що пояснюється спільним етапом розвитку права цих держав у складі СРСР. Водночас, норми Естонської Республіки, Латвійської Республіки та Литовської Республіки в частині регулювання даного питання передбачають певні унікальні риси, які доречно спростувати у зміст ст. ст. 328–329 КК України:

1) розширення кола покарань у санкції ст. 328 України – з огляду на той факт, що кожен випадок розголошення державної таємниці несе різний сту-

піль суспільної небезпеки залежно від грифу секретності розголошеної інформації, кола осіб, яким стала відома інформація тощо;

2) диференціація розголошення державної таємниці на різні склади кримінальних правопорушень залежно від форми вини (за прикладом Естонської Республіки та Латвійської Республіки). При цьому, цікавою виглядає ідея включення діяння у виді розголошення державної таємниці з необережності до складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 329 КК України з огляду на тотожний ступінь суспільної небезпеки цих діянь.

Ключові слова: злочини, Кримінальний кодекс, кримінальна відповідальність, покарання, позбавлення волі, розголошення державної таємниці.

Summary

Kushcheva O. V. The experience of the Baltic countries in establishing criminal liability for the disclosure of state secrets. – Article.

The article analyzes the experience of Estonia, Latvia and Lithuania in terms of establishing criminal liability for the disclosure of state secrets.

It is emphasized that the laws on criminal responsibility of the Baltic countries in terms of regulating the issue of legal responsibility for the disclosure of state secrets have a number of common features with the provisions of Articles 328–329 of the Criminal Code of Ukraine, which is explained by the common period of development of the legislation of these states as part of the USSR.

It is proposed to use the experience of the Baltic countries and expand the range of punishments provided for the disclosure of state secrets. It is emphasized that such a step will allow the courts to choose the most

appropriate punishment, proportional to the degree of social danger of the committed act.

The idea of differentiating the disclosure of state secrets into separate types of crimes depending on the form of guilt is supported (at the same time, it is considered appropriate to include an act in the form of disclosure of state secrets due to carelessness as part of the crime provided for in Article 329 of the Criminal Code of Ukraine).

The criminal liability laws of the Baltic countries have a number of common features with the Criminal Code of Ukraine in terms of establishing criminal liability for the disclosure of state secrets, which is explained by the common stage of development of the law of these states within the USSR. At the same time, the norms of the Republic of Estonia, the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania in terms of regulating this issue provide for certain unique features that should be projected into the content of Art. 328–329 of the Criminal Code of Ukraine:

1) expansion of the range of punishments under the sanction of Art. 328 of Ukraine – in view of the fact that each case of disclosure of a state secret carries a different degree of public danger depending on the level of secrecy of the disclosed information, the circle of persons to whom the information became known, etc.;

2) differentiation of disclosure of state secrets into different categories of criminal offenses depending on the form of guilt (following the example of the Republic of Estonia and the Republic of Latvia). At the same time, the idea of including the act of recklessly disclosing a state secret as a criminal offense under Article 329 of the Criminal Code of Ukraine in view of the identical degree of public danger of these acts.

Key words: crimes, the Criminal Code, criminal liability, punishment, imprisonment, disclosure of state secrets.

УДК 343.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.18>

О. А. Сорока
orcid.org/0009-0005-2860-4054
аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ

ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ АБО ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ

Постановка проблеми. В умовах сучасного суспільства і розвитку кримінології, яка здебільшого спирається на практичний досвід боротьби зі злочинністю, проблема розуміння особливостей детермінації незаконного поведіння зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами займає особливе місце в системі протидії кримінальним правопорушенням проти громадської безпеки. Причиною є збільшення кількості кримінальних правопорушень вказаного виду, що, у свою чергу, є підґрунтям зростання кількості насильницьких злочинів із застосуванням зброї.

У Стратегії національної безпеки України зазначається, що низький рівень добробуту породжує зневіру і невпевненість у майбутньому, провокує насильство, укорінює радикальні суспільні настрої і середовища, які є основою для політичного насильства й сепаратизму, діяльності незаконних збройних формувань, поширення тероризму. Злочинність загрожує правам і свободам, законним інтересам людей, суспільства та держави [28]. Низький рівень добробуту є результатом сукупності негативних соціально-економічних явищ, викликаних різними причинами, які мають як суто економічну, так і, наприклад, політичну природу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Над проблемою вивчення злочинності та незаконному обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин були присвячені роботи М. М. Денисенка [5; 6], А. В. Кумейка [13], Ю. В. Луценка [16; 17; 18; 19; 20; 21; 22], О. Б. Полторацький [26; 27], А. В. Тарасюка [31; 32], С. О. Харитонова [33; 36] та ін. Не дивлячись на значний науковий інтерес, досліджуване питанням залишається актуальним й дотепер.

Метою статті є правова характеристика соціально-економічних факторів незаконного поведіння зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами та вироблення на цій основі подальших наукових пошуків щодо посилення протидії цьому суспільно небезпечному явищу сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Не буде перебільшенням сказати, що протиправна діяльність, пов'язана із незаконним обігом вогне-

пальної зброї та боеприпасів до неї залежить від соціально-політичної та соціально-економічної ситуації в країні, чутливо реагуючи зростанням на її погіршення. Погодимось із Девідом Лонсбері у тому, що зростання ймовірності того, що особа, порівнявши ризики та потенційний дохід від скоєння злочину, спокуситься матеріальними благами, зростає на тлі погіршення стану економіки, посилення відчуття нужденності в період кризи [24]. І, в свою чергу, зростання незаконного обігу вогнепальної зброї, боеприпасів до неї та засобів ураження робить таке погіршення значно стрімкішим, формуючи передумови навіть до повалення конституційного ладу та захоплення державної влади, терористичних актів, рейдерських захоплень у сфері економіки та підприємництва, створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, злочинних спільнот або злочинних організацій. Таким чином, відсутність контролю або недостатній контроль держави за незаконним обігом зброї, особливо в період значного погіршення соціально-економічної ситуації, потенційно може призвести до руйнування засад державності, неможливості забезпечення громадського порядку і, як результат, знищення економіки і основних інститутів держави.

З означеною позицією узгоджується думка Я. А. Куцого, який розглядає незаконний обіг зброї в якості індикатора, що дозволяє оцінювати стан національної безпеки та правопорядку в державі. На його думку, це явище стимулюється кризою державних інституцій, послабленням соціального контролю [14].

С. В. Якобчук наводить аргументи більш глобального характеру, підкреслюючи, що зростання кількості злочинів, скоєних із застосуванням вогнепальної зброї – прямий наслідок її незаконного обігу. Важливо розглядати зброю не лише як знаряддя скоєння найнебезпечніших злочинів, а й у тому числі і як засіб розвитку міжнародних конфліктів. На жаль, як зазначає науковець, інтеграція світових процесів не тільки сприяла спрощенню та нароццуванню міжнародних торговельних взаємин, а й незаконному розповсюдженню предметів та речовин,

вилучених з цивільного обігу, у тому числі зброї та боєприпасів [35, с. 325].

Недаремно аналізом, проведеним щодо Цілей сталого розвитку фахівцями Центру безпекових досліджень, серед цілей державної політики в сфері контролю обігу зброї визначені наступні: встановлення державного контролю за обігом зброї; сприяння додержання законодавства про обіг зброї; превентивні заходи з запобігання потрапляння зброї у незаконний обіг; встановлення правил обігу зброї виготовленої законно; ідентифікація зброї, що знаходиться в незаконному обігу; ліквідація зброї, що знаходиться в незаконному обігу; встановлення та притягнення до юридичної відповідальності за порушення законодавства та винних в незаконному обігу зброї; розвиток міжнародного співробітництва у сфері контролю за обігом зброї [34].

У загальному розумінні детермінація являє собою процес обумовлювання, визначення того або іншого явища чи процесу. Зміст детермінації злочинності – складна взаємодія багатоманітних форм зв'язків, у тому числі причинових, функціональних, статистичних, що формуються під впливом криміногенних детермінант. Дослідження ж детермінант незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами передбачає аналіз та конкретизацію кола тих криміногенних явищ і процесів, які породжують цей вид злочинності та сприяють її вчиненню. За силою впливу, терміном дії, характером зв'язку з вказаною категорією кримінальних правопорушень це можуть бути різноманітні явища та процеси.

Д. М. Тичина та О. М. Джужа підкреслюють, що злочинність як складне соціальне явище обумовлюється системою детермінант. У цій системі, як вказують далі згадані фахівці, виділяються детермінанти, безпосередньо (генетично) пов'язані зі злочинністю. Комплекси таких детермінант (причин) закономірно породжують наслідок – злочинність. Даний процес називається причинністю, має характер взаємодії між: а) окремими детермінантами; б) причинами і наслідком; в) причинами та умовами. Умови можуть сприяти вчиненню злочинів, перешкоджати реалізації злочинних намірів, або бути нейтральними стосовно кримінальної поведінки [12, с. 74].

Заслужує на увагу також типологія детермінації за формами, яка на думку Д. М. Тичини та О. М. Джужі, заснована на ступені (силі) залежності. До типів детермінації відносяться: 1) жорстка детермінація (однозначний зв'язок); 2) кореляційні зв'язки; 3) імовірнісні зв'язки; 4) розпливчасті зв'язки.

За часом розрізняється детермінація минулим, сьогоденням і майбутнім.

За способами – детермінація динамічна (однозначна) і статистична (багатозначна, імовірнісна), інформаційна та фізична. За природою: матеріальна й ідеальна (цільова) [12, с. 74]. Зрозуміло, що в залежності від характеру та способом впливу причини, яка породжує злочинність, будуть відрізнятися також форми та методи як попередження самих злочинних проявів, так і нейтралізації обставин і процесів, які впливають на її виникнення чи активізацію.

А. П. Закалюк, характеризуючи види детермінації, вказував, що вони є різними та багатозначними. Вказаний вчений виділяв детермінацію причинну, обумовлюючу, корелятивну, функціональну, зв'язок станів та ін. У теорії детермінації, яка належить до філософії, як вказував А. П. Закалюк, «... існує понад 30 видів детермінації, однак визначено її зміст і сутність лише стосовно однієї третини. Зокрема, виділяють причинну та не причинну детермінацію. До останньої відносять статистичну, кореляційну, зв'язок станів, системно-структурну та ін. Диференціація можлива й за інших підстав. Так, за ступенем, мірою залежності виокремлюють: 1) жорстку – однозначний зв'язок; 2) корелятивну, коли зв'язок не має визначеного змісту; 3) ймовірну, якщо залежність, у тому числі її зміст, можливі за певних умов; 4) розпливчасту детермінацію, за якої залежність існує, проте вона чітко та однозначно не виявляється. За часом детермінацію поділяють на минулу, нинішню та майбутню. За способом вона може бути однозначною та статистичною, тобто багатозначною, ймовірною. За формою – інформаційною, речовою, фізичною» [8, с. 185]. В цілому щодо детермінації та її видів в науці немає гострої дискусії, тому в подальшому візьмемо вказаний вище поділ за основу.

До основних умов, що сприяють незаконному обігу зброї, науковці та практики відносять такі: недостатнє укріплення кордонів України; наявність збройного конфлікту на території країни; зниження рівня службової та виробничої дисципліни на підприємствах та об'єктах, залучених в обіг зброї; слабка технічна захищеність подібних об'єктів; ослаблення жорсткого державного контролю за транспортуванням та перевезенням оптових партій зброї і боєприпасів; погіршення загальної криміногенної ситуації в країні, пов'язаної, перш за все, з проявами організованої злочинності і зростанням насильницьких злочинів; низька ефективність функціонування державної системи виявлення та припинення каналів незаконного обігу зброї у зв'язку з їх слабкою матеріально-технічною базою; недоліки в законодавчих та відомчих нормативно-правових актах; прорахунки в організації діяльності ліцензійно-дозвільних підрозділів органів внутрішніх

справ; слабка взаємодія між різними службами органів внутрішніх справ у забезпеченні контролю за обігом зброї; недостатнє фінансування військ та військових формувань (не забезпечується в повній мірі належна умова зберігання зброї і боєприпасів); значна кількість місць зберігання зброї не відповідає встановленим технічним вимогам, що, в свою чергу, полегшує проникнення в них сторонніх осіб; зберігання зброї в непристосованих для цієї мети приміщеннях; нестача пожежної техніки та пожежної сигналізації, а також значної кількості технічних засобів захисту [15, с. 254–257]. Зрозуміло, що наведені вище умови є тими чинниками, які не детермінують напряду злочини, пов'язані із незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, проте у чомусь спрощують злочинну діяльність, роблять її більш ефективною та безкарною. Разом із тим все ж необхідно визначити, що ж саме спонукає суб'єкта до злочинної діяльності, формує у нього бажання вчинити злочин та підтримує його рішучість.

У теорії кримінології вчені виділяють декілька груп чинників, що зумовлюють девіантну поведінку особистості, а саме: соціальні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні. До соціальних належать несприятливі соціальні, економічні, політичні та інші умови існування суспільства. Соціально-психологічними чинниками вважають ті, які пов'язані з несприятливими особливостями взаємодії особистості зі своїм найближчим оточенням, з негативним впливом останнього на розвиток особистості. Індивідуально-психологічні – ті, які пов'язані з наявністю певних характеристик індивіда, що ускладнюють процес його соціалізації [4, с. 81]. У нашому дослідженні ми вирізнятимемо дві групи основних та найбільш актуальних соціально-економічних детермінант незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами – це детермінанти світового масштабу та детермінанти в Україні.

О. Б. Андреева поділяє всі фактори, що впливають на вчинення правопорушень, на чотири групи, не розрізняючи при цьому причини і умови: недоліки соціально-економічного характеру; організаційні упущення; недоліки в правовому регулюванні; недоліки в правовому вихованні [1, с. 8–9]. Вказана точка зору принципово не відрізняється від наведеної вище за змістом, проте є дещо іншою за формою, оскільки Л. О. Величко, яка досліджувала юридико-психологічні фактори незаконного поводження зі зброєю, об'єднала низку детермінант в категорію соціальних та виділила як окремі фактори юридико-психологічного характеру (що є цілком зрозумілим).

Оскільки інтереси подальшого дослідження не потребують поглибленого занурення в нау-

кову дискусію щодо категоризації та вироблення чіткої системи видів детермінант, то ми зупинимось на соціально-економічних, погодившись, що вони є підвидом соціальних поряд із, наприклад, політичними, етнічними, психологічними та ін. Разом з цим, отримавши поділ комплексу причин і умов по горизонталі, при аналізі соціально-економічних факторів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами врахуємо, що комплекс причин і умов в частині поділу по вертикалі передбачає такі їх види: 1) загальні соціальні причини і умови злочинності; 2) особливі соціальні причини і умови окремих категорій чи типів злочинності; 3) конкретні причини і умови вчинення окремих злочинів.

Розглядаючи детермінанти незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, необхідно враховувати, що вони утворюються сукупністю наступних явищ: безпосередньо причини, умови дії цих причин та фактори, що обумовлюють такий вид злочинності. Відмінності між вказаними детермінантами (власне, причинами, умовами та факторами) певною мірою умовні. В реальних обставинах вони не діють ізольовано один від одного, а існують в тісному взаємозв'язку, складаючись в єдину криміногенну ситуацію.

Л. І. Котик та Ю. Я. Смоляк ще у 2105 році звертали увагу на те, що більшість дослідників злочинності вважають визначальними чинниками, які впливають на розвиток злочинної діяльності на глобальному рівні наступні: соціально-економічний розвиток країн світу, якість життя людей, рівень безробіття, рівень освіченості населення, рівень релігійності населення, рівень політичної стабільності країни, кваліфікація контролюючих органів. Вказані вчені зазначають, що значущим фактором, що стимулює зростання злочинності сьогодні є комп'ютеризація всіх ланок та сфер життєдіяльності, яка формує новий вид злочинності – кіберзлочинність, що дуже розповсюджена на світових просторах [11]. Незважаючи на те, що вказаним даним вже майже 10 років, проте тим більш цікавим є можливість простежити розвиток, здавалось би, фактору, який не має прямої залежності від соціально-економічної ситуації в країні та інтеграцію в нього злочинної спільноти.

Кримінологія також розглядає в якості основної причини злочинності проблеми, передусім у економічній сфері. З цим можна погодитись, оскільки збільшення відсотку безробіття, труднощі у пошуках місця роботи у осіб, які щойно закінчили заклади вищої освіти або ж повернулися з армії, низька оплата праці та інші умови позитивно впливають на розвиток злочинності. З економічними відносинами нерозривно пов'я-

зані і соціальні відносини. Саме від цих відносин залежать рівень та умови життя у суспільстві, інтереси людей. Порушення принципу справедливості в цих відносинах породжує соціально-протестуючу поведінку, що виступає однією з умов підвищення рівня злочинності [30, с. 831]. При цьому необхідно враховувати, що в умовах триваючого збройного конфлікту, великої кількості «нелегальної» вогнепальної зброї та доступу до неї, змушеного послаблення контролю за обігом зброї в Україні як з причини значного посилення такого обігу, так і з причини неможливості приділяти вказаному виду службової діяльності такого ж обсягу уваги, як у довоєнний час, вплив соціально-економічних детермінантів є ще гострішим.

Досліджуючи кримінологічну характеристику та запобігання незаконному поводженню зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України), Є. В. Кізіменко ще в 2019 році провів опитування працівників правоохоронних органів та виділив основні економічні та соціальні фактори, що на той час безпосередньо впливали на вчинення злочину, передбаченого ст. 263 КК України. Так, до економічних експерти віднесли такі фактори: об'єктивні протиріччя між економічними потребами та можливостями задоволення цих потреб окремими соціальними групами та індивідами; низький розмір прожиткового мінімуму; рівень прибутку від злочинно-економічної діяльності більший на противагу рівню прибутку від легальної діяльності.

До соціальних: нестабільність політичного режиму останніх років; протистояння гілок влади; існування впродовж останніх років збройного конфлікту на Сході України [10, с. 97].

При цьому вказаний вище вчений соціально-економічні фактори визначив як найбільш деструктивні та такі, що впливають на суспільство в цілому, а також на криміногенну ситуацію в країні. Причини злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї, соціальні і органічно пов'язані з кризою економіки, конфронтацією різних гілок влади, відсутністю послідовної соціальної орієнтованості проводяться в країні політичних і соціально економічних реформ, ослабленням системи державного регулювання і контролю, невиконанням державою своїх зобов'язань перед громадянами. Це, в кінцевому підсумку, як вважає Є. В. Кізіменко, відбилося на різкому соціально майновому розшаруванні суспільства, зубожінні значної частини населення [10, с. 97]. Наразі, як буде проаналізовано далі, визначальним фактором в контексті суттєвого зростання кількості фактів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами є триваюча повномасштабна збройна

агресія РФ проти України та всі супутні дії, пов'язані у тому числі з розвідувально-диверсійною діяльністю держави-агресора на території, підконтрольній державі Україна.

На думку Д. В. Казначеевої, особливий вплив на вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом зброї, як показали статистичні заміри, мало різке зростання (в 10 разів) впродовж п'яти років в Україні з числа зареєстрованих злочинів, що були вчинені військовослужбовцями. Так, якщо у 2012 році зареєстровано 490 злочинів, що вчинені військовослужбовцями, то у 2014 році – 4153, у 2015 році – 6213, у 2016 році – 3650, у 2017 році – 4577 злочинів. Зазначена тенденція, перш за все, пояснюється початком гарячої фази АТО/ООС в окремих районах Донецької та Луганської областей, а також щорічним зростанням чисельності Збройних Сил України, які у 2017 році налічували близько 250 тисяч військовослужбовців. До найбільш поширених військових злочинів належать: непокора, тобто відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу (ст. 402 КК) – 7.5%; порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК) – 2.3%; дезертирство (ст. 408 КК) – 15.6%; викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК) – 5.4%; втрата військового майна (ст. 413 КК) – 2.1%; порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК) – 4.2%; недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК) – 4%; перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК) – 1.8% [9, с. 133].

Що ж стосується нинішньої ситуації, то за даними МВС, наведеними заступником Міністра внутрішніх справ України [2], статистику незаконного обігу зброї нині важко навести через триваючу гарячу фазу повномасштабної війни РФ проти України та величезну протяжність лінії фронту (більше 1000 кілометрів). Але МВС аналізує криміногенну ситуацію за різними видами злочинів і відзначає, що з періоду повномасштабної війни по сьогодні вона є мінливою. Втім зростає негативна динаміка незаконного обігу зброї і збільшення вилучення незареєстрованих небезпечних зразків у порівнянні з 2019 роком. Це вогнепальна зброя, вибухові речовини, пристрої, у тому числі гранати та набой. У 2019 році було вилучено автоматичної зброї близько 100 оди-

ниць, у 2023-му цей показник зріс до – 1567 одиниць вилученої цього виду зброї. Якщо говорити про гранати, то в 2019 році правоохоронці вилучили понад 2500 одиниць, а за 2023 рік – близько 18 тис. Тобто, ми бачимо різке збільшення показників з початком повномасштабного вторгнення.

За 2024 рік правоохоронцями порушено 4700 кримінальних проваджень за цими статтями. Звісно, до повномасштабної війни показники були меншими. Але зі згаданих 4700 кримінальних проваджень у 3797 – особам було вручено підозри, 3212 справ вже були направлені до суду. За 10 місяців 2024 року проведено більше дев'ять сотень оперативних комбінацій із контрольованої закупівлі зброї у ході чого з незаконного обігу вилучено 569 одиниць зброї, 1,5 тисячі гранат, майже 200 кілограмів вибухівки. Найбільшу кількість незаконної зброї правоохоронці вилучають у регіонах, які межують з районами ведення бойових дій. Це у першу чергу Донецька, Харківська, Запорізька і Дніпропетровська області. Дієвим запобіжником потрапляння нелегальної зброї із зони бойових дій на підконтрольні Україні території є встановлені блокпости, які розміщені в південно-східних областях.

Іншими словами, наразі триваюча збройна агресія є тим комплексом, з одного боку умов, а з іншого боку – причин, стрімкого збільшення фактів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. І переважна більшість соціально-економічних факторів тісно пов'язані саме з умовами воєнного стану, повномасштабної воєнної агресії з боку РФ. Разом із цим і всі інші фактори, які, хоча в нинішніх умовах є менш вагомими, після закінчення воєнних дій потенційно змінять статистичну картину вказаного виду злочинності, а тому мають бути проаналізовані з урахуванням реалій сьогодення.

Проведений до початку повномасштабної збройної агресії кримінологічний аналіз злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї, дав підстави Є. В. Кізіменко стверджувати, що до основних причин та умов зростання на сьогодні їх кількості слід віднести політичну нестабільність та економічну кризу в державі, які супроводжуються широкомасштабною корупцією та руйнуванням системи підготовки, підбору та розстановки кадрів. Наслідком цих чинників є зниження кваліфікації керівників та фахівців у різних соціальних сферах, падіння військової та державної дисципліни, ослаблення державного контролю, розкрадання зі складів та незаконний вивіз зброї з місць проведення бойових дій, широке залучення зброї в кримінальний обіг тощо. Наявний збройний конфлікт у країні, зростання злочинності, почуття незахищеності

переважної частини населення й невіра в здатність і бажання державних органів захистити її, стимулює як легальне, так і нелегальне придбання зброї, у т.ч. і з метою самозахисту [10, с. 99–100].

Досліджуючи вплив соціально-економічних факторів на зростання злочинності в Україні, О. С. Бондар зазначив, що продовжує спостерігатися поляризація соціальних груп на мільйонірів, елітний прошарок з вищих ешелонів влади та управління (близько 5%) і, з іншого боку, працівників бюджетної сфери, що не одержують заробітної платні, пенсіонерів, малозабезпечених громадян. Зростання невиплат зарплати, соціальної допомоги, пенсій, позбавлення населення раніше гарантованих соціально-економічних прав, зниження життєвого рівня багатомільйонних мас призводять до загострення і без того складної соціальної обстановки. Кримінальну активність в країні можна пояснити з погляду аналізу забезпеченості за основними соціально-економічними показниками, що виявляється нормальною реакцією на незадовільні умови життя. Іншими словами, злочинність для певної частини населення перетворилася на спосіб виживання. У результаті змін, що відбулися в контексті соціально-економічних і політичних перетворень в Україні, виникло і все більш посилюється в суспільстві відчуття духовної порожнечі. Соціальні процеси, що відбуваються в країні, адекватно відображаються на розвитку кримінальної ситуації і з певною точністю відтворюються в кримінальній поведінці. Розпочався процес «поляризації» злочинності, «капіталізація» однієї частини злочинності і «зубожіння» іншої [3, с. 162].

У цілому погоджуючись із наведеними думками, все ж відзначимо, що особливістю злочинної діяльності, пов'язаної із незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами є наявність суб'єктів, які мають доступ до вказаних предметів з одного боку, а також суб'єктів, які мають навички поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами чи певне розуміння, для яких подальших цілей ці предмети будуть застосовані. В одних випадках зброя, бойові припаси або вибухові речовини можуть бути застосовані як засоби для вчинення особливо тяжких насильницьких злочинів, в інших випадках – з метою самозахисту, в окремих – з метою подальшого збуту та отримання прибутку. В будь-якому випадку необхідно враховувати, що, відповідно до ст. 91 КПК України, у кримінальному провадженні доказуванню, окрім інших обставин, підлягають також винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. Мотиви і мета вчиненого

кримінального правопорушення визначають рушійні сили, які спонукали суб'єкта до вчинення кримінального правопорушення, а також кінцевий результат злочину, що виражається у змінах у оточуючому середовищі, бажаних для суб'єкта.

З іншого ж боку для того, щоб пов'язати сукупність індивідуальних проявів злочинної поведінки із усім масивом незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, а також визначити, що з цього було детерміновано соціально-економічними факторами, та якими саме, розглянемо окремі негативні чинники у сфері економічної безпеки, які з високою вірогідністю можуть вплинути на збільшення кримінальних правопорушень названого виду.

Так, згідно із п. 5 Стратегії економічної безпеки на період до 2025 року, стан розвитку економіки України протягом останніх 10 років не давав змоги забезпечувати національні економічні інтереси. Протягом 2010–2019 років стан економічної безпеки оцінювався як незадовільний із погіршенням показників практично за всіма складовими до небезпечного рівня у 2012 році та 2014–2015 роках. За розрахунками Міністерства економіки України, здійсненими відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277, середнє значення рівня економічної безпеки за цей період становило 40% – зона рівня незадовільного стану (за результатами перерахунку рівня економічної безпеки України за основними складовими економічного характеру). У 2019 році рівень економічної безпеки України становив 43%, а за підсумками першого півріччя 2020 року – 41%.

Як зазначають автори Стратегії, «важливе місце в безпековому напрямі займають виклики, пов'язані із збройною агресією РФ та тимчасовою окупацією частини території України. Руйнування економіки України є свідомою і цілеспрямованою дією РФ та одним з методів гібридної війни, оскільки зруйнована економіка продукує незадоволеність владою, трудову міграцію, соціальну напругу в суспільстві та підриває довіру до влади. При цьому широко використовуються економічні інструменти впливу, до яких, зокрема, відносяться санкції щодо українських товарів і послуг та використання впливу на інші держави з метою прийняття рішень, що суперечать основним національним економічним інтересам України». З цими висновками варто погодитись, оскільки, як ми пам'ятаємо, на початку повномасштабної збройної агресії президент держави-агресора декілька разів виступав зі спробами

підірвати довіру до Президента України, вищих посадових осіб держави та органів влади в цілому, закликаючи до повалення існуючого ладу.

Так що соціально-економічна напруга у суспільстві, викликана як об'єктивними факторами, так і підтримувана представниками держави-агресора, є суттєвою детермінантою збільшення кількості фактів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. При цьому в умовах соціально-економічної напруги (яка в окремих випадках призводить до кризових ситуацій соціально-політичного характеру) мотивація подальших кримінально караних дій, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами може обумовлюватись бажаннями: 1) придбати засоби самозахисту на випадок виникнення масових заворушень, що супроводжуватимуться вчиненням нападів чи інших посягань насильницького характеру; 2) придбати засоби нападу на цивільне населення чи органи державної влади, представників правоохоронних органів суб'єктами, що планують доєднатися до масових заворушень, збройних заколотів, спроб повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади; 3) придбати засоби вчинення злочинів загальнокримінального характеру, що вчиняються переважно з корисливих мотивів; 4) отримати матеріальну вигоду за рахунок продажу зброї, бойових припасів або вибухових речовин першим трьома категоріям.

Окремо необхідно враховувати таку категорію осіб, як державні зрадники чи колаборанти, які отримують від держави-агресора необхідні для вчинення диверсій, терористичних актів, нападів на військовослужбовців ЗСУ, представників правоохоронних органів зброю, боєприпаси чи вибухові речовини (або грошові кошти на їх придбання). Спецслужби держави-агресора активно використовують соціально-економічну кризу в країні, що загострюється внаслідок триваючих бойових дій та значних бюджетних витрат на Сили оборони України, з метою перманентного залучення громадян України до співпраці та виконання завдань, пов'язаних із реалізацією розвідувально-підривної діяльності проти України. Варто зауважити, що в контексті цієї діяльності досить активно здійснюється постачання ворожих пособників вогнепальної зброєю, боєприпасами до неї та вибуховими речовинами. Зокрема, зазначена діяльність реалізується через систему схронів як на звільнених від держави-агресора територіях, так і на підконтрольних Україні територіях. Так, висвітлюючи діяльність МВС України в частині протидії незаконному обігу зброї, заступник міністра внутрішніх справ України Б. Драп'ятий вказав, що з 2019

до 2022 роки правоохоронці фіксували поодинокі факти виявлення схронів, а вже у 2023 році виявили 117. За 10 місяців 2024-го – 137 таких схронів, у яких зберігалось 308 одиниць автоматичної зброї та 106 одиниць іншої вогнепальної зброї, 4136 гранат, 220 гранатометів, сотні тисяч набоїв та інших боєприпасів, а також більше тони вибухових речовин [2].

Повертаючись до питання соціально-економічних факторів, які здійснюють вплив на зростання кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, необхідно звернутись до Стратегії економічної безпеки на період до 2025 року. Не аналізуючи всі загрози, визначені Стратегією, вкажемо на ті з них, які реально впливають на динаміку злочинів вказаного виду.

1. Високий рівень тінізації економіки (п/п 5 п. 8). О. М. Подмазко на підставі аналізу основних загроз національній економічній безпеці зробив висновок про те, що саме тіньова економіка є головною загрозою, що впливає на всі інші. Як стверджує вказаний вчений, «розвиток тіньової економіки призвів до такої не існуючої раніше проблеми як загроза національної (економічної) безпеки країни. Подальший розвиток національної економіки вже не можливий без обліку впливу тіньової економіки, тому що вона впливає на всі процеси, що відбуваються в суспільстві. Реальна ситуація яка склалась в економіці вимагає реформування її структури при активному впливі в напрямку зменшення частки тіньового сектору економіки» [25, с. 149].

Якщо брати до уваги поділ видів діяльності в структурі тіньової економічної діяльності, здійснений В. Мельниковою, то незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами відноситься до підпільної економіки, яка, на думку вказаної вченої, «характеризує усі види економічної діяльності, які є законодавчо забороненими». Сюди відноситься незаконне виробництво та реалізація товарів чи надання послуг; виготовлення зброї, наркотичних препаратів, перевезення контрабанди, а також практикування певних видів діяльності особами, без юридичного на це права (до них відносяться адвокати та лікарі, які здійснюють діяльність без ліцензії) [23].

Що стосується сучасного етапу соціально-економічного розвитку України, то, як наголошує А. А. Рижкова, спостерігаються значні структурні зміни, спричинені незавершеністю формування й недосконалістю глобальної фінансово-економічної системи, існування й дестабілізуючий вплив яких доведено результатами проведених емпіричних досліджень. Диспропорції розвитку національної економіки й економічної безпеки

України призвели до інтенсифікації ведення фінансово-господарської діяльності поза офіційним сектором, що зумовило актуалізацію проблеми тінізації економіки, які, підкріплені глобалізаційними чинниками, сповільнили темпи державотворення України, побудови громадянського суспільства та інтеграції до світового економічного співтовариства, а в умовах військового протистояння збройній агресії РФ ще більше поглибилися [29, с. 136].

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи отримані у ході дослідження висновки, погодимось із тим, що, як вказує Є. В. Кізіменко, проблема детермінації незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами є досить складною і характеризується наявністю великої кількості підходів до її визначення, що зумовлює відсутність єдності думок серед науковців з приводу її вирішення [10, с. 103]. Разом із цим соціально-економічні фактори необхідно враховувати як в окремому вимірі, так і у взаємозв'язку із іншими факторами, які будуть проаналізовані далі. Проте навіть попередній аналіз вказує на те, що саме соціально-економічні фактори є найбільш потужною рушійною силою, яка призводить до виникнення, формування та посилення мотивації суб'єкта (в більшості випадків навіть виступають стрижнем такої мотивації) на незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Інші фактори відіграють дещо другорядну роль або ж створюють сприятливі умови для вчинення вказаного виду злочину. Разом із цим необхідно враховувати, що в жодному із випадків вчинення злочину, передбаченого ст. 263 КК України, детермінація злочинної діяльності викликала виключно одним видом факторів. Надалі будуть проаналізовані інші фактори, дія яких є досить суттєвою поряд із соціально-економічними.

Література

1. Андреева О. Б. Діяльність органів внутрішніх справ по профілактиці правопорушень в сучасних умовах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 1999. 16 с.
2. Богдан Драп'ятий: У 2024 році порушено 4700 кримінальних проваджень за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. URL: <https://mvs.gov.ua/news/bogdan-drapiatii-u-2024-roci-poruseno-4700-kriminalnix-provaden-za-nezakonno-povodzennia-zi-zbrojeiu-boiovimi-pripasami-abo-vibuxovimi-recovinami>.
3. Бондар О. С. Соціально-економічні фактори та їх вплив на зростання злочинності в Україні. *Економіка та управління АПК*. 2017. № 2. С. 160–167.
4. Величенко Л. О. Детермінанти виникнення незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. *Ūridična psihologija*. 2022. № 1 (30). С. 80–93.
5. Денисенко М. М., Луценко Ю. В. Протидія злочинності в умовах воєнного стану: теоретико-правові проблеми. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 3(44). С. 70–75.

6. Денисенко М. М., Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Правове регулювання кібербезпеки людини на міжнародному рівні: порівняльно-правове дослідження. *Наше право*. 2022. № 3. С. 34–40.
7. Денисенко М. М., Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Правове регулювання кібербезпеки людини на міжнародному рівні: порівняльно-правове дослідження. *Наше право*. 2022. № 3. С. 34–40.
8. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
9. Казначеева Д. В. Військова злочинність: аналіз та прогнозування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2. С. 132–140.
10. Кізіменко Є. В. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами: кримінологічна характеристика та запобігання (ст. 263 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 228 с.
11. Котик Л. І., Смоляк Ю. Я. Географія злочинності держав світу. *Львівський національний університет імені Івана Франка*. 2015. URL: <https://goo.gl/rj29ar>.
12. Кримінологія: підручник. О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
13. Кумейко А. В., Харитонов С. О. Протидія війсьній агресії в Україні кримінальними та кримінальними процесуальними засобами. *Право.ua*. 2024. № 1. С. 342–347.
14. Куций Я. А. Незаконний обіг зброї в Україні: поняття та проблеми вирішення. Матеріали XLVIII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ (Вінниця, 13–15 березня 2019 р.). 2019. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fmt/all-fmt-2019/paper/view/7695>.
15. Кучер В. Стан і тенденції незаконного заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами в Україні. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали міжвуз. наук.–практ. конф. (Київ, 22 берез. 2019 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ, 2019. С. 254–257.
16. Луценко Ю. В. Національний та зарубіжний досвід боротьби з корупцією та організованою злочинністю: сучасний контекст. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 3. С. 132–139.
17. Луценко Ю. В. Політика держави у сфері боротьби зі злочинністю в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 4. С. 86–93.
18. Луценко Ю. В. Правові проблеми легалізації зброї: національний та зарубіжний досвід. *Право.ua*. 2023. № 3. С. 168–173.
19. Луценко Ю. В. Проблеми законодавчого регулювання обігу зброї в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Том 34 (73) № 4. С. 108–113.
20. Луценко Ю. В. Проблеми організації протидії організованим злочинним угрупованням, які загрожують державній безпеці України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 1. С. 139–146.
21. Луценко Ю. В. Проблеми практичної реалізації введення особи до організованої злочинної групи чи злочинної організації для виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття її злочинної діяльності. *Правова держава*. 2023. № 49. С. 157–170.
22. Луценко Ю. В. Протидія організованій злочинності: національний та іноземний досвід. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 2. С. 75–81.
23. Мельникова В. І. Національна економіка: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2011. 248 с.
24. Огліх В. В., Волкова В. В., Шаповалов О. В. Соціально-економічні детермінанти зміни криміногенної ситуації в Україні. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-4_0-pages-278_285.pdf.
25. Подмазко О. М. Вплив тіньової економіки на загрози економічній безпеці країни. *Економіка: реалії часу*. 2014. № 4. С. 142–151.
26. Полторацький О. Б., Луценко Ю. В. Протидія злочинності в контексті світової безпекової політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 215–217.
27. Полторацький О. Б., Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Суб'єкт контрабанди наркотичних засобів у теорії кримінального права України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (91). С. 73–81.
28. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
29. Рижкова А. А. Детінізація економіки в системі фінансової безпеки України: дис. ... докт. філософ. 051 – Економіка, 05 – Соціальні та поведінкові науки. Львів, 2023. 196 с.
30. Робак В. О. Детермінанти «озброєної злочинності». *Форум права*. № 1. С. 830–834.
31. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Актуальні проблеми удосконалення окремих положень кримінального та кримінального процесуального законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 388–391.
32. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Обіг зброї в Україні: окремі проблеми правового регулювання. *Теорія та практика протидії злочинності в умовах правового режиму воєнного стану*: зб. тез Міжнарод. наук.–практ. конф. (Львів, 8 лист. 2024 р.). Львів: ЛьвівДУВС, 2024. С. 146–151.
33. Харитонов С. О., Кумейко А. В. Протидія транснаціональній злочинності: порівняльний контекст. *Європейські перспективи*. 2024. № 1. С. 325–329.
34. Шиць О. Незаконний обіг зброї як загроза національній безпеці. Цілі державної політики в сфері контролю за обігом зброї, повноваження державних органів в цій сфері. Центр безпекових досліджень «СЕНСС». 2023. URL: <https://censs.org/nezakonny-obih-zbroyi-yak-zahroza-natsionalniy-bezpetsi/>.
35. Яковчук С. В. Вогнепальна зброя, як засіб криміналізації кримінальних правопорушень. *Юридична наука*. 2020. № 8 (110). С. 323–328.
36. Kharytonov S., Lutsenko Yu. Countering Organized Crime in the European Context. *Theory and Practice of Jurisprudence*. 2024. № 1 (25). P. 141–152.

Анотація

Сорока О. А. Характеристика соціально-економічних факторів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. – Стаття.

У статті досліджено наявні проблеми, які стосуються характеристики соціально-економічних факторів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.

Звернута увага, що протидія злочинам проти громадської безпеки, предметами яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини, сьогодні є своєчасною та актуальною, оскільки злочинність, особливо з початком розв'язан-

ням повномасштабних бойових дій Росії проти України характеризується тенденціями до зростання таких її видів, як групова, організована та насильницька, де наявність озброєння – одна з ключових умов формування та діяльності злочинних груп та злочинних організацій.

Наголошено, що в умовах сучасного суспільства і розвитку кримінології, яка здебільшого спирається на практичний досвід боротьби зі злочинністю, проблема розуміння особливостей детермінації незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами займає особливе місце в системі протидії кримінальним правопорушенням проти громадської безпеки. Причиною є збільшення кількості кримінальних правопорушень вказаного виду, що, у свою чергу, є підґрунтям зростання кількості насильницьких злочинів із застосуванням зброї.

У роботі автор наголошує на тому, що у загальному розумінні детермінація являє собою процес обумовлювання, визначення того або іншого явища чи процесу. Зміст детермінації злочинності – складна взаємодія багатоманітних форм зв'язків, у тому числі причинових, функціональних, статистичних, що формуються під впливом криміногенних детермінант. Дослідження ж детермінант незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами передбачає аналіз та конкретизацію кола тих криміногенних явищ і процесів, які породжують цей вид злочинності та сприяють її вчиненню. За силою впливу, терміном дії, характером зв'язку з вказаною категорією кримінальних правопорушень це можуть бути різноманітні явища та процеси.

Автором звернута увага на те, що до основних умов, що сприяють незаконному обігу зброї, науковці та практики відносять такі: недостатнє укріплення кордонів України; наявність збройного конфлікту на території країни; зниження рівня службової та виробничої дисципліни на підприємствах та об'єктах, залучених в обіг зброї; слабка технічна захищеність подібних об'єктів; ослаблення жорсткого державного контролю за транспортуванням та перевезенням оптових партій зброї і боеприпасів; погіршення загальної криміногенної ситуації в країні, пов'язаної, перш за все, з проявами організованої злочинності і зростанням насильницьких злочинів; низька ефективність функціонування державної системи виявлення та припинення каналів незаконного обігу зброї у зв'язку з їх слабкою матеріально-технічною базою; недоліки в законодавчих та відомчих нормативно-правових актах; прорахунки в організації діяльності ліцензійно-дозвільних підрозділів органів внутрішніх справ; слабка взаємодія між різними службами органів внутрішніх справ у забезпеченні контролю за обігом зброї; недостатнє фінансування військ та військових формувань (не забезпечується в повній мірі належне умова зберігання зброї і боеприпасів); значна кількість місць зберігання зброї не відповідає встановленим технічним вимогам, що, в свою чергу, полегшує проникнення в них сторонніх осіб; зберігання зброї в непристосованих для цієї мети приміщеннях; нестача пожежної техніки та пожежної сигналізації, а також значної кількості технічних засобів захисту.

Ключові слова: злочинність, детермінант, створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, злочинні спільноти, злочинні організації, обіг зброї, кримінальні правопорушення.

Summary

Soroka O. A. Characteristics of socio-economic factors of illegal handling of weapons, ammunition or explosives. – Article.

The article examines existing problems related to the characteristics of socio-economic factors of illegal handling of weapons, munitions or explosives.

Attention is drawn to the fact that combating crimes against public safety, the objects of which are weapons, ammunition, explosives, is timely and relevant today, since crime, especially with the beginning of the full-scale hostilities of Russia against Ukraine, is characterized by tendencies towards the growth of such types of crime, as group, organized and violent, where the availability of weapons is one of the key conditions for the formation and activity of criminal groups and criminal organizations.

It is emphasized that in the conditions of modern society and the development of criminology, which is mostly based on the practical experience of fighting crime, the problem of understanding the specifics of the determination of illegal handling of weapons, ammunition or explosives occupies a special place in the system of combating criminal offenses against public safety. The reason is the increase in the number of criminal offenses of this type, which, in turn, is the basis for the increase in the number of violent crimes with the use of weapons.

In the work, the author emphasizes that, in the general sense, determination is the process of conditioning, determining this or that phenomenon or process. The content of the determination of crime is a complex interaction of multifaceted forms of relationships, including causal, functional, statistical, formed under the influence of criminogenic determinants. The study of the determinants of illegal handling of weapons, ammunition or explosives involves the analysis and specification of the circle of those criminogenic phenomena and processes that give rise to this type of crime and contribute to its commission. These can be various phenomena and processes by the force of influence, term of validity, nature of connection with the specified category of criminal offenses.

The author draws attention to the fact that scientists and practitioners attribute the following to the main conditions that contribute to the illegal circulation of weapons: insufficient strengthening of Ukraine's borders; the presence of an armed conflict on the territory of the country; decrease in the level of official and industrial discipline at enterprises and facilities involved in arms circulation; weak technical security of such objects; weakening of strict state control over the transportation and transportation of wholesale consignments of weapons and ammunition; deterioration of the general criminogenic situation in the country, connected, first of all, with manifestations of organized crime and the growth of violent crimes; low effectiveness of the state system for detecting and stopping the channels of illegal arms circulation due to their weak material and technical base; deficiencies in legislative and departmental regulatory legal acts; miscalculations in the organization of activities of licensing and permitting units of internal affairs bodies; weak interaction between various services of internal affairs bodies in ensuring control over the circulation of weapons; insufficient funding of troops and military formations (proper storage of weapons and ammunition is not fully ensured); a significant number of weapon storage places do not meet the established technical requirements, which, in turn, facilitates the penetration of unauthorized persons; storage of weapons in rooms unsuitable for this purpose; lack of fire equipment and fire alarms, as well as a significant number of technical means of protection.

Key words: crime, determinant, creation of illegal paramilitary or armed formations, criminal communities, criminal organizations, arms trafficking, criminal offenses.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.19>**М. І. Смирнов***orcid.org/0000-0002-4563-5902*

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОФІС ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА ТА МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ СПІВРОБІТНИЦТВА З МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ

Обов'язок співробітництва з Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС) є незаперечним для держав, які є учасниками Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут) [1]. У своїй діяльності МКС повністю покладається на співробітництво з державами, починаючи від виконання прохання про надання допомоги шляхом проведення процесуальних дій на території України і закінчуючи надскладною формою співробітництва пов'язаною із передачею особи до МКС [2, с. 603–612; 3, с. 216–222].

Таке співробітництво з МКС здійснюється у порядку, визначеному КПК та Римським статутом, з урахуванням особливостей, передбачених розділом IX² КПК, яким серед іншого, передбачено центральні органи України щодо співробітництва з МКС. Саме центральні органи України застосовують, передбачені КПК та Римським статутом різні форми та процедури співробітництва України з МКС з метою сприяння здійсненню розслідування, кримінального переслідування, притягнення до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили найтяжчі міжнародні злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС. Тому дуже важливо визначити предметну сферу діяльності центральних органів України, їх функцій та повноваження під час співробітництва України з МКС.

Деякі аспекти цього питання досліджували такі вчені, як: Ю. Аносова, В. Антипенко, М. Антонович, О. Базов, Н. Боднар, М. Буроменський, В. Буткевич, В. Ведькал, О. Виноградова, Р. Волинець, І. Гловюк, В. Гутник, М. Гнатовський, О. Дроздов, Н. Дрьоміна, О. Задорожній, К. Задоя, Н. Зелінська, У. Коруц, О. Кучер, М. Пашковський, С. Перепьолкін, В. Пилипенко, В. Попович, В. Попко, А. Підгородинська, Т. Рибалко, М. Селівон, Т. Сироїд, О. Червякова, О. Чернецька, Є. Щербань, К. Юртаєва, Я. Яворський та інші. Однак поза їх увагою залишилося питання визначення предметної сфери діяльно-

сті центральних органів України, їх функцій та повноважень під час співробітництва з МКС.

Мета дослідження полягає у необхідності визначити предметну сферу діяльності центральних органів України, їх функцій та повноваження під час співробітництва з МКС.

Центральними органами України щодо співробітництва з МКС є: 1) *Офіс Генерального прокурора* – під час розслідування та судового розгляду, а також виконання інших повноважень, що впливають із зобов'язань України у зв'язку з визнанням Україною юрисдикції МКС; 2) *Міністерство юстиції України* – під час виконання вироків чи інших рішень МКС, ухвалених за результатами розгляду справи.

Співробітництво з МКС під час здійснення ним розслідування та судового розгляду, а також виконання інших повноважень, що впливають із зобов'язань України у зв'язку з визнанням Україною юрисдикції МКС віднесено до *основних напрямів міжнародного співробітництва органів прокуратури України*. Про це зазначається в Наказі Генерального прокурора України «Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва» від 12.09.2023 р. [4].

Організація роботи у сфері міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, а також з питань співробітництва з МКС покладена на підрозділи міжнародно-правового співробітництва Офісу Генерального прокурора. Саме *підрозділ міжнародно-правового співробітництва Офісу Генерального прокурора* визначений відповідальним за забезпечення співробітництва з МКС відповідно до Римського статуту і КПК, в тому числі розгляд, організацію виконання прохань МКС про співробітництво (про надання допомоги, про тимчасовий арешт, про арешт і передачу особи; інших прохань, які можуть направлятися відповідно до Римського статуту), а у виняткових випадках безпосереднє виконання таких прохань; проведення консультацій

з МКС; погодження з Генеральним прокурором або виконувачем його обов'язків проведення процесуальних дій на території України уповноваженими Прокурором МКС працівниками МКС.

Під час співробітництва з МКС Офіс Генерального прокурора відповідно до Римського статуту та КПК: 1) розглядає прохання МКС та організовує їх виконання; 2) оспорує прийнятність справи до провадження МКС або юрисдикцію МКС; 3) оскаржує рішення Прокурора МКС; 4) звертається до МКС Прокурора МКС не розпочинати розслідування або кримінальне переслідування та може подавати зауваження з цього питання; 5) організовує прийом-передачу осіб до МКС на виконання прохання про арешт і передачу, а також про тимчасову передачу; 6) направляє докази до МКС; 7) забезпечує зберігання доказів і захист інформації на прохання МКС; 8) вживає заходи, пов'язані із присутністю представників МКС або уповноважених МКС осіб під час виконання прохань МКС про співробітництво; 9) звертається до МКС з проханням про вжиття заходів, необхідних для забезпечення захисту посадових осіб, службових осіб та інших офіційних представників України у зв'язку з провадженням у МКС, а також захисту конфіденційної інформації або інформації з обмеженим доступом, та взаємодіє з МКС щодо таких прохань; 10) організовує переклад документів і прохань, що надійшли від МКС, якщо вони не складені державною мовою; 11) подає до МКС зауваження щодо оцінки збитків або матеріальної, фізичної чи іншої шкоди, завданої потерпілим особам, а також видів чи форм відшкодування; 12) вирішує питання щодо відмови від спеціального права відповідно до Римського статуту.

Під час співробітництва з МКС Міністерство юстиції України відповідно до Римського статуту та КПК: 1) організовує виконання на території України вироків та інших рішень МКС; 2) повідомляє МКС про готовність прийняття засуджених осіб для відбування покарання у виді позбавлення волі та узгоджує з МКС умови такого прийняття; 3) організовує прийом-передачу осіб, стосовно яких винесено вирок МКС, для відбування покарання; 4) організовує переклад документів, що надійшли від МКС, якщо вони не складені державною мовою.

Наведені вище повноваження центрального органу України не є вичерпними. В залежності від форм та процедур співробітництва з МКС центральні органи України можуть здійснювати інші повноваження, які передбачені КПК та Римським статутом.

Слід зазначити, що КПК безпосередньо визначає центральні органи України з питань міжнародного співробітництва в ст. ст. 545, 574, 618 КПК. Предметний аналіз зазначених та інших

статей дозволяє нам зробити висновок, що в них по-різному визначаються предметна сфера діяльності, повноваження, функції центрального органу України та хто саме може бути віднесений до нього. Відмінність полягає в наступному:

В залежності від визначення поняття «центральні органи України».

В розділі IX КПК «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» використовується термін «уповноважений (центральный) орган України» (ст. 541, 554, 588, 605 КПК) та «центральный орган України» (ст. ст. 545, 574 КПК).

В розділі розділу IX² КПК «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» використовується лише термін «центральный орган України», що пояснюється тим, що співробітництво з МКС детально регламентовано КПК та Римським статутом та здійснюється на рівні вже визначених державою центральних органів без можливості залучення додатково уповноважених органів.

В залежності від нормативно-правового регулювання здійснення співробітництва центральними органами України.

Порядок підготовки та направлення запиту до іншої держави, порядок розгляду центральним органом України запиту іншої держави або міжнародної судової установи про міжнародне співробітництво або міжнародну правову допомогу, а також порядок виконання такого запиту визначаються лише нормами розділу IX КПК «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» та міжнародними договорами України.

Співробітництво центральних органів України з МКС здійснюється у порядку та з урахуванням особливостей, передбачених в першу чергу, розділом IX² КПК «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», норми якого детально регламентують порядок та особливості взаємодії правоохоронних та судових органів України з МКС у питаннях здійснення розслідування, судового розгляду та виконання рішень МКС. Крім того, під час співробітництва з МКС центральні органи України, у випадках визначених в КПК звертаються до норм розділу IX КПК «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження».

В залежності від правових підстав здійснення співробітництва центральними органами України.

Міжнародне співробітництво центральних органів України під час кримінального провадження може здійснюватися на підставі КПК, міжнародного договору або на засаді взаємності (за виключеннями передбаченими КПК та міжнародними договорами України). При надходженні запиту про міжнародне співробітництво

або міжнародну правову допомогу, центральний орган України в першу чергу з'ясовує наявність договірних відносин із запитуючою державою. За відсутності договору міжнародна правова допомога чи інше міжнародне співробітництво може бути надано на *засадах взаємності*.

Співробітництво центральних органів України з МКС *не може ґрунтуватися на засаді взаємності*, а може здійснюватися на підставі КПК та багатостороннього міжнародного договору – Римського статуту, в якому кодифіковано матеріальні та процесуальні норми, встановлюється структура, функції та юрисдикція суду.

За предметною сферою діяльності центральних органів України.

Під час міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні центральні органи України *здійснюють взаємодію за такими процесуальними напрямками*, як: міжнародна правова допомога (у вузькому розумінні); видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція); передача засуджених осіб і їх прийняття для відбування покарання; перейняття кримінального провадження від іноземних держав; визнання та виконання вироків і інших процесуальних рішень іноземних держав; тимчасова передача осіб для давання показань або участі в інших процесуальних діях; створення і діяльність міжнародних спільних слідчих груп.

Стаття 618 КПК та розділ IX² КПК обмежує предметну сферу діяльності центральних органів України лише питаннями співробітництва з МКС під час здійснення розслідування, судового розгляду та виконання рішень МКС. Деякі із перерахованих вище напрямів взаємодії можуть входити до предметної сфери діяльності центральних органів України, але всі вони обов'язково, так або інакше будуть пов'язані з МКС. Зокрема, надання правової допомоги МКС шляхом проведення процесуальних дій на території України; отримання правової допомоги від МКС шляхом проведення процесуальних дій; передання кримінального провадження до МКС; перейняття кримінального провадження від МКС щодо злочинів проти відправлення ним правосуддя; затримання, тимчасовий арешт, арешт і передача; тимчасова передача особи до МКС для проведення процесуальних дій; передача особи до МКС у спрощеному порядку; виконання вироків та рішень МКС.

За повноваженнями центральних органів України.

Повноваження центральних органів України під час міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні пов'язані із розглядом запитів компетентних органів інших держав або міжнародних судових установ, вжиттям заходів з метою їх виконання, а також із направлен-

ням запитів до інших держав або міжнародних судових установ у будь-яких кримінальних провадженнях, ускладнених іноземним або міжнародним елементом.

Повноваження та функції центральних органів України відповідно до ст. 618 КПК обумовлені особливою правовою природою співробітництва з МКС та поширюється *виключно на співробітництво з МКС*.

В залежності від стадії кримінального провадження.

Центральними органами України відповідно до ст. 545 КПК є Офіс Генерального прокурора – *під час досудового розслідування* та Міністерство юстиції України – *під час судового провадження*. Крім того, функції центрального органу України під час досудового розслідування може здійснювати Національне антикорупційне бюро України, але лише щодо кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності.

Відповідно до ст. 618 КПК центральними органами України щодо співробітництва з МКС є Офіс Генерального прокурора – *під час розслідування та судового розгляду*, а також виконання інших повноважень, що впливають із зобов'язань України у зв'язку з визнанням Україною юрисдикції МКС та Міністерство юстиції України – *під час виконання вироків чи інших рішень МКС, ухвалених за результатами розгляду справи*.

В залежності від ступеня тяжкості злочинів.

Необхідність у міжнародному співробітництві може виникати у будь-якому кримінальному провадженні ускладненому іноземним або міжнародним елементом. Немає значення у зв'язку із розслідуванням якого злочину запитується міжнародна правова допомога. Слід зазначити, що деякими міжнародними договорами передбачені лише певні застереження, зокрема, при вирішенні питання про надання (отримання) міжнародної правової допомоги договірні сторони мають керуватись *принципами доцільності та пропорційності*. Центральний орган запитуючої держави намагатиметься не звертатися із запитом про міжнародну правову допомогу, якщо, на його думку злочин, якого стосується запит, не спричинив серйозних наслідків або обсяг допомоги, що запитується, не відповідає мірі покарання, яка може бути застосована. Тобто запитуюча сторона має оцінювати співвідношення тяжкості вчиненого злочину та міри покарання за нього із обсягами допомоги, яка запитується. Також запит про видачу особи (екстрадицію) направляється за умови, якщо за законом України хоча б за один із злочинів, у зв'язку з якими запитується видача, передбачено покарання у виді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або особу засуджено

до покарання у виді позбавлення волі і невідбутий строк становить не менше чотирьох місяців.

Співробітництво з МКС безпосередньо пов'язано з його предметною юрисдикцією (*ratione materiae*) та охоплює найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, а саме злочин агресії, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин геноциду (ст. ст. 5–8 Римського статуту). Співробітництво з МКС здійснюється лише щодо найтяжчих міжнародних злочинів. Окремо слід зазначити, що МКС має юрисдикцію щодо злочинів проти відправлення ним правосуддя (ст. 70 Римського статуту).

За метою співробітництва центральних органів України.

Центральні органи України, зазначені у ст. ст. 545, 574 КПК здійснюють міжнародне співробітництво з державами та міжнародними судовими установами з метою сприяння досудовому розслідуванню, судовому розгляду або виконанню прийнятих рішень у будь-якому кримінальному провадженні, ускладненому іноземним або міжнародним елементом.

Центральні органи України зазначені у ст. 618 КПК здійснюють співробітництво з МКС з метою сприяння здійсненню розслідування, кримінального переслідування, притягненні до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили найтяжчі міжнародні злочини, що підпадають під його юрисдикцію. Крім того, метою такого співробітництва може бути виконання прохань МКС щодо розслідування злочинів проти відправлення ним правосуддя.

Повноваження центрального органу України з питань співробітництва з МКС передбачені ст. 618 КПК. Проте зазначена стаття не передбачає вичерпного переліку таких повноважень центрального органу України. В залежності від форм та процедур співробітництва з МКС центральні органи України можуть здійснювати інші повноваження, які передбачені КПК та Римським статутом.

Крім того, необхідно розрізнити функції та повноваження центральних органів України, які передбачені розділом IX та IX² КПК. Повноваження центрального органу України передбачені ст. 618 КПК та розділом IX² КПК обмежуються предметною сферою діяльності, яка пов'язана питаннями співробітництва з МКС під час здійснення розслідування, судового розгляду та виконання рішень МКС.

Отже, функції та повноваження центрального органу України з питань співробітництва з МКС мають особливості, які обумовлені нормативно-правовим регулюванням та правовими підставами здійснення співробітництва, а також предметною сферою діяльності.

Література

1. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
2. Смирнов М. І. Притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини скоєні в Україні під час повномасштабного військового вторгнення: юрисдикційні аспекти. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 1. С. 603-612.
3. Смирнов М. І. Визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду, як механізм притягнення до відповідальності росії за злочин агресії проти України. Держава та регіони. Серія: Право. 2023. № 1. С. 216-222.
4. Наказ Генерального прокурора України «Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва» від 12.09.2023 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0258905-23#Text>

Анотація

Смирнов М. І. Офіс Генерального прокурора та Міністерство юстиції України як центральні органи України з питань співробітництва з Міжнародним кримінальним судом. – Стаття.

У статті визначається предметна сфера діяльності центральних органів України, їх функцій та повноваження під час співробітництва з Міжнародним кримінальним судом (МКС).

Звертається увага на те, що центральними органами України щодо співробітництва з МКС є Офіс Генерального прокурора – під час розслідування та судового розгляду, а також виконання інших повноважень, що впливають із зобов'язань України у зв'язку з визнанням Україною юрисдикції МКС та Міністерство юстиції України – під час виконання вироків чи інших рішень Міжнародного кримінального суду, ухвалених за результатами розгляду справи.

Обґрунтовується твердження, що саме центральні органи України застосовують, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України та Римським статутом МКС різні форми та процедури співробітництва України з МКС з метою сприяння здійсненню розслідування, кримінального переслідування, притягненні до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили найтяжчі міжнародні злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС.

Наголошується, що повноваження центрального органу України з питань співробітництва з МКС передбачені ст. 618 Кримінального процесуального кодексу України. Проте зазначена стаття не передбачає вичерпного переліку таких повноважень центрального органу України. В залежності від форм та процедур співробітництва з МКС центральні органи України можуть здійснювати інші повноваження, які передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України та Римським статутом МКС.

Стверджується, що необхідно розрізнити функції та повноваження центральних органів України, які передбачені розділом IX та IX² Кримінального процесуального кодексу України. Повноваження центрального органу України передбачені ст. 618 та розділом IX² Кримінального процесуального кодексу України обмежуються предметною сферою діяльності, яка пов'язана питаннями співробітництва з МКС під час здійснення розслідування, судового розгляду та виконання рішень МКС.

Зазначаються конкретні повноваження центрального органу України під час співробітництва з МКС.

Доводиться теза, що функції та повноваження центрального органу України з питань співробітництва з МКС мають особливості, які обумовлені нормативно-правовим регулюванням та правовими підставами здійснення співробітництва, а також предметною сферою діяльності.

Ключові слова: кримінальний процесуальний кодекс, Римський статут, ратифікація, міжнародний кримінальний суд, особливості співробітництва, принцип комплементарності, центральні органи України, функції, повноваження.

Summary

Smyrnov M. I. The Office of the Prosecutor General and the Ministry of Justice of Ukraine as central authorities of Ukraine regarding cooperation with the International Criminal Court. – Article.

The article defines the subject matter of the activities of Ukraine's central authorities, their functions, and powers during cooperation with the International Criminal Court (ICC).

It emphasizes that the central authorities of Ukraine regarding cooperation with the ICC are the Office of the Prosecutor General – during investigations and court proceedings, as well as in the execution of other powers arising from Ukraine's obligations due to its recognition of the jurisdiction of the ICC and the Ministry of Justice of Ukraine – during the execution of judgments or other decisions of the ICC made as a result of case proceedings.

The assertion is made that it is the central authorities of Ukraine that apply various forms and procedures of cooperation between Ukraine and the ICC, as provided by the Criminal procedure code of

Ukraine and the Rome Statute of the ICC, with the aim of facilitating the investigation, criminal prosecution, holding accountable, and punishing individuals who have committed the most serious international crimes that fall under the jurisdiction of the ICC.

It is noted that the powers of the central authority of Ukraine regarding cooperation with the ICC are provided in Article 618 of the Criminal procedure code of Ukraine. However, this article does not provide an exhaustive list of such powers of the central authority. Depending on the forms and procedures of cooperation with the ICC, Ukraine's central authorities may exercise other powers stipulated by the Criminal procedure code of Ukraine and the Rome Statute of the ICC.

It is asserted that it is necessary to differentiate between the functions and powers of Ukraine's central authorities as outlined in Chapters IX and IX2 of the Criminal procedure code of Ukraine. The powers of the central authority of Ukraine, as specified in Article 618 and Chapter IX2 of the Criminal procedure code, are limited to the subject matter related to cooperation with the ICC during investigations, court proceedings, and the execution of ICC decisions.

Specific powers of Ukraine's central authority during cooperation with the ICC are highlighted. The thesis is argued that the functions and powers of Ukraine's central authority concerning cooperation with the ICC have particular features that are conditioned by regulatory and legal regulations and the legal basis for cooperation, as well as the subject matter of their activities.

Key words: criminal procedure code, Rome statute, ratification, International criminal court, features of cooperation, complementarity principle, central authorities of Ukraine, functions, powers.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.20>*В. О. Шульга**orcid.org/0000-0002-2482-849X**доктор філософії,**асистентка кафедри міжнародного права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

Вступ. Історія розвитку міжнародного гуманітарного права починається ще з античних часів, коли були зроблені перші спроби регулювання ведення війни. У середньовіччя з'явилися перші ідеї щодо захисту поранених, мирного населення та військовополонених. Проте значного розвитку ці норми отримали лише в ХХ столітті, особливо після Другої світової війни. Переломним моментом у цьому процесі стало прийняття міжнародних документів, таких як Загальна декларація прав людини 1948 року та Женевські конвенції, що значно посилили механізми захисту прав людини в умовах збройних конфліктів.

Загалом, міжнародне гуманітарне право має на меті захистити людську гідність і мінімізувати страждання в умовах війни, зокрема, шляхом забезпечення прав людини навіть у найскладніших ситуаціях. У даній статті аналізується еволюція цих принципів, роль міжнародних організацій, таких як ООН, та важливість міжурядових угод у створенні системи, яка забезпечує права особистості навіть під час воєнних дій.

Метою статті є дослідження еволюції та розвитку міжнародного гуманітарного права в контексті захисту прав людини під час збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Витоки регулювання військових дій можна відслідкувати ще з античних часів і середньовіччя. Перші спроби встановлення норм ведення війни стали основою для майбутніх поколінь, що продовжували розвивати більш детальні та всеосяжні правила. З часом з'являються чіткіші принципи, що стосуються поводження з пораненими, військовополоненими та мирним населенням. Ця еволюція військового права відображала зростаючу потребу у захисті основних прав людини, навіть у часи збройних конфліктів. Такий розвиток заклав основи сучасного міжнародного гуманітарного права, яке спрямоване на мінімізацію страждань і захист гідності всіх осіб, які беруть участь у військових діях або постраждали від них. Завершення Другої світової війни стало каталізатором для посилення зусиль у наукових і політичних

колах, спрямованих на створення уніфікованої системи міжнародних норм у сфері прав людини. Післявоєнний період 1945 року став критичним моментом, коли стало очевидним, що необхідно розробити універсальні принципи захисту прав людини. Метою цього процесу було створення загальноновизнаних міжнародних стандартів, які згодом стали б орієнтирами для всіх країн світу у питаннях забезпечення та захисту основних прав і свобод особистості.

Не можна не погодитися з думкою дослідників, які підкреслюють критичну необхідність впровадження універсальних стандартів захисту прав людини в міжнародному праві. Ці стандарти повинні стати орієнтиром для всіх національних правових систем, адже без єдиного підходу існує реальна небезпека повторення жахливих порушень прав людини, які світ пережив під час воєнних конфліктів. Фундаментальні права людини є невід'ємною складовою існування кожної особистості, незалежно від її походження чи статусу. Тому, коли йдеться про «стандарти» цих прав, першочерговим завданням є формування найбільш універсальних та всеохоплюючих принципів. Логічно, що такі базові стандарти повинні бути закріплені саме на рівні міжнародного права, що забезпечить їх глобальне визнання та застосування. Ця концепція підкреслює не лише значення міжнародного права для захисту прав людини, але й його роль у створенні єдиного правового простору, в якому гідність та права кожної особистості є найвищою цінністю, визнаною та захищеною всією світовою спільнотою. Прийняття Загальної декларації прав людини (ЗДПЛ) у 1948 році стало переломним моментом у розвитку законодавства з прав людини. Цей документ, що пізніше став частиною так званого Білля про права людини, заклав основу для всіх наступних законодавчих актів у цій сфері. Розвиток міжнародного права щодо захисту прав людини продовжився прийняттям ряду важливих документів, які значно розширили та уточнили положення ЗДПЛ. Серед них особливо важливими є: Міжнародний пакт

про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.).

Ці міжнародні акти стали основними інструментами у створенні глобальної системи захисту прав людини, а їх ратифікація Україною свідчить про прагнення країни інтегруватися в міжнародну правову спільноту та забезпечити високі стандарти захисту прав своїх громадян. У процесі розвитку міжнародно-правових стандартів прав людини важливу роль відіграють низка європейських документів, прийнятих у період «розрядки» міжнародної напруженості. Ці акти стали важливими етапами у формуванні загальноєвропейського підходу до захисту прав людини. Одним із таких документів є Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі, ухвалений у 1975 році, який заклав основи для подальшого розвитку системи захисту прав людини в європейському регіоні.

Основний поштовх до глобальних зусиль у захисті прав і свобод людини можна простежити з моменту створення Організації Об'єднаних Націй та прийняття її Статуту. Цей основоположний документ став основою для розвитку міжнародної системи захисту прав людини. В Статуті ООН серед ключових цілей організації було чітко визначено прагнення сприяти зміцненню віри світової спільноти в фундаментальні права людини як невід'ємну частину міжнародного порядку, гідність і цінність кожної людини, незалежно від її походження чи статусу, рівноправність чоловіків і жінок як основу справедливого суспільства, рівність прав усіх націй, великих і малих, що підкреслює принцип суверенної рівності держав [1].

Ця декларація намірів у Статуті ООН стала ключовим моментом, що започаткував розробку та впровадження численних міжнародних угод, конвенцій та декларацій, спрямованих на захист прав людини. Вона визначила основні напрями, в яких міжнародна спільнота повинна була посилювати свої зусилля з забезпечення та захисту прав і свобод людини на глобальному рівні. У контексті захисту прав людини в умовах збройного конфлікту особливу роль відіграє стаття 38 Статуту Міжнародного Суду ООН. Ця стаття визначає основні джерела права, на які Суд орієнтується при розгляді справ, що стосуються збройних конфліктів та прав учасників таких конфліктів. Згідно з цією статтею, Міжнародний Суд ООН при прийнятті рішень спирається на такі джерела:

– Міжнародні договори:

– загальні, що встановлюють універсальні норми міжнародного права;

– спеціальні, які регулюють конкретні аспекти збройних конфліктів.

– Міжнародний звичай:

– визнається як доказ загальноприйнятої практики;

– має бути визнаний міжнародною спільнотою як правова норма.

– Загальні принципи права:

– ті, що визнані цивілізованими націями;

– відображають основні правові концепції, спільні для різних правових систем.

– Допоміжні засоби:

– судові рішення, які створюють прецеденти та тлумачать існуючі норми;

– доктрини провідних експертів з міжнародного права.

Цей перелік джерел формує комплексну правову основу, на якій Міжнародний Суд ООН розглядає питання прав та обов'язків сторін збройного конфлікту, що забезпечує захист прав людини в умовах військових дій. Прийняття Резолюції № 2444 Генеральною Асамблеєю ООН у 1968 році стало поштовхом для об'єднання трьох основних напрямків міжнародного гуманітарного права:

– «Женевський» напрям, який фокусується на захисті жертв війни;

– «Гаазький» напрям, що регулює норми ведення бойових дій;

– «Нью-Йоркський» напрям, що розвиває концепцію міжнародного захисту прав людини в умовах збройних конфліктів [2].

Цей процес об'єднання був результатом тісної співпраці між урядами, Організацією Об'єднаних Націй та Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ). Спільні зусилля були спрямовані на: вдосконалення правил ведення бойових дій (гаазьке право), посилення механізмів захисту жертв війни (женевське право) та розширення концепції міжнародного захисту прав людини в контексті збройних конфліктів. Така інтеграція різних аспектів гуманітарного права підкреслює зростаюче усвідомлення їх взаємозв'язку, особливо в умовах сучасних військових конфліктів. Це свідчить про формування комплексного підходу до регулювання збройних конфліктів, де права людини, правила ведення війни та захист цивільного населення розглядаються як взаємопов'язані складові єдиної системи міжнародного гуманітарного права.

Розвиток правової теорії виразно виявив необхідність комплексного захисту особистості в умовах збройних конфліктів. Ця зміна юридичної парадигми підкреслила нерозривний зв'язок різних аспектів гуманітарного права та їх критичну роль у сучасних військових зітк-

неннях. Таке розуміння сприяло усвідомленню важливості інтегрованого підходу, який враховує взаємозв'язок між різними галузями гуманітарного права. Це стало особливо актуальним у контексті складних та багатогранних конфліктів сучасності. Визнання взаємозалежності цих сфер підкреслило їх колективну роль у забезпеченні ефективного захисту прав людини в умовах війни. Такий підхід відображає глибше розуміння комплексної природи сучасних збройних конфліктів і необхідність адекватної правової реакції на їхні виклики [3].

У рамках нашого дослідження варто звернути увагу на Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року, які стали важливим кроком у напрямку захисту людини та поліпшення умов її існування під час збройних конфліктів. На міжнародній дипломатичній конференції в Женеві, що відбулася з квітня по серпень 1949 року, була ухвалена Женевська Конвенція «Про захист жертв війни», що включала чотири окремі конвенції:

Перша Женевська конвенція стосувалася поліпшення умов для поранених та хворих військових на полі бою. Друга конвенція була спрямована на покращення умов для поранених, хворих і осіб, які постраждали через корабельні аварії серед військових на морі. Третя конвенція регулювала поводження з військовополоненими. Четверта конвенція забезпечувала захист цивільного населення під час бойових дій.

Ці чотири конвенції разом створили всебічну правову основу для захисту різних категорій осіб під час збройних конфліктів.

Між 1974 та 1977 роками в Женеві проходила дипломатична конференція, яка була присвячена розвитку та підтвердженню міжнародного права. За результатами цієї конференції були прийняті два додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 року:

– Протокол I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.

– Протокол II, який спрямований на захист жертв внутрішніх збройних конфліктів.

Окрім цього, були розроблені ряд окремих конвенцій, метою яких стало обмеження чи заборона використання певних видів зброї та методів ведення війни, зокрема зброї масового ураження. Серед важливих документів варто виділити «Московський договір» 1963 року про заборону ядерних випробувань у трьох середовищах, Конвенція 1972 року щодо заборони біологічної зброї, Женевська конвенція 1976 року про заборону використання природного середовища у військових цілях, Женевська конвенція 1980 року про заборону або обмеження використання певних видів звичайної зброї, доповнена п'ятьма протоколами, Конвенція 1993 року про

заборону хімічної зброї, Оттавська конвенція 1997 року про заборону протипіхотних мін [4].

Ці міжнародні угоди створюють загальну правову основу для обмеження застосування особливо небезпечних видів зброї та методів ведення війни, сприяючи гуманізації збройних конфліктів і захисту цивільного населення. Важливо зазначити, що Женевські конвенції 1949 року стали важливим етапом у розвитку міжнародного гуманітарного права після Другої світової війни. Вперше в історії вони визначили чіткий перелік діянь, які кваліфікуються як воєнні злочини. Ці конвенції складаються з чотирьох окремих документів:

Женевські конвенції 1949 року стали основоположним документом у міжнародному гуманітарному праві, зокрема, вони детально визначили «серйозні порушення» правил ведення війни, які сьогодні кваліфікуються як воєнні злочини. Це дало юридичну основу для визначення і переслідування воєнних злочинів, що стало важливим кроком у вдосконаленні механізмів захисту прав людини під час збройних конфліктів. Аналіз цих конвенцій дозволяє сформулювати чіткий перелік воєнних злочинів, за які держави повинні передбачити відповідальність на національному рівні, зокрема у зв'язку з приматом міжнародного права у більшості розвинутих країн.

Гаазький напрямок у військовому праві бере свій початок від Гаазьких конференцій, зокрема, першої, яка відбулася в 1864 році. На ній були ухвалені три ключові конвенції, що стосувалися мирного вирішення міжнародних конфліктів, законів і звичаїв сухопутної війни та застосування принципів Женевської конвенції 1864 року до морської війни. Також конференція прийняла три важливі декларації, що обмежували використання певних видів зброї: заборону на скидання бомб з повітряних куль на п'ять років, заборону використання снарядів з отруйними газами та заборону використання куль, які легко деформуються в людському тілі. Ці документи заклали основу так званого «права Гааги» – важливої частини міжнародного військового права.

Друга Гаазька конференція 1907 року стала важливою віхою у розвитку міжнародного права, результатом якої стало прийняття 13 конвенцій та однієї декларації. Ці документи охоплювали широкий спектр питань, пов'язаних з веденням війни та мирним вирішенням конфліктів. Вони регулювали різноманітні аспекти, від початку воєнних дій і прав нейтральних держав до специфічних правил морської війни, зокрема використання мін та бомбардування з моря. Особливу увагу було приділено обмеженню застосування сили у міжнародних відносинах і захисту цивільних об'єктів [5].

Незважаючи на те, що не всі прийняті документи набули чинності, ця конференція значно

розширила і вдосконалила міжнародно-правову базу ведення війни, яка стала відома як «право Гааги». Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років, відомі під цією назвою, стали ключовими у розвитку міжнародного гуманітарного права. Їхня основна мета полягала у гуманізації ведення війни через встановлення чітких правил і обмежень. Ці конвенції регулювали кілька важливих аспектів:

1. Процес оголошення та припинення війни;
2. Порядок початку воєнних дій;
3. Статус комбатантів і некомбатантів;
4. Заборону або обмеження певних методів і засобів ведення бойових дій.

Особливо важливим внеском «права Гааги» стало проголошення одного з основоположних принципів міжнародного права – необхідності мирного вирішення міжнародних конфліктів, що стало основою для подальшого розвитку механізмів мирного врегулювання суперечок між державами.

Отже, значення Гаазьких конвенцій виходить далеко за межі регулювання військових дій. Вони стали основою для розвитку міжнародного права, сприяючи його спрямуванню на превентивну дипломатію та мирне вирішення міждержавних суперечок. Ці документи не лише встановили кодекс поведінки під час війни, але й стали важливим кроком у створенні міжнародної системи, орієнтованої на підтримку миру та запобігання збройним конфліктам. Гаазька конвенція «Про закони та звичаї сухопутної війни» від 5 жовтня 1907 року має особливе значення завдяки своєму вступу, який встановлює важливий правовий принцип. Цей принцип надає юридичну силу не тільки вже існуючим на той момент звичаям та законам війни, але й тим, що можуть виникнути в майбутньому. Завдяки цьому, конвенція створила гнучку правову базу, здатну адаптуватися до нових умов ведення війни, забезпечуючи правове регулювання військових конфліктів, навіть якщо вони не були передбачені під час її прийняття. Це положення значно розширило сферу застосування конвенції, роблячи її актуальною на довгі роки вперед.

Гаазькі конференції безумовно внесли вагомий вклад у розвиток міжнародного права, але мали одну суттєву проблему. Йдеться про так зване застереження загальності (*clausula si omnes*), закріплене в статті II Конвенції про закони та звичаї сухопутної війни. Це застереження встановлювало, що положення Конвенції є обов'язковими лише для тих держав, які є її учасниками, і тільки в разі, якщо всі сторони конфлікту підписали Конвенцію. Таке формулювання створювало серйозну перешкоду для ефективного застосування конвенцій. Воно обмежувало застосування Конвенції лише до ситуацій, коли всі сторони конфлікту були її учасниками. Дозволяло уник-

нути виконання зобов'язань, якщо хоча б одна зі сторін не підписала Конвенцію [6].

Таким чином, незважаючи на значний прогрес, досягнутий на Гаазьких конференціях, це застереження суттєво знижувало практичну ефективність прийнятих документів, обмежуючи їх реальне застосування у військових конфліктах.

1968 рік став переломним для міжнародного гуманітарного права, отримавши назву «рік прав людини». Цей період ознаменував початок нової ери в діяльності ООН, що супроводжувалася посиленням уваги до прав збройних конфліктів. Ключовою подією стала міжнародна конференція з прав людини, яка проходила в Тегерані з 22 квітня по 13 травня 1968 року під егідою ООН. Ця конференція справила вагомий вплив на розвиток міжнародного права, прийнявши важливі резолюції, які охоплювали різні аспекти захисту прав людини на міжнародному рівні. Тегеранська конференція стала відправною точкою для подальшого розвитку та вдосконалення механізмів захисту прав людини, особливо в умовах збройних конфліктів. Вона заклала основу для активнішої ролі ООН у цій сфері, що призвело до прийняття нових міжнародних документів і створення більш ефективних механізмів захисту прав людини під час війни.

У 1970 році Генеральна Асамблея ООН прийняла низку резолюцій, які мали суттєвий вплив на регулювання використання певних типів озброєнь. Ці документи були спрямовані на заборону або обмеження застосування конкретних видів «звичайної зброї». Під терміном «звичайна зброя» розуміються всі види озброєнь, що не відносяться до зброї масового знищення, зокрема ядерної, хімічної або бактеріологічної зброї. Прийняті резолюції стали важливим етапом у розвитку міжнародного права, яке ставить за мету гуманізацію збройних конфліктів та мінімізацію страждань, спричинених використанням певних типів зброї. Вони створили основи для подальших міжнародних угод, що регулюють контроль над звичайними озброєннями [7].

Зусилля ООН у 70-х роках ХХ століття сприяли значному розвитку міжнародного гуманітарного права. Експерти виокремлюють три основні досягнення цього періоду: 1) зняття табу з обговорення питань права війни, що відкрило можливість для більш глибокого аналізу і розвитку відповідних правових норм; 2) пріоритетність захисту основних прав людини під час збройних конфліктів, що стало важливим кроком у гуманізації війни; 3) розробка специфічних аспектів, таких як визначення правового статусу учасників партизанських рухів у національно-визвольних війнах. Ці досягнення допомогли чітко регулювати права та обов'язки учасників таких конфліктів, а також посилили захист прав

людини в умовах війни. Вони стали основою для подальшого розвитку міжнародного гуманітарного права, адаптуючи його до нових реалій збройних конфліктів.

Висновки. Захист прав людини в умовах збройних конфліктів є однією з основних цілей міжнародного гуманітарного права, що розвивається з античних часів і продовжує удосконалюватися до сьогодні. Міжнародне гуманітарне право, через такі важливі документи, як Женевські конвенції та міжнародні угоди, сприяє мінімізації страждань, гуманізації ведення війни та забезпеченню основних прав і свобод навіть у найскладніших умовах. Прийняття Загальної декларації прав людини та розвиток правової теорії забезпечують більш чітке і ефективне застосування міжнародного права для захисту особистої гідності і прав людини в умовах збройних конфліктів.

Женевські та Гаазькі конвенції, доповнені новітніми протоколами і міжнародними угодами, стали основою для створення глобальної системи захисту прав людини в умовах війни, закріпивши принципи, що регулюють поведінку з пораненими, військовополоненими та цивільним населенням. Проте, навіть з розвиненими механізмами правового захисту, порушення прав людини під час збройних конфліктів залишаються актуальною проблемою, що вимагає постійного удосконалення міжнародних норм та посилення відповідальності держав.

Таким чином, міжнародне гуманітарне право є необхідним інструментом для забезпечення прав людини під час збройних конфліктів, але його ефективність залежить від політичної волі держав, постійної міжнародної співпраці та забезпечення належного механізму контролю за дотриманням цих норм на практиці.

Література

1. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН про територіальну цілісність України, А/ RES/68/262, 2014.
2. Задорожній О.В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія. Київ: К.І.С., 2015. 712 с.
3. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Агресія проти України», А/RES/ES-11/1, 2022.
4. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII.
5. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18.01.2018 № 2268-VIII.
6. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини. Вісник Академії правових наук України. 2012. № 4. С. 18–28.
7. Crawford, E., & Pert, A. *International Humanitarian Law* (2nd ed.). Cambridge University Press. 2020, 181 p.

Анотація

Шульга В. О. Порушення прав людини та міжнародне гуманітарне право . – Стаття.

Стаття присвячена еволюції та розвитку міжнародного гуманітарного права (МГП) у контексті захисту прав людини під час збройних конфліктів. Автор аналізує історичні витоки регулювання ведення війни, які беруть початок в античності та середньовіччі, коли з'явилися перші норми, що захищали поранених, військовополонених та мирне населення. Особлива увага приділяється ХХ століттю, коли міжнародне право значно розвинулося завдяки ухваленню таких ключових документів, як Загальна декларація прав людини 1948 року та Женевські конвенції.

У статті розглядаються три основні напрями МГП: «женевський» (захист жертв війни), «гаазький» (регулювання ведення бойових дій) та «ню-йоркський» (розвиток концепції прав людини). Наголошено на критичній ролі міжнародних організацій, таких як ООН, у формуванні єдиної системи захисту прав людини. Okремо висвітлено значення Женевських конвенцій 1949 року та їхніх додаткових протоколів, які стали основою для сучасних правових стандартів.

Дослідження охоплює питання ратифікації міжнародних договорів, їх вплив на національні правові системи та інтеграцію глобальних стандартів у законодавство України. Розкрито роль міжнародного звичаю, загальних принципів права, судових рішень та доктрин як джерел МГП. Описано механізми обмеження використання зброї масового ураження через міжнародні угоди, що сприяють гуманізації збройних конфліктів.

Автор наголошує на важливості комплексного підходу до регулювання збройних конфліктів, де права людини, правила ведення війни та захист цивільного населення є взаємопов'язаними елементами єдиної системи. Стаття акцентує увагу на необхідності універсальних стандартів у міжнародному праві для запобігання повторенню грубих порушень прав людини.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, права людини, збройні конфлікти, Женевські конвенції, міжнародне право, військові злочини, цивільне населення, міжнародні угоди, гуманізація війни.

Summary

Shulha V. O. Violations of human rights and international humanitarian law . – Article.

The article is devoted to the evolution and development of international humanitarian law (IHL) in the context of the protection of human rights during armed conflicts. The author analyzes the historical origins of the regulation of warfare, which originate in antiquity and the Middle Ages, when the first norms protecting the wounded, prisoners of war and the civilian population appeared. Special attention is paid to the 20th century, when international law developed significantly thanks to the adoption of such key documents as the 1948 Universal Declaration of Human Rights and the Geneva Conventions.

The article examines three main directions of IHL: "Geneva" (protection of war victims), "Hague" (regulation of hostilities) and "New York" (development of the concept of human rights). The critical role of international organizations, such as the UN, in the formation of a unified system of human rights protection is emphasized. The importance of the Geneva Conventions of 1949 and their additional protocols, which became the basis for modern legal standards, is highlighted separately.

The study covers the issue of ratification of international treaties, their impact on national legal systems and the integration of global standards into the legislation of Ukraine. The role of international custom, general principles of law, court decisions and doctrines as sources of IHL is revealed. The mechanisms of limiting the use of weapons of mass destruction through international agreements contributing to the humanization of armed conflicts are described.

The author emphasizes the importance of a comprehensive approach to the regulation of armed

conflicts, where human rights, the rules of warfare and the protection of the civilian population are interrelated elements of a single system. The article emphasizes the need for universal standards in international law to prevent the recurrence of gross violations of human rights.

Key words: international humanitarian law, human rights, armed conflicts, Geneva Conventions, international law, war crimes, civilian population, international agreements, humanization of war.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>А. Ю. Бадіда</i> Застереження щодо тлумачення: досвід Конституційної ради Французької Республіки.....	3
<i>О. Й. Вовк</i> Правове забезпечення військової служби в українських землях Австрійської (Австо-Угорської) монархії	7
<i>А. М. Кучук, В. М. Пекарчук</i> Статус органів публічної влади в екстраординарних умовах: теоретико-правовий вимір	17
<i>С. В. Лінецький</i> Плюралізм концептуальних підходів до осмислення юридичної природи парламентського регламенту: теоретико-правовий аналіз.....	22
<i>М. Б. Мельник</i> Функціональне призначення доктрини трудового права у правотворчій діяльності.....	29

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

<i>І. С. Яковець</i> Місцеве самоврядування в умовах воєнного стану: деякі законодавчі ініціативи.....	36
---	----

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>Я. І. Панаїд</i> Поняття та ознаки зловживання процесуальними правами в контексті принципу добросовісності в цивільному судочинстві	40
<i>М. С. Селменський</i> Стан та тенденції розвитку вітчизняних досліджень у напрямку правового забезпечення міжнародного співробітництва України у сфері підприємницької діяльності з країнами Європейського Союзу.....	49
<i>Г. Г. Харченко</i> Визнання права власності як цивільно-правовий спосіб захисту.....	56

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>С. О. Заянчковський</i> Присяга державного службовця як обставина, що підлягає врахуванню у спорах про захист права на працю в умовах воєнного стану	62
<i>І. Б. Іванишин</i> Окремі аспекти правового регулювання надання соціальних послуг в Україні	67

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

<i>В. М. Слугоцька</i> Екологічні обмеження в оренді земель сільськогосподарського призначення	73
---	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

<i>С. В. Михайловська, П. О. Гнілокозова</i> Щодо особливостей адміністративної відповідальності посадових осіб за перевищення службових повноважень в Україні та країнах Євросоюзу.....	77
---	----

- О. В. Черкунов**
Впровадження системи ротації в митних органах України: виклики та рішення 82

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

- В. С. Березняк**
Суб'єктивна сторона злочину, пов'язаного з порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини 86
- Б. О. Карась**
Стандарт встановлення грубого порушення законодавства про працю (стаття 172 Кримінального кодексу України) в судовій практиці 90
- О. В. Кущова**
Досвід країн Балтії в частині встановлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці 94
- О. А. Сорока**
Характеристика соціально-економічних факторів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами 99

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

- М. І. Смирнов**
Офіс Генерального Прокурора та Міністерство юстиції України як центральні органи України з питань співробітництва з Міжнародним кримінальним судом 108

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

- В. О. Шульга**
Порушення прав людини та міжнародне гуманітарне право 113

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<i>Badyda A. Yu.</i>	Reservations on interpretation: the experience of the Constitutional council of the French Republic ...3
<i>Vovk O. Y.</i>	Legal provision of military service in the Ukrainian lands of the Austrian (Austro-Hungarian) monarchy 7
<i>Kuchuk A. M., Pekarchuk V. M.</i>	Public authorities status in extraordinary circumstances: theoretical and legal dimension..... 17
<i>Linetskyi S. V.</i>	Pluralism of conceptual approaches to understanding the legal nature of the parliamentary regulation: theoretical and legal analysis 22
<i>Melnyk M. B.</i>	Functional assignment of the doctrine of labor law in law-making activity 29

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

<i>Yakovets I. S.</i>	Local self-government under martial law: some legislative initiatives..... 36
-----------------------	---

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

<i>Panaid Ya. I.</i>	Abuse of procedural rights in the context of the principle of good faith in civil proceedings: notion and features 40
<i>Selmensky M. S.</i>	The state and trends in the development of domestic research in the direction of legal support for international cooperation of Ukraine in the field of entrepreneurial activity with the European Union countries 49
<i>Kharchenko H. H.</i>	Recognition of ownership as a manner of civil legal protection. 56

LABOUR LAW, SOCIAL WELFARE LAW

<i>Zaianchukovskyyi S. O.</i>	Oath of a civil servant as a circumstance to be taken into account in disputes on protection of the right to work under martial law 62
<i>Ivanyshyn I. B.</i>	Certain aspects of legal regulation of social services in Ukraine 67

ENVIRONMENTAL AND LAND LAW

<i>Slugotska V. M.</i>	Environmental limitations in renting agricultural land 73
------------------------	---

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

<i>Mykhailovska Ye. V., Gnilokozova P. O.</i>	On the peculiarities of administrative liability of officials for abuse of power in Ukraine and the EU countries 77
---	---

Cherkunov O. V.

- Implementation of the rotation system in the customs authorities of Ukraine:
challenges and solutions 82

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY***Berezniak V. S.***

- The subjective side of the crime related to the violation of the procedure established by law
for the transplantation of human anatomical materials 86

Karas B. O.

- Standard of establishing gross violation of labor legislation
(article 172 of the Criminal code of Ukraine) in judicial practice 90

Kushcheva O. V.

- The experience of the Baltic countries in establishing criminal liability for the disclosure
of state secrets 94

Soroka O. A.

- Characteristics of socio-economic factors of illegal handling of weapons, ammunition or explosives ...99

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS***Smyrnov M. I.***

- The Office of the Prosecutor General and the Ministry of Justice of Ukraine
as central authorities of Ukraine regarding cooperation with the International Criminal Court.. 108

INTERNATIONAL LAW***Shulha V. O.***

- Violations of human rights and international humanitarian law 113

НОТАТКИ

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 5 (58)

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – І. Чудеснова
Комп'ютерна верстка – М. Михальченко

Підписано до друку 26.11.2024 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 14,36. Ум. друк. арк. 14,44
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0125/003.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1. Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua